

ISSN 2409-9260 (Print)
ISSN 2415-3869 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Одеського національного економічного університету

Збірник наукових праць

№ 11-12 (300-301), 2022

Виходить 10-12 разів на рік 5-6 випусків • Заснований у грудні 1994 р.

Одеса
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Коваленко Вікторія Володимирівна, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна

Заступники головного редактора

Слатвінська Марина Олександрівна, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна,

Літвінов Олександр Сергійович, доктор екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна,

Технічний редактор

Кулікова Єлизавета Олександрівна, викладач, фахівець I категорії, Одеський національний економічний університет, Україна

Амброзі Маріан Маріанович кандидат філософських наук, доцент, Коледж міжнародного бізнесу ISM Словаччина в Пряшеві (Словаччина), Андрашик Ладислава доктор технічних наук, професор, Словацький технологічний університет (Словаччина), Божинова Маріяна доктор екон. наук, професор, Академія економіки ім. Д. А. Ценова, Республіка Болгарія, Бухтіарова Аліна Геннадіївна кандидат екон. наук, доцент, Сумський державний університет, Україна, Валігура Володимир Андрійович кандидат екон. наук, доцент, Західноукраїнський національний університет, Васильчизин Олександра Богданівна доктор екон. наук, доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна, Гончаренко Олена Миколаївна доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, Горняк Ольга Василівна доктор економічних наук, професор, Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова, Україна, Горювий Дмитро Анатолійович доктор екон. наук, професор, Харківський технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна, Гросу Вероніка доктор економічних наук, професор, Сучавський університет імені Штефана чел Маре, (Сучава, Румунія), Гудзь Тетяна Павлівна доктор екон. наук, доцент, Вищий навчальний заклад Укоопспілки, Полтавський університет економіки і торгівлі, Україна, Даниліна Світлана Олексіївна кандидат економічних наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, Єрмакова Ольга Анатоліївна доктор екон. наук, професор, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, Жаворонюк Артур Віталійович кандидат екон. наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Жердецька Лілія Вікторівна доктор екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, Заротіадіс Прігоріс кандидат екон. наук, доцент Університет Аристотеля в Салоніках, Греція, Збрицька Тетяна Петрівна кандидат екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, Зеленка Владімір кандидат екон. наук., доцент, Вища школа економіки у Празі, Чеська Республіка, Кетнерс Карліс доктор екон. наук, професор, Банківська вища школа бізнесу і фінансів, Латвійська Республіка, Кузіна Руслана Віллівна доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, Кузнєцова Інна Олексіївна доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, Лайко Олександр Іванович доктор екон. наук, старший науковий співробітник, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, Лоханова Наталія Олексіївна доктор екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, Маркс-Бельська Рената кандидат екон. наук., доцент, Вармінсько-Мазурський університет в Ольштині, Республіка Польща, Меджибовська Наталія Семенівна доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Мельник Леонід Васильович доктор екон. наук, доцент, Національний університет водного господарства та природокористування, Україна, Міхальчук Камелія-Каталіна, кандидат екон. наук, доцент, Сучавський університет імені Штефана чел Маре, (Сучава, Румунія), Мурушудлі Фахри Фуад огли доктор філософії з економіки, докторант кафедри фінансів і фінансових інститутів Азербайджанського державного економічного університету (Азербайджан), Нездоїмів Сергій Георгійович кандидат екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, Онищенко Світлана Володимирівна доктор екон. наук, професор, Національний Університет «Полтавська політехніка ім. Ю. Кондратюка, Україна, Пантелєєва Наталія Миколаївна доктор екон. наук, професор, Черкаський науково-навчальний інститут Університету банківської справи, Паглатой Олександр Євгенович кандидат економічних наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Семенова Валентина Григорівна доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, Сергєєва Олена Степанівна кандидат економічних наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, Слободяник Юлія Борисівна доктор екон. наук, професор, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, Україна, Сментина Наталія Валентинівна доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, Тульвінські Міхаєла кандидат екон. наук, доцент, Сучавський університет імені Штефана чел Маре, (Сучава, Румунія), Уханова Інна Олегівна кандидат екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, Шелудько Сергій Андрійович, кандидат екон. наук, доцент, провідний фахівець Департаменту оцінки та заставних операцій ПАТ АБ "Південний", Україна, Школьник Інна Олександрівна доктор економічних наук, професор, Сумський державний університет, Україна

Міжнародна представленість та індексація: Index Copernicus International (ICV 2021: 75.22). Google Scholar (h-індекс - 10). Open Ukrainian Citation Index (OUCI). CrossRef. Dimensions. Реферативна база даних «Україніка наукова». Український реферативний журнал «Джерело». Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Електронний репозитарій Одеського національного економічного університету.	Засновник та видавець: Одеський національний економічний університет Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 20991-10791 ПР від 18 серпня 2014 р. (перереєстрація) Включено до категорії «Б» в «Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі наказу Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р. № 886 Адреса редакції та видавця: 65082, м. Одеса, вул. Гоголя, 18, ауд. 110, Одеський національний економічний університет, науково-редакційний відділ, тел.: (+38048) 777-89-16 e-mail: visnik.nauka@oneu.edu.ua web-site: http://n-visnik.oneu.edu.ua/index.php
--	---

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Жданова Людмила	
Високотехнологічний сектор світової економіки у глобальній конкуренції.....	7
Настека Максим	
Імплементация принципів сталого розвитку сільськогосподарськими підприємствами України.....	14

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Бурлака Людмила	
Особливості формування попиту на ринку житла в Україні.....	20
Гудзь Тетяна, Брусів Ніколас	
Повоєнна трансформація економічного потенціалу українських підприємств для освоєння євроінтеграційних можливостей.....	28
Жаворонок Артур	
Розвиток ринку кредитних послуг в умовах циклічної макроекономічної нестабільності	35
Котелевець Дмитро	
Механізм державного регулювання економіки: сутнісний вимір.....	41
Онищенко Світлана, Білько Станіслав	
Загрози інформаційній безпеці національної економіки.....	50
Рекун Ганна, Прус Юлія	
Роль бізнес-комунікації в процесі управління людськими ресурсами компанії.....	57

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Островська Наталія, Косач Ірина	
Особливості співпраці України з Міжнародним Валютним Фондом.....	64
Якушко Інна	
Фіскальний простір національної економіки.....	75

МАРКЕТИНГ, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Євтушенко Вікторія, Дячек Ольга	
Антикризові заходи щодо розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств у сфері авіації.....	82
Євтушенко Вікторія, Ковальова Вікторія, Ігнатов Микита	
Роль бізнес-планування в діяльності підприємства та міжнародні стандарти щодо його складання.....	89
Кічук Надія	
Сучасний стан та шляхи покращення інвестиційної привабливості Одеського регіону.....	97
Літвінова Вікторія, Кобилінський Олексій	
Оцінка ефективності співвідношення оплати праці та використання робочої сили.....	104

ЕКОНОМІКА ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА

Носирев Олександр	
Конкурентоспроможність та інноваційний розвиток підприємств готельно-ресторанного і туристичного бізнесу.....	110

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Цимбал Людмила, Черницька Тетяна	
Україна у системі глобальної продовольчої безпеки: ринок зернових.....	123
Яценко Ольга	
Циркулярна економіка як незворотній глобальний мегатренд та драйвер сталого розвитку України.....	131
Рецензії на монографії.....	144

ISSN 2409-9260 (Print)
ISSN 2415-3869 (Online)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
ODESSA NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
ALL-UKRAINIAN ASSOCIATION OF YOUNG SCIENTISTS

SCIENTIFIC BULLETIN
of Odessa National Economic University
Collection of Scientific Works

№ 11-12 (300-301), 2022

Published 10-12 times a year (5-6 issues) • Founded in December 1994

Odessa
2022

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Kovalenko Victoria, D.Sc. (Economics), Professor, Professor, Department of Banking, Odessa National University of Economics, Ukraine

Deputies of Editor-in-Chief

Slatvinska Maryna, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine,

Litvinov Oleksandr, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine,

Proofreader editor

Kulikova Yelizaveta, lecturer, specialist of the 1st category, Odessa National Economic University, Ukraine

Ambrose Marian Cand. Sc. (Phil.), Assoc. Prof., College of International Business ISM Slovakia in Prešov (Slovakia), **Bozhinova Mariyana**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., D.A. Tsenov Academy of Economics, Republic of Bulgaria, **Bukhtiarova Alina**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Sumy State University, Ukraine, **Valihura Volodymyr**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., West Ukrainian National University, Ukraine, **Vasylychshyn Alexandra**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., West Ukrainian National University, Ukraine, **Goncharenko Olena**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Gorovyi Dmytro**, Doctor of Economics, Professor, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv, Ukraine, **Grosu Veronica** Dr. Sc. (Econ.), Prof., Stefan cel Mare University of Suceava, (Suceava, Romania), **Hudz Tetiana**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Poltava University of Economics and Trade, Ukraine, **Ermakova Olga**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Institute of Market Problems And Economic-Ecological Research of the NAS of Ukraine, **Zhavoronok Artur** Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Yuriy Fedkovych National University, Ukraine, **Zherdetska Liliia**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Zarotiadis Grigoris** Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof. Aristotle University of Thessaloniki, Greece, **Zbritskaya Tatiana** Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Zelenka Vladimir**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., University of economics Prague, Czech Republic, **Ketners Karlis**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., BA School of Business and Finance, Republic of Latvia, **Kuzina Ruslana** Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Kuznetsova Inna**, Doctor of Economics, Professor, Head Department of Management, Odessa National Economics University, Ukraine, **Laiko Oleksandr**, Dr. Sc. (Econ.), Senior Scientific Associate, Institute of Market Problems And Economic-Ecological Research of the NAS of Ukraine, **Lokhanova Nataliia**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Marks-Bielska Renata**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland, **Medzhibovcka Nataliia** Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Melnik Leonid Vasyliovych** Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., National University of Water Management and Environmental Sciences, Ukraine, **Mikhalechuk Kamelia-Katalina**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Stefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania), **Murshudli Fakhri Fuad** Ph.D. (Econ.), Doctoral student of the Department of finance and Financial Institutions, Azerbaijan State University of Economics, Azerbaijan, **Nezdoymynov Sergii** Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Onyshchenko Svitlana**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Ukraine, **Panteleeva Nataly** Dr. Sc. (Econ.), Prof., Cherkasy Research and Training Institute of the University of Banking, Ukraine, **Semenova Valentyna**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Slobodianyk Yuliia**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Kyiv national economic university named after Vadym Hetman, Ukraine, **Smentyna Nataliia**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Tulvinschi Mikhaela** Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Stefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania), **Ukhanova Inna** Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Khomutenko Alla**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Ciubotariu Marius** Cand. Sc. (Econ.), lecturer, Stefan cel Mare University of Suceava (Suceava, Romania), **Shykina Olga** Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Sheludko Sergii**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Shkolnik Inna** D.Sc. (Economics), Professor, Sumy State University, Ukraine

International Abstracting and Indexing:

Index Copernicus International (ICV 2021: 75.22).
Google Scholar (h-index - 10).
Open Ukrainian Citation Index (OUCI). CrossRef.
Dimensions.
Reference database «Ukrainika Naukova».
Ukrainian abstract journal «Dzherelo».
Vernadsky National Library of Ukraine.
Electronic repository of the Odessa National Economic University.

Founder and publisher:

Odessa National Economic University

Certificate of State Registration of the Print Media:

Series KV No. 20991-10791PR dated August 18, 2014 (re-registration)
Included in the category "B" in the "List of scientific professional publications of Ukraine" in which the results of dissertations for the degree of Doctor of Sciences and Candidate of Sciences can be published on the basis of the direction of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 02.07.2020 № 886

Editorial and publisher address:

18, Hoholia str., room 110, Odessa, 65082, Odessa National Economic University, Scientific and editorial department,
tel. (*38048) 777-89-16
e-mail: visnik.nauka@oneu.edu.ua
website: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/index.php>

© Odessa National Economic University, 2022

CONTENTS

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Zhdanova Lyudmila	
The high-tech sector of the world economy in global competition.....	7
Nasteka Maksim	
Implementation of the principles of un sustainable development by ukrainian agricultural companies.....	14

ECONOMICS AND MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Burlaka Ludmila	
Features of demand formation on the housing market in Ukraine.....	20
Gudz Tetiana, Brusov Nikolas	
Post-war transformation of ukrainian enterprises economic potential for the development of european integration opportunities.....	28
Zhavoronok Artur	
Development of the credit services market in the conditions of cyclic macroeconomic instability	35
Kotelevets Dmytro	
The mechanism of state regulation of the economy: the essential dimension.....	41
Onyshchenko Svitlana, Bilko Stanislav	
Threats to the information security of the national economy.....	50
Rekun Ganna, Prus Yuliia	
The role of business communication in the process of company human resources management.....	57

FINANCE, BANKING AND INSURANCE

Ostrovska Natalia, Kosach Irina	
Features of Ukraine's cooperation with the International Monetary Fund.....	64
Yakushko Inna	
Fiscal space of the national economy.....	75

MARKETING, ENTEPRENEURSHIP, TRADE AND EXCHANGE ACTIVITIES

Yevtushenko Victoriya, Diachek Olga	
Anti-crisis measures for the development of foreign economic activities of enterprises in the field of aviation.....	82
Yevtushenko Victoriya, Kovalova Viktoriia, Ihnatov Mykyta	
The role of business planning in enterprise activities and international standards regarding its compilation.....	89
Kichuk Nadiia	
Current state and ways of improving the investment attractiveness of the Odessa region.....	97
Litvinova Viktoriia, Kobylinskyi Alexei	
Assessment of the efficiency of the ratio of payment and use of the workforce.....	104

ECONOMICS OF TOURISM, HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

Nosyriev Oleksandr	
Competitiveness and innovative development of enterprises in the hospitality industry and tourism business.....	110

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Tsymbal Liudmyla, Chernytska Tetiana	
Ukraine in the system of global food security: grain market.....	123
Yatsenko Olha	
Circular economy as an irreversible global megatrend and driver of sustainable development of Ukraine.....	131
Reviews of monographs.....	144

~ ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ ~

УДК 339.137.2

DOI:10.32680/2409-9260-2022-11-12-300-301-7-13

ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНИЙ СЕКТОР СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ У ГЛОБАЛЬНІЙ КОНКУРЕНЦІЇ

Жданова Л.Л., д. е. н., професор кафедри загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету, м. Одеса, Україна

e-mail: l_zhdanova@ukr.net

ORCID:0000-0003-0007-7529

Анотація. Стаття присвячена визначенню сутності високотехнологічного сектору та взаємозв'язку його складових частин у глобальній економіці. Дослідження проведено на основі світ-системної методології. Обґрунтовано необхідність розділення продуктів високотехнологічного сектору за критерієм об'єкту продажу: матеріалізовані у інноваційні розробки, які є продуктами інтелектуального (інноваційного, інформаційного) виробництва і у якості товарів виступають у формі об'єктів інтелектуальної власності; і матеріалізовані у товари як продукти індустріального виробництва. Дослідження націлене на обґрунтування конкурентної політики у високотехнологічному секторі.

Ключові слова: високотехнологічний сектор, підрозділи високотехнологічного сектору, інтелектуальна власність, високотехнологічний експорт, конкуренція.

THE HIGH-TECH SECTOR OF THE WORLD ECONOMY IN GLOBAL COMPETITION

Zhdanova Lyudmila, DrSc (Economics), Professor of the Department of General Economic Theory and Economic Policy National Economic University, Odessa, Ukraine

e-mail: l_zhdanova@ukr.net

ORCID:0000-0003-0007-7529

Abstract. Aim. The study determines the essence of the high-tech sector, interconnection of its constituent parts in the global economy as a prerequisite for the development of the state's competitive policy. Methods. World-system methodology in its application to the high-tech sector of the economy. Results and discussion. The necessity of dividing the products of the high-tech sector according to the criterion of the object of sale is proposed. These objects are: materialized into innovative developments, which are products of intellectual (innovative, informational) production of the R&D sector; i.e. represent intellectual property; and materialized into goods as products of industrial production of industries specified by the World Bank. Such a division allows to clarify the essence and structure of the high-tech sector of the world, to reveal the dynamics of its component parts, to understand the trends in the development of both the high-tech sector of the world itself and its immanent structural parts. The study shows different strategies for the development of various parts of the high-tech sector, which are used by countries of different levels of development. Further searches in this direction can enrich the research of the high-tech sector both on the basis of the sectoral approach and on the basis of country studies or structural and institutional. Recommendations have been developed to determine the development trends of parts of the high-tech sector and to substantiate the competitive strategies of firms and the competitive policy of the state.

Keywords: high-tech sector, subdivisions of the high-tech sector, high-tech export, intellectual property, competition.

JEL Classification: E230, O330, O340.

Постановка проблеми. В умовах сучасного інформаційного суспільства зростає попит світового ринку на інноваційні товари, відповідно, загострюється конкуренція у високотехнологічному секторі глобальної економіки. Цей сектор не лише динамічне розвивається, але і постійно змінюється, що робить актуальним його дослідження як з точки зору його сутності, так і ролі у глобальній конкуренції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкуренцію у високотехнологічному секторі досліджують міжнародні інституції, науковці, аналітики різних країн.

Дослідження міжнародних інституцій висловлюються у рейтингах. Найвідоміші з них – Індекс глобальної конкурентоспроможності [1], що розробляється Всесвітнім економічним форумом з 1979 року. З 2007 року Всесвітньою організацією інтелектуальної власності Корнелльського університету (США) розраховується Глобальний індекс інновацій [2].

Розроблені рейтингові індекси широко використовуються у дослідженнях іноземних і вітчизняних вчених [3; 4; 5]. Ці індекси побудовані не лише на статистичній інформації, але і на опитуваннях представників бізнесових кіл. Такий метод побудови індексів не завжди віддзеркалює реальний стан об'єкту, бо вносить у розрахунки елементи суб'єктивізму.

Дослідження високотехнологічного сектору можна вести і відволікаючись від опитувань, концентруючись лише на статистичній інформації. Так діє Світовий банк. Методологічною основою статистичної інформації, яку узагальнює Світовий банк, є галузевий підхід: «Високі технології – це продукція з високою інтенсивністю НДДКР, така, як аерокосмічна промисловість, комп'ютери, фармацевтика, наукові прилади та електричне устаткування» [6]. На галузевому підході базують свої дослідження вітчизняні автори Т. В. Марченко і А. Я. Тимчук [7], Т. Г. Остапенко [8] та інші. Однак галузеве трактування високотехнологічного сектору ставить питання, які потребують наукового дослідження. Вони зводяться до наступного. В означених галузях промисловості існує потреба у наукових дослідженнях і розробках. Проте поза увагою залишається характер зв'язків сектору НДДКР з промисловістю, а саме – рух результатів наукових досліджень по логічним етапам від досліджень і розробок до інтелектуальних (інноваційних, інформаційних) продуктів, потім – до об'єктів інтелектуальної власності, тобто до інтелектуальних (інноваційних, інформаційних) товарів, і лише у кінці ланцюжку – до промислових товарів, які, власне, і розглядаються як результати високотехнологічного виробництва.

Іншими принципами дослідження високотехнологічного сектору є країнознавчий підхід, який застосовують у своїх творах С.О. Кораблін [9], О. Саліхова [10], Л. І. Цимбал і Ю. В. Предко [11], О. А. Єрмакова [12] і інші; та структурно-інституціональний, який застосовують В. Д. Лагутін [13], О. Ю. Кудріна і В. А. Омеляненко [14] і інші.

Відокремлення невіршених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість багатогранних досліджень, що базуються на названих вище методологічних основах, поза увагою авторів залишаються питання визначення складових частин високотехнологічного сектору та їх взаємозв'язку у глобальній економіці, а також економічної специфіки результатів діяльності кожної частини високотехнологічного сектору.

Мета дослідження. Визначити сутність високотехнологічного сектору, його складові частини та їх взаємозв'язок як передумову обґрунтування конкурентної політики держави.

Основний матеріал. Дослідження світової економіки та її окремих секторів цілком раціонально вести на основі світ-системної методології, обґрунтованої у працях І. Валерстайна та розвитою іншими видатними вченими – А. Г. Франком, С. Аміном, Дж. Аррігі, Ф. Кардозу, Т. Дус Сантусом. Світ-системне трактування сучасної світової економіки уявляє її як суперечливу єдність країн Центру, полупериферії та периферії. Надане розуміння світової економіки деякою мірою знайшло своє віддзеркалення у статистичних показниках ООН, Міжнародного валютного фонду, Світового банку. Названі організації поділяють всі країни світу за критерієм обсягу ВВП на одну особу на три групи: країни з високим рівнем доходу, з середнім рівнем доходу, з низьким рівнем доходу. Такий підхід дозволяє з'ясувати місце високотехнологічного сектору у цих 3 різних групах країн світу. Але спочатку слід визначити сенс високотехнологічного сектору.

Розуміння сутності високотехнологічного сектору і виявлення тенденцій його розвитку потребує розділення продуктів високотехнологічного сектору за критерієм об'єкту продажу: матеріалізовані у товари як продукти індустріального виробництва визначених Світовим банком галузей промисловості, і матеріалізовані у інноваційні розробки, які є продуктами інтелектуального (інноваційного, інформаційного) виробництва сектору НДДКР, тобто уявляють собою інтелектуальну власність.

Визначення об'єктів інтелектуальної власності надано Всесвітньою організацією інтелектуальної власності у 60-ті роки ХХ століття. Відштовхуючись від цього визначення, Світовий банк, у загальному обсязі інтелектуальної власності враховує наступні права:

-дозвіл на використання прав власності: патенти, товарні знаки, авторські права, промислові процеси і конструкції, включаючи комерційну тайну і франшизи;

-використання за ліцензійними угодами вироблених оригіналів або прототипів: авторські права на книги і рукописи, комп'ютерне програмне забезпечення, кінематографічні твори і звукозапис;

-суміжні права: на живі виступи, та телевізійне, кабельне або супутникове мовлення.

Всі ці об'єкти інтелектуальної власності можна вважати специфічним товаром, який є продуктом інтелектуальної інноваційної творчої діяльності.

Відмінності продукту як результату інтелектуальної творчої діяльності від цього самого продукту, але вже як товару, у натурально-речовій формі виявити неможливо, ці відмінності

мають суто соціальну природу. З'ясувати їх можливо лише на основі дослідження різного характеру і змісту праці у різних частинах високотехнологічного сектору, і як наслідок – різного характеру продукту праці, а також специфіці процесу перетворення продукту праці у товар, який, власне і є об'єктом продажу на ринку високотехнологічних товарів.

Розуміння сутності високотехнологічного сектору і виявлення тенденцій його розвитку потребує розділення результатів виробництва високотехнологічного сектору за критерієм об'єкту продажу.

За цим критерієм на ринку високотехнологічних товарів чітко виокремлюються два підрозділи, які зафіксовані і статистикою. Один з них, назвемо його підрозділ А, уявляє собою вироблення науково-технічної та культурно-розважальної інформації і втілення її у юридичні документи (патенти і ін.), що закріплюють право інтелектуальної власності фізичної або юридичної особи на цю інформацію. Саме на основі купівлі цих документів (патентів і ін.) можливо легально організувати виробництво товарів, які матеріалізують інтелектуальні досягнення НТР, мистецтва та культури. Проте таке виробництво – це вже другий підрозділ високотехнологічного сектору. Назвемо його підрозділ Б. Функціонування цих двох підрозділів побудовано по-різному. У сучасних умовах частина підрозділу А, яка зв'язана з виробленням науково-технічної інформації, потребує розвинутої матеріальної бази, необхідної для здійснення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, тобто лабораторій, технопарків, технополісів і т. ін.; фахівців та науковців високого рівня підготовки; відповідної освіти. Інвестиції у цей підрозділ дуже масштабні і характеризуються високим ступенем невизначеності і ризику. Коли науково-технічна інформація розроблена і поступає на ринок у якості товару (об'єкту інтелектуальної власності), виникають питання: хто купить цей товар та за яку ціну; чи будуть існувати у продавця такого товару конкуренти; чи будуть існувати у покупця такого товару конкуренти? В різних галузях сектору створення науково-технічної інформації у товарній формі ситуації з конкуренцією і ціноутворенням можуть розрізнятися, але самі умови виробництва роблять виробників науково-технічної інформації монополістами. Ціни такої інформації є монопольними, специфічною частиною яких є монопольний прибуток. Враховуючи, що мова йде про об'єкти інтелектуальної власності, цей монопольний прибуток має форму інтелектуальної ренти. Законодавство різних країн закріплює на досить тривалий період (10-20 років) право інтелектуальної власності, але прискорення НТП веде до більш швидкого морального старіння науково-технічної інформації, відповідно, до зниження попиту та ціни на такі товари. Ще швидше зміни відбуваються у частині підрозділу А, зв'язаної з виробленням культурно-розважальної інформації. Таким чином, для підрозділу А високотехнологічного сектору світового і національних ринків властиві постійні зміни, зниження попиту на одні об'єкти інтелектуальної власності, але зростання попиту на інші, новіші об'єкти цього самого сектору.

Інакше функціонує підрозділ Б, тобто та частина високотехнологічного сектору, де здійснюється виробництво товарів, які матеріалізують інформацію з документів – об'єктів інтелектуальної власності – у фізичну, предметну форму. У цьому підрозділі виробництво розгортає промисловий капітал, причому лише тоді, коли зрозуміло обсяг попиту і ємність відповідного ринку. Як мають формуватися ринкові ціни на такі товари: як на інтелектуальні унікальні товари, чи як на звичайні товари масового індустріального виробництва? Теоретичні відповіді на ці питання базуються на фундаментальних теоріях – трудової вартості, граничної корисності. І в одній парадигмі, і в іншій монопольний прибуток є частиною ціни товару, виробництво якого обмежене природними або штучними умовами. Розширення виробництва знижує прибуток до рівня середнього або нормального прибутку. Відносно інноваційних товарів, вироблених промисловим капіталом у серійному або масовому масштабі, на основі найновіших інтелектуальних технологій найсучаснішого рівня розвитку науки, виникає питання: у ціні цих товарів монопольний прибуток є саме монопольною інтелектуальною рентою або це звичайний монопольний прибуток, існування якого зв'язане з обмеженістю виробництва? З досліджень найвідоміших вчених випливає, що інтелектуальна рента є частиною ціни лише унікального товару, яка може існувати лише за умови монополії [15; 16]. Конкуренція знижує цю частину ціни товару, а в тенденції може звести рівень ціни товару до суспільно необхідних витрат праці. Мікроекономіка трактує проблему так само: конкуренція знижує монопольний прибуток до рівня нормального прибутку.

Практика підтверджує таке розуміння конкуренції у високотехнологічному секторі. Як видно з даних таблиці 1, країни з високим рівнем доходу мають розвинутий ринок науково-

технічної інформації: вони продають інформації приблизно на таку ж суму грошей, як і купують. Так, у 2010 році – відповідні суми склали 238,6 млрд. дол. і 231,4 млрд. дол., а у 2021 році – 416,3 млрд. дол. і 424,5 млрд. дол. Інакше виглядають на ринку науково-технічної інформації країни з середнім рівнем доходу. У 2010 році вони купували об’єкти інтелектуальної власності на суму 38,3 млрд. дол., а продавали лише на 2,5 млрд. дол. У 2021 році вони витратили на ці об’єкти вже 90,7 млрд. дол., а виручили від продажу – 17,25 млрд. дол.

Таблиця 1

Надходження/Платежі за використання інтелектуальної власності, загальний обсяг, млрд. дол. США*

РОКИ	Надходження				Платежі			
	Світ	Країни з високим рівнем доходу	Країни з середнім рівнем доходу	Країни з низьким рівнем доходу	Світ	Країни з високим рівнем доходу	Країни з середнім рівнем доходу	Країни з низьким рівнем доходу
2010	241,2	238,6	2,5	0,014	270,2	231,4	38,3	0,121
2015	330,0	325,8	4,2	0,024	396,1	338,3	57,3	0,073
2016	332,5	328,3	4,2	0,008	373,3	313,7	59,1	0,261
2017	363,4	354,7	8,7	0,032	402,0	334,3	67,6	0,094
2018	394,4	384,2	10,1	0,048	435,0	357,2	77,7	0,101
2019	406,8	395,6	11,2	0,024	443,2	365,9	77,2	0,122
2020	388,6	374,9	13,6	0,016	452,7	375,9	76,8	0,125
2021	433,6	416,3	17,25	0,032	515,3	424,5	90,7	0,131

Джерело: складено автором на основі [17; 18]

Більш яскраво характеризують співвідношення різних груп країн на ринку об’єктів інтелектуальної власності відносні величини, які надані у таблиці 2. Як видно з цих даних, у країнах з високим рівнем доходу за період 2010-2021 роки зменшуються темпи зростання надходжень, відповідно їх частка у світовому обсязі надходжень знизилась з 98,9% до 96,0%.

Таблиця 2

Частка у світі і темпи зростання надходжень/платежів за використання інтелектуальної власності*

РОКИ	Надходження				Платежі					
	Світ	Країни з високим рівнем доходу		Країни з середнім рівнем доходу		Світ	Країни з високим рівнем доходу		Країни з середнім рівнем доходу	
		частка	темп зростання	частка	темп зростання		частка	темп зростання	частка	темп зростання
2010	100	98,9		1,1		100	85,6		14,2	
2015	100	98,7	138,85	1,2	168,00	100	85,4	146,20	14,5	149,61
2016	100	98,7	100,76	1,3	100,00	100	84,0	92,73	15,8	103,14
2017	100	97,6	107,97	2,4	207,14	100	83,2	106,57	16,8	114,38
2018	100	97,4	108,56	2,6	116,09	100	82,1	106,85	17,9	114,94
2019	100	97,2	100,99	2,8	110,89	100	82,6	102,44	17,4	99,36
2020	100	96,5	97,68	3,4	121,43	100	83,0	102,73	17,0	99,48
2021	100	96,0	112,56	4,0	125,00	100	82,4	112,93	17,5	118,10

Джерело: Розрахунки автора на основі даних таблиці 1

У країнах з середнім рівнем доходу темпи зростання надходжень підвищуються, відповідно

підвищується і їх частка у світовому обсязі надходжень з 1,1 % до 4,0 %. В абсолютних цифрах це не велика частка і не великий приріст, проте у відносних показниках 2021 року до 2010 року зростання майже у 4 рази. Таким чином, можливо зробити висновок, що країни середнього рівня розвитку нарощують свій потенціал у підрозділі А високотехнологічного сектору, який виробляє інтелектуальні товари-об’єкти інтелектуальної власності. Тенденції змін відносно купівлі об’єктів інтелектуальної власності такі самі, як і відносно продажів: частка країн з високим рівнем доходу знижується, а частка країн з середнім рівнем розвитку зростає. У таблиці 2 не знайшли свого віддзеркалення країни з низьким рівнем розвитку, бо їх участь в купівлі об’єктів інтелектуальної власності, та у їхньому продажу – на рівні соті-тисячні частки відсотку.

Відносно розвитку підрозділу Б високотехнологічного сектору ситуація має інший вигляд. Як видно з даних таблиці 3 експорт високотехнологічних товарів, якщо його розглядати у поточних цінах у дол. США має тенденцію до зростання у світі в цілому і у країнах з високим і середнім рівнем доходу. У 2020 році відносно 2012 року він зріс у країнах з високим рівнем доходу з 1 290 млрд. дол. до 1 690 млрд. дол., а у країнах з середнім рівнем розвитку з 836,6 млрд. дол. до 1 160 млрд. дол. Враховуючі, що Світовий банк надає інформацію у поточних цінах, відслідкувати зміни на світовому ринку високотехнологічних товарів можливо, лише розрахувавши частки цього ринку, що припадають на розвинуті країни та на країни середнього рівня розвитку. Результати розрахунків надано у таблиці 3. Як видно з цих даних за період 2012-2020 років зміни дуже незначні, здійснюються як періодичне зростання-зменшення. З 2012 до 2019 року частка розвинутих країн утримується у межах 60-62%, а країн середнього рівня розвитку – у межах 38-40%.

Дані, що стосуються експорту високотехнологічних товарів розглянутого як відсоток експорту промислових товарів за період 2012-2021 роки зростає у цих двох групах країн. Декілька більша частка у 2020 році у країнах середнього рівня розвитку при їхньому меншому загальному обсязі експорту високотехнологічних товарів свідчить лише про те, що їх загальний обсяг виробництва промислових товарів менший, ніж у розвинутих країнах.

Таблиця 3

Експорт високотехнологічних товарів*

	Експорт високотехнологічних товарів (платіжний баланс, поточні долари США, млрд. дол.)					Експорт високотехнологічних товарів (% експорту промислових товарів)		
	Світ	Країни з високим рівнем доходу		Країни з середнім рівнем доходу		Світ	Країни з високим рівнем доходу	Країни з середнім рівнем доходу
		Сума у дол. США	Частка у світі	Сума у дол. США	Частка у світі			
2012	2 210	1 370	61,991	840	38,009	19	19	19
2013	2 320	1 400	60,345	920	39,655	19	18	20
2014	2 360	1 430	60,593	930	39,407	19	19	20
2015	2 280	1 350	59,211	930	40,789	20	19	21
2016	2 230	1 360	60,850	875	39,150	20	20	21
2017	2 660	1 650	62,030	1 010	37,970	20	20	22
2018	2 910	1 780	61,168	1 130	38,832	20	20	22
2019	2 850	1 740	61,053	1 110	38,947	21	20	22
2020	н.д.	1 689	...	1 163	...	22	21	24
2021	н.д.	н.д.	...	н.д.	...	20	19	22

Джерело: складено автором на основі [19]

Таким чином, робити висновок, що високорозвинуті постіндустріальні країни втрачають свій індустріальний потенціал ще зарано. Ці країни домінують не лише у розробці нового інноваційного товару, конструюванні, у дизайні, маркетингу, але і у індустріальному

виготовленню та поставкам на світовий ринок товарів високотехнологічних галузей промисловості. Країни середнього рівня розвитку підтримають у структурі власного експорту промислових товарів приблизно таку саму частку високотехнологічних товарів, як і розвинуті країни, проте обсяги продажів на світовому ринку товарів, вироблених високотехнологічними галузями промисловості у них в півтори рази менші. Такі співвідношення свідчать, що розвинуті країни продовжують домінувати як у підрозділі А високотехнологічного сектору, так і у підрозділі Б.

Висновки. Запропоноване розділення високотехнологічного сектору за критерієм об'єкту продажу на дві частини і аналіз абсолютних і відносних даних щодо змін цих частин дозволяє виявити співвідношення підрозділу, що виробляє науково-технічну та культурно-розважальну продукцію і підрозділу, що виробляє промислові товари на основі даної науково-технічної інформації у розрізі країн різного рівня розвитку. Отримані показники свідчать, що розвинуті постіндустріальні країни глобального Центру утримують лідируючі позиції у обох частинах високотехнологічного сектору. При цьому індустріальна частина високотехнологічного сектору майже у 7 разів перевершує її частину, зв'язану з виробленням інноваційних інтелектуальних інформаційних товарів.

Подальші пошуки у даному напрямку можуть збагатити дослідження високотехнологічного сектору як на основі галузевого підходу, так і на основі країнознавчого чи структурно-інституціонального.

Список літератури

1. The Global Competitiveness Report. Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму. Електронний ресурс доступний з URL: <https://www.weforum.org/reports?query=Global+competitiveness+report> (дата звернення 20.12.2022 р.).
2. The Global Innovation Index/ Офіційний сайт Всесвітнього центру дослідження конкурентоспроможності. Електронний ресурс доступний з URL: <https://www.globalinnovationindex.org/Home> (дата звернення 20.12.2022 р.).
3. Чалюк Ю.О. Глобальна конкурентоспроможність Китаю. *Китаєзнавчі дослідження*. 2021. №1. С. 137–149.
4. Кириленко В. І., Чалюк Ю. О. Інноваційність економік світу. *Підприємництво та інновації*. 2020. Вип. 15. С. 7–14.
5. Husenko Olha, The Analysis of the Ukraine's international competitiveness in the european integration conditions. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2022. №7. С.34-40.
6. Офіційний сайт Світового банку. Електронний ресурс доступний з URL: <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS?view=chart> (дата звернення 20.12.2022 р.).
7. Марченко Т. В., Тимчук А. Я. Міжгалузевий аналіз конкурентоспроможності України на світовому ринку високотехнологічних товарів. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2020. Вип. 2 (25). С. 69-78.
8. Остапенко Т.Г. Структура, різновиди та закономірності розвитку глобальних ринків високих технологій. *Стратегія розвитку України*. 2018. № 1 С. 130–139.
9. Кораблін С. О. Китай: інвестиційні амбіції, обмеження та можливості. *Економіка і прогнозування*. 2019. № 3. С. 138-157.
10. Саліхова О. Високотехнологічна економіка. Уроки Китаю. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2020. № 3. С. 27–49.
11. Цимбал Л. І., Предко Ю. В. Глобальна конкуренція на ринку високотехнологічних товарів: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Випуск 23, частина 2. 2019. С.116-121.
12. Єрмакова О. А. Стратегічні орієнтири поглиблення експортних відносин України із країнами ЄС у високотехнологічному секторі. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2022, №7, с.41-47.
13. Лагутін В.Д. Цивілізаційні та інституційні фактори глобальних економічних трансформацій XXI ст. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. №2. С.5-19.
14. Кудріна О.Ю., Омеляненко В.А. Стратегічні основи розвитку системних взаємозв'язків у високотехнологічних секторах: кластерно-мережевий підхід. *Економіка та право*. № 1 (49), 2018, с. 123-129.
15. Robinson J. The Economics theory of Imperfect Competition, 1933. Переклад російською: Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции: Пер. с англ. / Вступ. ст. и общ. ред. И. М. Осадчей. – М.: Прогресс, 1968. – 471 с.
16. Chamberlin E. Theory of Monopolistic Competition, 1933. Переклад російською: Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции (Реориентация теории стоимости) / пер. с. англ. Э. Г. Лейкина и Л. Я. Розовского. – М.: Экономика, 1996. – 361 с.

17. Офіційний сайт Світового банку. Електронний ресурс доступний з URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.GSR.ROYL.CD?view=chart> (дата звернення 20.12.2022 р.).
18. Офіційний сайт Світового банку. Електронний ресурс доступний з URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BM.GSR.ROYL.CD?view=chart> (дата звернення 20.12.2022 р.).
19. Офіційний сайт Світового банку. Електронний ресурс доступний з URL: <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS?view=chart> (дата звернення 20.12.2022 р.).

References

1. The Global Competitiveness Forum. Competitiveness Report. Retrieved from Retrieved from <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/> (last accessed: 20.12.2022 p.)
2. The Global Innovation Index. World Competitiveness Research Center. Retrieved from Retrieved from <https://www.globalinnovationindex.org/Home>: (last accessed: 20.12.2022 p.)
3. Chalyuk, Yu. O. (2021). Global competitiveness of China. *Kytayeznavchi doslidzhennya*, 1, 137-149 [In Ukrainian].
4. Kyrylenko, V. I., Chalyuk, Yu. O. (2020). Innovativeness of world economies. *Pidpryyemnytstvo ta innovatsiyi*, 15, 7-14 [In Ukrainian].
5. Husenko, O. (2022). The Analysis of the Ukraine's international competitiveness in the european integration conditions. *Naukoviy Visnik Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, 7, 34-40.
6. The World Bank Official website. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS?view=chart> (last accessed 20.12.2022 p.)
7. Marchenko, T.V., Tymchuk, A.Ia. (2020). Cross-industry analysis of Ukraine's competitiveness on the world market of high-tech goods. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, 2 (25), 69-78 [In Ukrainian].
8. Ostapenko, T.H. (2018). The structure, types and patterns of development of global high-tech market. *Stratehiia rozvytku Ukrainy*, 1, 130-139 [In Ukrainian].
9. Korablin, S. O. (2019). China: investment ambitions, constraints and opportunities, *Ekonomika i prohozuvannya*, 3, 138-157 [In Ukrainian].
10. Salikhova, O. (2020). High-tech economy. Lessons from China. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*, 3, 27-49 [In Ukrainian].
11. Tsymbal, L. I., Predko, Yu. V. (2019). Global competition in the high-tech goods market: current state and development prospects. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 23, 2, 116-121 [In Ukrainian].
12. Iermakova, O. A. (2022). Strategic guidelines for deepening Ukraine's export relations with EU countries in the high-tech sector. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, 7, 41-47 [In Ukrainian].
13. Lahutin, V.D. (2019). Civilizational and institutional factors of global economic transformations of the 21st century. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, 2, 5-19 [In Ukrainian].
14. Kudrina, O. Iu., Omelianenko, V. A. (2018). Strategic foundations for the development of systemic relationships in high-tech sectors: a cluster-network approach. *Ekonomika ta pravo*, 1 (49), 123-129 [In Ukrainian].
15. Robinson J. (1933). *The Economics theory of Imperfect Competition*. Pereklad rosiiskoiu: Robinson J. (1968). *Ekonomycheskaia teoriya nesovershennoi konkurentsyy*. M.: Prohress [In Russian].
16. Chamberlin, E. (1933). *Theory of Monopolistic Competition*. Pereklad rosiiskoiu: Chamberlin E. (1996). *Teoriya monopolystycheskoi konkurentsyy (Reoryentatsiya teoryy stoyimosti)*. M.: Ekonomyka [In Russian].
17. The World Bank Official website/ Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/BX.GSR.ROYL.CD?view=chart> (last accessed 20.12.2022 p.).
18. The World Bank Official website/ Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/BM.GSR.ROYL.CD?view=chart> (last accessed 20.12.2022 p.).
19. The World Bank Official website/ Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS?view=chart> (last accessed 20.12.2022 p.).

Стаття надійшла до редакції 25.12.2022

Прийнята до публікації 30.12.2022

УДК 330.31-021.387

DOI:10.32680/2409-9260-2022-11-12-300-301-14-19

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ УКРАЇНИ

Настека М. В., здобувач ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 Економіка, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна
e-mail: maknast1138@gmail.com
ORCID:0000-0002-8552-617X

Анотація. Запропоновано підхід до тлумачення поняття «сталий розвиток», що визначається як процес здійснення господарської діяльності, включаючи виробництво та реалізацію товарів, робіт і послуг, на основі синергетичного підходу до процесу взаємодії господарської діяльності, економіки, екології та соціальні системи, що забезпечують ефективність своїх функцій, набувають елементів подальшого розвитку в оперативно-стратегічний період. Зокрема, акцентовано увагу на корпоративній діяльності в умовах воєнного стану. Управління сталим розвитком сільськогосподарських підприємств у глобальному середовищі є складним системним процесом, пов'язаним з такими аспектами управління підприємством, як управління конкурентоспроможністю, стратегічне управління, екологічне управління, управління соціальним розвитком, міжнародне управління та цілі. Одним із них є виробництво екологічно безпечних харчових продуктів, що задовольняють потреби споживачів з урахуванням сформованої культури споживання та прогнозованих потреб майбутніх поколінь. Виявлено особливості та розроблено принципи управління цим процесом. Основним завданням роботи є акцентування уваги на діяльності суб'єктів підприємницької діяльності під час воєнного стану та продовження реалізації ідей сталого розвитку, що запроваджуються Організацією Об'єднаних Націй. Використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Відповідно до поставленої мети, об'єкта, предмета та завдань дослідження були використані такі методи: діалектичний, формальний, порівняльний, синтезу та аналізу, юридичного тлумачення, історичний метод. У процесі дослідження були сформовані основні завдання, що постають перед сільськогосподарськими підприємствами України на шляху реалізації принципів сталого розвитку. Запровадження принципів сталого розвитку у діяльності українських сільськогосподарських підприємств є важливим критерієм їх конкурентоспроможності на світовому ринку.
Ключові слова: сталий розвиток, управління сталим розвитком, сільськогосподарське підприємство, концепція сталого розвитку, глобалізація, глобальне середовище, принципи.

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF UN SUSTAINABLE DEVELOPMENT BY UKRAINIAN AGRICULTURAL COMPANIES

Nasteka Maksim, PHD student in the specialty 051 "Economics", Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine
e-mail: maknast1138@gmail.com
ORCID:0000-0002-8552-617X

Abstract. Approaches to the interpretation of the concept of "sustainable development", which is defined as the process of carrying out economic activity, that involves production and sale of goods, works or services based on a synergistic approach to the process of interaction of economic, ecological and social systems, which ensures the efficiency of economic functioning, have gained further development element in operational and strategic periods. In particular, attention is focused on the activities of enterprises during martial law. The management of the sustainable development of agricultural enterprises in the global environment is a complex system process that is related to such aspects of corporate management as competitiveness management, strategic management, environmental management, social development management, international management, the purpose of which is the production of environmentally safe products, as in, agricultural produce that will satisfy the needs of consumers, taking into account the formed culture of consumption, and the projected needs of future generations. Purpose. The main task of the work is to focus attention on the activities of business entities during the martial law and to continue the implementation of the ideas of sustainable development introduced by the United Nations. Method. Complex of general scientific and special methods of scientific knowledge. In accordance with the set goal, object, subject and tasks of the research, the following methods were used: dialectical, formal, comparative, synthesis and analysis, legal interpretation, historical method. Results. In the course of the study, the main tasks facing agricultural enterprises of Ukraine on the way to implementing the principles of sustainable development were formed. Practical significance. The implementation of the principles of sustainable development in the activities of Ukrainian agricultural enterprises is an important criterion for their competitiveness on the world market.
Keywords: sustainable development, management of sustainable development, agricultural enterprise, concept of sustainable development, globalization, global environment, principles.

JEL Classification: Q010; Q570.

Постановка проблеми. Загострення соціально-економічних та політичних проблем разом із критичною екологічною ситуацією у світі вимагають зміни вектора розвитку сучасного суспільства. Однією з головних суперечностей є зіткнення між економічним зростанням і обмеженнями природокористування. Вирішенням цієї проблеми є негайний перехід до збалансованого сталого розвитку, який однаково поєднує економічний, екологічний та соціальний виміри розвитку [1].

Починаючи з 90-х років минулого століття, сталий розвиток економіки планомірно розширює масштаби своєї організації та менеджменту. Для досягнення 17 поставлених глобальних цілей, які набули чинності 1 січня 2016 року згідно з Концепцією сталого розвитку ООН, було визначено 169 завдань нового плану дій до 2030 року. Посилення впливу на навколишнє середовище через кордони та інші негативні впливи на життя людей посилює міжнародну дискусію у сфері безпеки та узгодженої глобальної економічної політики. Із зростанням усвідомлення небезпеки екологічних катастроф, які загрожують виживанню людства, міжнародна спільнота з кожним роком приділяє все більше уваги захисту навколишнього середовища та забезпеченню сталого розвитку країн і регіонів [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні три десятиліття людство досягло великих успіхів у покращенні матеріального добробуту. Однак цей прогрес стався ціною погіршення природного середовища Землі. Результатом такого темпу економічного розвитку без фундаментальної зміни сучасної економічної моделі стане зростання загрози навколишньому середовищу, що унеможливить сталий розвиток. Зважаючи на це, світова спільнота економістів, соціологів, політиків і бізнесменів прискорила пошук нових методів розвитку, які дозволять відновити природне середовище, забезпечуючи водночас гідний рівень існування людей.

Серед численних результатів таких пошуків – концепція «зеленої» економіки, яка набула значної популярності, особливо в ЄС, завдяки підтримці міжнародних організацій та національних урядів [3]. Нині концепція циркулярної економіки стає все більш популярною [2]. Це своєрідний інструмент для досягнення цілей сталого розвитку, який передбачає підвищення добробуту людей і соціальної справедливості, зменшення негативного впливу на навколишнє середовище та зниження ризиків погіршення навколишнього середовища. Основна ідея – безвідходне виробництво (відходи стають ресурсом/товаром).

Відокремлення невіршених раніше частин загальної проблеми. Серед основних умов сталого розвитку – вирівнювання якості життя в різних країнах і забезпечення зростання добробуту у майбутньому. Особливо це питання не розроблене у бідних країнах, які мають активізувати свої зусилля, щоб наздогнати розвинені країни. Проте підвищення якості життя має ґрунтуватися на нових наукових досягненнях, особливо у контексті Четвертої промислової революції. У сучасних умовах кожен має споживати менше ресурсів, переходити на альтернативні види матеріалів та джерел енергії, впроваджувати прогресивні ресурсомісткі безвідходні технології, зменшувати навантаження на навколишнє середовище та здоров'я людини.

Мета дослідження. Метою дослідження є виявлення та усвідомлення сутності поняття «сталий розвиток», аналіз його складових, визначення основних засад поняття та розробка стратегії сталого розвитку України у контексті сучасності з метою виявлення особливостей. Також розглянемо перспективи співпраці України з ЄС. Для досягнення поставленої мети в роботі були поставлені наступні завдання: розкрити характер та переваги Цілей сталого розвитку (ЦСР); ознайомитися з досвідом європейських країн у сфері сталого розвитку; розглянути можливості українських компаній у циркулярній економіці (модель закритої економіки).

Основний матеріал. На розвиток сучасних суб'єктів господарювання впливає низка стійких тенденцій. У 1992 році в Ріо-де-Жанейро відбулася конференція ООН, яка прийняла концепцію сталого розвитку. Його сутність полягає в застосуванні еколого-економічного та соціально орієнтованого підходу до розвитку економічних систем у ринковому середовищі. Основні положення цієї концепції прийняті до реалізації в більшості країн з ринковою економікою. Результатом є зміна стратегічного напрямку діяльності суб'єкта. Основні принципи концепції сталого розвитку тісно пов'язані з особливостями діяльності сільськогосподарських підприємств.

Управління сталим розвитком безпосередньо пов'язане з факторами зовнішнього середовища та соціальною спрямованістю бізнесу. Бо виробництво харчових продуктів має бути екологічно безпечним і водночас забезпечувати економічну ефективність. З моменту прийняття концепції сталого розвитку неодноразово підбивалися підсумки, визначалися ключові результати та майбутні напрямки стратегічного розвитку. Управління сталим

розвитком набуло нових функцій, в основному пов'язаних з впливом глобалізації на діяльність окремих фірм та економічні умови різних країн. Нині глобальне довкілля має прямий вплив на діяльність сільськогосподарських підприємств.

Зростання чисельності населення та його потреби у продуктах харчування впливають на систему управління аграрним сектором економіки. Виробники шукають резерви збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, насамперед за рахунок підвищення продуктивності на основі інтенсивних технологій (максимальне внесення мінеральних добрив, дозування гербіцидів і пестицидів). Такий підхід до управління суперечить принципам сталого розвитку, оскільки розбалансовує екологічні, економічні та соціальні фактори. Отже, в умовах посилення впливу глобального середовища на діяльність аграрних підприємств необхідний пошук нових шляхів управління сталим розвитком, що зумовлює актуальність проведення досліджень у цьому напрямку. Суть концепції сталого розвитку зводиться до забезпечення балансу між екологічним та економічним середовищем з метою задоволення потреб суспільства як у короткостроковому, так і в довгостроковому (стратегічному) періодах.

Проте наслідки глобалізації породили нові парадигми щодо природи цього поняття та визначення основних правил. Розвиток економічної теорії, присвяченої питанням сталого розвитку, полягав у визнанні необхідності для більшості країн з ринковою економічною системою змінити свої економічні стратегії з метою гармонізації їхніх екологічних, економічних і соціальних відносин.

Римський клуб – міжнародна некомерційна неурядова організація, яка об'єднує вчених, економістів, бізнесменів, високопосадовців міжнародних організацій, колишніх глав держав і урядів усіх п'яти континентів, стурбованих актуальними проблемами людства. На його порядку денному стоять політичні, економічні, соціальні, екологічні, технологічні, культурні питання та їх аналіз і прогнози у контексті «світових проблем». Римський клуб був заснований у 1968 році з ініціативи доктора Ауреліо Печчеї, видатного італійського економіста та підприємця. Римський клуб був створений як незалежна група експертів для оцінки довгострокового впливу існуючих проблем і перспектив людського розвитку, а також для надання інтелектуальної підтримки роботі міжнародних організацій і національних урядів, зокрема підтримки під час воєнного стану.

З моменту заснування до Клубу увійшли близько 30 професіоналів світового рівня, які представляють 10 країн. Крім того, Римський клуб має національні асоціації, до яких він належить, які зараз діють у 28 країнах світу, і прагне поширювати ідеї Клубу та їх адаптацію й розвиток на національному рівні у відповідь на виклики часу та глобалізації. В Україні діє Українська асоціація Римського клубу. У своїй діяльності Римський клуб дотримується трьох основних принципів. Глобальний погляд на складні, масштабні світові проблеми. Міждисциплінарні («цілісні») підходи та міркування, які дозволяють ряду питань – політичних, економічних, соціальних, екологічних, технологічних, культурних та соціальної психології – взаємодіяти як частинам єдиного цілого. Дослідження довгострокових наслідків поточних проблем та політичних рішень і практичних кроків в арсеналі сучасної політики.

Перший і найважливіший звіт Римського клубу «The Limits to Growth» («Межі зростання»), опублікований у 1972 році, стосувався довгострокових наслідків глобальних тенденцій у зростанні населення Землі, промислового та сільськогосподарського виробництва. Споживання природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища спричинили величезні соціальні та політичні наслідки у світі та заклали основу для сучасної концепції «сталого розвитку». Доповідь перекладена більш ніж 30 мовами і вийшла тиражем понад 12 мільйонів примірників [4, 5].

Д. Медоуз, один із авторів наукової праці «Межі зростання», зазначає, що матеріальне зростання не може тривати нескінченно довго на планеті з обмеженими ресурсами, і надає пріоритет якості (розвитку), щоб відмовитися від збільшення кількості (зростання). Людство чекає екологічна революція, яка має змінити його пріоритети та цінності [8, с. 8-9]. Перше офіційне тлумачення терміну «сталий розвиток» з'явилося у 1987 році. Це було запропоновано прем'єр-міністром Норвегії Грю Харлем Брундтланд, яка сформулювала це у звіті «Наше спільне майбутнє», підготовленому для ООН Міжнародною комісією з навколишнього середовища та розвитку, і ототожнила його з поточними потребами, також вона акцентувала на сталий розвиток підприємництва під час воєнного стану.

Здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби знаходиться під загрозою. Цей підхід є основою концепції сталого розвитку і був офіційно прийнятий на Міжнародній конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку (Саміт Землі, 1992 р.), що відбулася

в Ріо-де-Жанейро. Ми забезпечимо стабільне економічне зростання та запобігатимемо погіршенню природного середовища. Права на розвиток мають реалізовуватися так, щоб відповідати потребам розвитку та захисту навколишнього середовища існуючих і майбутніх поколінь [9].

Варто звернути увагу на те, що загальноприйнятий підхід до трактування сутності категорії «сталий розвиток» пропонує виділяти три зони компромісу. Сталий розвиток – компроміс між інтересами суспільства та захистом навколишнього середовища. Сталий розвиток – досягнення консенсусу між соціальною та економічною підсистемами, тобто забезпечення здатності задовольняти основні потреби всіх людей; сталий розвиток – досягнення узгодженості між екологічною, соціальною та економічною підсистемами. Це означає забезпечення раціонального природокористування та збалансування економічних потреб з екологічним потенціалом планети, особливо щодо використання енергії. Ці компромісні зони складають основу сталого розвитку, оскільки забезпечують досягнення збалансованих цілей соціально-економічного та екологічного розвитку – екологічної безпеки, соціальної справедливості, соціального прогресу та економічності.

Узагальнюючи погляди науковців на концептуальну сутність поняття «сталий розвиток», можна запропонувати наступне трактування. Сталий розвиток – це синергетичний підхід до процесу взаємодії економічних, екологічних і соціальних систем. Це забезпечує ефективність функціонування економічних елементів в оперативно-стратегічному періоді. Пожвавлення інтересу науковців до визначення характерних ознак сталого розвитку зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямку. Проблема сталого розвитку також доповнюється та ускладнюється ситуацією всередині України під час військового вторгнення. Більшість робіт з цієї проблематики присвячено загальним питанням сталого розвитку сільського господарства.

Проте формування механізмів управління сталим розвитком окремих суб'єктів господарювання цієї сфери потребує детальних підходів до діагностики факторів мікросередовища функціонування сільськогосподарського підприємства. Питання відтворювального відновлення залишається актуальним для більшості сільськогосподарських підприємств і його вирішення залежить від формування ефективних механізмів господарювання. Зараз гостро стоїть проблема розробки ефективних механізмів регулювання агропродовольчого ринку.

Велика кількість посередників у реалізації сільськогосподарської продукції призводить до дисбалансу цінового співвідношення в аграрному секторі. Для подолання аграрної кризи, яка посилилася внаслідок світової кризи, необхідно розглянути комплексну структуру формування пріоритетних напрямків, враховуючи раціональне поєднання ринкових і державних механізмів регулювання, а також економічні, технологічні, інституційні, інноваційні, інвестиційні, соціальні виклики та напрями їх вирішення в рамках аграрної політики [2, с. 7-8].

Управління сталим розвитком сільськогосподарських підприємств потребує комплексного та системного підходу. Це тісно пов'язано з іншими сферами організаційного менеджменту.

Сталий розвиток поєднується із корпоративною конкурентоспроможністю. Науковці стверджують, що в аграрному секторі нові продукти, технології, методи та механізми, які необхідні галузі та її суб'єктам для конкурентоспроможності, є реальним засобом підвищення екологічної стійкості навколишнього середовища. Сталий розвиток аграрного сектора – це здатність аграрного сектора та його об'єктів управління створювати раціональні виробничі структури, які за рахунок мобілізації внутрішніх резервів сприятимуть у разі непередбачених зовнішніх впливів пом'якшенню негативних наслідків та мінімізації відхилень від сформованих тенденцій розвитку [10, с. 109].

Аграрний сектор економіки потребує запровадження принципів сталого розвитку, зокрема під час воєнного конфлікту на теренах нашої країни. Оскільки саме в цьому секторі економіки зосереджено найбільш стратегічно важливі ресурси і від їх використання залежить виробництво продуктів харчування. Ці принципи включають: державне первинне продовольче забезпечення; синергетичний підхід до поєднання природних і економічних ресурсів; баланс економічних, екологічних і соціальних факторів; поєднання ринкових і національних механізмів регулювання; розширення відтворення в сільському господарстві; застосування ресурсозберігаючих технологій та відновлюваних джерел енергії; використання нетрадиційних джерел енергії для підвищення ефективності промислового енергозбереження; розвиток біоекономіки та органічного виробництва; застосування програмно-цільового системного підходу до управління; поглиблення зв'язків між різними

галузевими структурами.

Сталий розвиток охоплює всі сфери діяльності сільськогосподарського підприємства: забезпечення стратегічної конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках, механізми міждержавної та глобальної інтеграції при обґрунтуванні стратегії розвитку компанії. Багатоаспектність процесу управління сталим розвитком сільськогосподарських підприємств також полягає у поєднанні цілісних підходів для обґрунтування цієї стратегії. Управління сталим розвитком є дуже важливим питанням для сільськогосподарських підприємств. Вчені глибоко дослідили зв'язок між біоекономікою та сталим розвитком, зосередивши увагу на негативних наслідках зростання монокультур, а також звернули увагу на державні субсидії для екологічного виробництва. Біоекономіка залежить від ефективності управління сталим розвитком, але виробництво біомаси, яку можна використовувати як альтернативне біопаливо, має вирішальне значення. Цей комплекс заходів є одним із основних у системі управління сталим розвитком сільськогосподарських підприємств, що забезпечує довгострокову конкурентоспроможність, зниження енергозалежності та зниження витрат.

Висновки. Глобалізація економіки коригує систему управління підприємствами. Прийнята у 1992 році концепція сталого розвитку набула нової актуальності та потребує певних змін і доповнень у зв'язку з появою нових тенденцій. Особливої уваги потребує сільське господарство — головний харчовий ланцюг національної економіки. Управління сталим розвитком сільськогосподарських підприємств у глобальному середовищі є складним системним процесом, пов'язаним з такими аспектами управління підприємством, як управління конкурентоспроможністю, стратегічне управління, екологічний менеджмент, управління соціальним розвитком та міжнародний менеджмент, метою якого є виробництво екологічно безпечної продукції харчування, що відповідає потребам споживачів, враховуючи сформовану культуру споживання та прогнозовані потреби майбутніх поколінь. Сподіваємося, що війна не суттєво вплине на розвиток підприємництва в Україні, і надалі успішно відбудеться запровадження принципів сталого розвитку у всіх сферах економіки нашої країни.

Список літератури

1. Буряк Р. І. Сталий розвиток сільськогосподарських підприємств: Методологія дослідження. Агроінком. 2017. № 1-3. С. 88-92.
2. Варченко О. М., Даниленко А. С. Складові економічного механізму сталого розвитку сільського господарства. *Економіка та управління сільським господарством: Збірник наукових праць*. / Пілот Сарк. Білоцерківський ун-т національного сільськогосподарського університету. 2018. №8 (95). С.5-10.
3. Герасимчук З. В., Вахович І. М. Організаційно-економічні механізми формування та реалізації стратегій регіонального розвитку: монографія. Луцьк: ЛДТУ, 2012. 248 с.
4. Горбатенко В. Організація міждисциплінарного проекту про Римський клуб і довгострокове прогнозування глобальних проблем. *Політичний менеджмент*. 2012. № 3. С. 52-64.
5. Екологія та соціальний захист: Програма сталого розвитку України. Римський клуб. URL: http://www.esz.org.ua/?page_id=1195 (дата звернення 10.10.2022).
6. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічна енциклопедія. Том 2. Львів: Світ, 2005. 568 с.
7. Ключан В. В. Сталий розвиток сільськогосподарських підприємств і концентрація виробництва. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка: економічні науки*. 2013. № 3 (137). С. 117-125.
8. Підліснюк В., Рудик І., Кириленко В., Вишенська І., Маслюківська О. Сталий розвиток суспільства: роль освіти. Київ: Видавець СПД «Ковальчук», 2015. 88 с.
9. Виклики 21-го століття: План дій, прийнятий Конференцією ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт планети Земля). Київ: Інтелсфера, 2000. 360 с.
10. Чайковський І. А. Механізми забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка*. 2018. № 6. С. 108-114.
11. Шевчук В. Я. Про концепцію переходу України до сталого розвитку. *Проблеми сталого розвитку України*. Київ: «БМТ», 2021. С.42-55.
12. Шубравська О. В. Сталий економічний розвиток: концепції та напрями дослідження.

Економіка України. 2020. № 1. С. 36-42.

13. Юшкевич О. О. Сталій розвиток сільськогосподарських підприємств: екологічні аспекти. *Економіка Криму*. 2013. №2 (35). С.11–17.

References

1. Buryak, R. I. (2017). Sustainable development of agricultural enterprises: Research methodology. *Ahroinkom*, 1-3, 88-92 [In Ukrainian].
2. Varchenko, O. M. & Danylenko, A. S. (2018). [Components of the economic mechanism of sustainable development of agriculture. *Ekonomika ta upravlinnya sil's'kym hospodarstvom: Zbirnyk naukovykh prats' 8 (95)*, 5-10 [In Ukrainian].
3. Herasimchuk, Z. V. & Vakhovich, I. M. (2012). *Orhanizatsiyno-ekonomichni mekhanizmy formuvannya ta realizatsiyi stratehiy rehional'noho rozvytku: monohrafiya*. Lutsk: LDTU [In Ukrainian].
4. Horbatenko, V. (2012). Organization of an interdisciplinary project on the Club of Rome and long-term forecasting of global problems. *Politychnyy menedzhment*, 3, 52-64. [In Ukrainian].
5. *Ekolohiya ta sotsial'nyy zakhyst: Prohrama staloho rozvytku Ukrayiny. Ryms'kyy klub*. [Ecology and social protection: Program of sustainable development of Ukraine. Club of Rome]. URL: http://www.esz.org.ua/?page_id=1195 (accessed 10 Oktober 2022) [In Ukrainian].
6. Mocherny, S.V., Larina, Y.S., Ustenko, O.A. & Yuriy, S.I. (2005) *Ekonomichna entsyklopediya*. Lviv: Svit, Volume 2 [In Ukrainian].
7. Klochan, V. V. (2013). Sustainable development of agricultural enterprises and production concentration. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka: ekonomichni nauky*. 3 (137), 117-125 [In Ukrainian].
8. Podlisnyuk, V., Rudyk, I., Kyrylenko, V., Vyshenska, I. & Maslyukivska, O. (2015). *Stalyy rozvytok suspil'stva: rol' osvity*. Kyiv: SPD Publisher "Kovalchuk". [In Ukrainian].
9. *Vyklyky 21-ho stolittya: Plan diy, prynyaty Konferentsiyeyu OON z navkolyshn'oho seredovyshcha ta rozvytku v Rio-de-Zhaneyro (Samit planety Zemlya)*. [Challenges of the 21st century: Plan of action adopted by the United Nations Conference on Environment and Development in Rio de Janeiro (Earth Summit)]. Kyiv: Intelsfera, 2000. 360 p. [In Ukrainian].
10. Chaikivskiy, I. A. (2018). Mechanisms for ensuring sustainable development of agricultural enterprises. *Innovatsiyna ekonomika*, 6, 108-114 [In Ukrainian].
11. Shevchuk, V. Ya. (2021). *Pro kontseptsiyu perekhodu Ukrayiny do staloho rozvytku*. *Problemy staloho rozvytku Ukrayiny*. [About the concept of Ukraine's transition to sustainable development. Problems of sustainable development of Ukraine]. Kyiv: "BMT", P. 42-55 [In Ukrainian].
12. Shubravska, O. V. (2020). Sustainable economic development: concepts and directions of research. *Ekonomika Ukrayiny*. 1, 36-42 [In Ukrainian].
13. Yushkevich, O. O. (2013). Sustainable development of agricultural enterprises: ecological aspects. *Ekonomika Krymu*, 2 (35), 11–17 [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.12.2022

Прийнята до публікації 24.12.2022

~ ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ ~

УДК 332.851

DOI:10.32680/2409-9260-2022-11-12-300-301-20-27

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОПИТУ НА РИНКУ ЖИТЛА В УКРАЇНІ

Бурлака Л. Ф., аспірантка кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, фінансовий директор Будівельної компанії KONA, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: burlaka_l@i.ua
ORCID:0000-0002-8038-3245

***Анотація.** Мета статті – проаналізувати, як формується попит на житло в Україні в сучасних умовах; розглянути цінові та нецінові чинники впливу на попит та їх роль у розвитку національного ринку житлової нерухомості. Методика – автором статті були використані офіційні статистичні та аналітичні дані таких провідних джерел як Нацбанк України, національні аналітичні портали нерухомості Лун Україна та DOM.RIA.*

Результатом роботи є економічна оцінка стану ринку житлової нерухомості України через індикатори попиту. Практична значущість – дослідження дозволяє оцінити рівень впливу кожного з факторів формування попиту на житло в Україні у специфічних умовах сьогодення та може бути використане як економічний інструмент державної політики щодо забезпечення населення житлом та розвитку національної економіки.

***Ключові слова:** попит, ринок житла, житлова нерухомість, нецінові фактори.*

FEATURES OF DEMAND FORMATION ON THE HOUSING MARKET IN UKRAINE

Burlaka L. F., graduate student of the Department of General Economic Theory and Economic Policy, CFO KONA Construction Company, Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine
e-mail: burlaka_l@i.ua
ORCID:0000-0002-8038-3245

***Abstract.** The purpose of the article is to analyze how the demand for housing in Ukraine is formed in modern conditions; to consider price and non-price factors affecting demand and their role in the development of the national residential real estate market. Today, Ukraine remains in the last place among European countries in terms of the level of housing provision of the population, which is certainly an indicator of the discrepancy between the level of development of the national economy and the developed European one. The role of the housing market in the modern economy is difficult to overestimate, as it plays an important role not only for the state as a whole, but also for each individual citizen. Satisfying the need for housing is one of the highest priorities for every person, and the level of housing provision of the population is an indicator of the effective housing policy of the state. Many scientific works have been written about the periods and how the housing market in Ukraine developed, and attention should be focused precisely on the national features of the formation of demand for housing, because demand is the driving force. Scientific interest in residential real estate in the transformational economy is due to the need to determine its value in the process of privatization and mortgage. Methodology – the author of the article used official statistical and analytical data from such leading sources as the National Bank of Ukraine, national real estate analytical portals Lun Ukraine and DOM.RIA. The result of the work is an economic assessment of the state of the residential real estate market of Ukraine through demand indicators. Practical significance - the study allows to assess the level of influence of each of the factors of the formation of demand for housing in Ukraine in the specific conditions of today, and can be used as an economic tool of state policy to provide the population with housing and develop the national economy.*

***Keywords:** demand, housing market, residential real estate, non-price factors.*

JEL Classification: D520, E300.

Постановка проблеми. Нині Україна залишається на останньому місці за рівнем забезпеченості населення житлом серед європейських країн, що, безумовно, є індикатором невідповідності рівня розвитку національної економіки розвиненій європейській економіці. Про те, в які періоди та як розвивався ринок житла в Україні, написано багато наукових праць, але слід загострити увагу саме на національних особливостях формування попиту на житло, оскільки саме попит є рушійною силою. Дослідивши фактори формування попиту в Україні, ми можемо далі вивчити природу діючого протиріччя у національній економіці

між невирішеною проблемою забезпеченості житлом суспільства та одночасно низьким попитом на житло.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до житлової нерухомості у трансформаційній економіці був зумовлений необхідністю визначення її вартості у процесі приватизації та іпотеки, що стимулювало дослідження всієї системи економічних відносин, які складаються навколо неї. Серед українських вчених, у працях яких піднімаються питання економічної природи житла, її особливостей, аналізу економічних, правових та соціальних відносин на ринку житла, такі економісти-дослідники: А. Асаул, В. Базилевич, О. Гриценко, Т. Завора, П. Єщенко, І. Канєєва, В. Кравченко, С. Кручок, Н. Лебідь, І. Малий, Ю. Манцевич, К. Паливода, Н. Погорельцева, Р. Ткаченко, Л. Чубук та інші.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні національна економіка має невирішену проблему забезпеченості громадян житлом; через неповне розуміння механізму формування попиту на житло – державою використовуються неефективні інструменти впливу на житловий ринок.

Мета дослідження полягає у поглибленому аналізі всіх факторів попиту на житло, у тому числі специфічного впливу нецінових чинників, які в сучасних умовах функціонування національної економіки мають вирішальний вплив на попит.

Основний матеріал. Насамперед треба відповісти на запитання – що таке ринок житла в сучасному розумінні? Ринок житла – це система економічних відносин, певний набір конкретних механізмів, за допомогою яких передаються права на власність у вигляді житлових будинків і квартир, пов'язані з нею інтереси, через механізм попиту та пропозиції встановлюються ціни і розподіляється житловий простір між різними конкуруючими суб'єктами. Він є основою споживчого ринку [8, с. 33].

В. С. Рейкін у своїх роботах поділяє думку І. Д. Тургеля щодо методологічної недопустимості розгляду ринку житлової нерухомості тільки з погляду товарного обороту, в межах якого здійснюється взаємодія продавців та покупців житла [7, с. 26].

Основними структурними елементами ринку житла є попит і пропозиція та їх рівновага.

Щоб зрозуміти, що являє собою попит, необхідно уявити, що на ринку існують тільки – споживачі та виробники. Хоча такий поділ досить умовний. Якщо попит на житло підпорядковується тим же законам, що й попит на інші товари та послуги, то зниження цін на нього (при незмінності інших факторів) має призвести до збільшення обсягу попиту.

Попит на житло являє собою залежність обсягу, який бажає мати у своєму розпорядженні домогосподарство, що вимірюється в одиницях житлової площі (у квадратних метрах або кількості квартир, будинків), від ціни за одиницю житлової площі. Загальний ринковий попит визначається сумою попиту, який пред'являють індивідуальні покупці. Висока диференціація товару на ринку житла характеризує цю суму умовно.

Функція попиту на житло залежить від цінової еластичності, яка визначається дією ефекту заміщення та ефекту доходу. Через низький ефект заміщення попит на житло має низьку цінову еластичність. Однак, з іншого боку, житло – це дорогий товар, тому ефект доходу істотно впливає на його придбання. У разі підвищення цін на житло реальний дохід (або реальна сума накопичень) покупців значно знижується, тому обсяг попиту на нього падає. В силу різного впливу цих ефектів на групи покупців з різною купівельною спроможністю та різними перевагами еластичність попиту за ціною на елітне житло та житло преміум класу нижче, ніж на житло бізнес- і тим більше економ-класу.

На попит, який пред'являється на житло, крім цінових факторів значно впливають нецінові фактори. В цій статті ми детально розберемо кожен фактор окремо та проаналізуємо їх вплив на український ринок житла; відокремимо особливості формування сучасного попиту на житло в українців. Розглянемо основну п'ятірку детермінант серед яких: доходи покупців, їхні смаки та уподобання, ціни на інші товари та послуги, кількість покупців на ринку, час та очікування споживачів на ринку, податкове навантаження.

Попит на житло залежить як від минулих, так і від поточних та очікуваних у майбутньому доходів. Така характеристика відповідає концепції життєвого циклу Нобелівського лауреата Ф. Модільяні [10, с. 4].

У зарубіжних публікаціях концепцію Модільяні називають «гіпотезою», у вітчизняних підручниках її підвищили у статусі до теорії. Очікувані у майбутньому доходи залежить від настроїв у суспільстві (переважання оптимізму чи песимізму).

Можливість придбання житла у поточному періоді за рахунок майбутніх доходів залежить також від рівня розвиненості програм іпотечного кредитування. Реально на сьогодні у банківському секторі економіки відсутнє іпотечне кредитування. Президентська іпотечна

програма кредитування населення під 3%, яка запрацювала з жовтня 2022 року, поки не набула значного поширення. З економічного погляду програма досить продумана, доступна та направлена на забезпечення житлом громадян бюджетної сфери економіки, а саме: військові-контрактники, силовики, рятувальники, медики, науковці та освітяни. Можливо, ще рано робити висновки щодо ефективності чи неефективності цієї іпотеки, адже минуло мало часу від її запуску. Проте ми зателефували найбільшим банкам-партнерам програми та з'ясували, що основною гальмівною причиною є відсутність компенсації банкам із боку держави. Тобто, програма заявлена – фінансування недостатнє. Програма «Оселя» реалізується Міністерством економіки України спільно з Мінцифрою та «Укрфінжитлом».

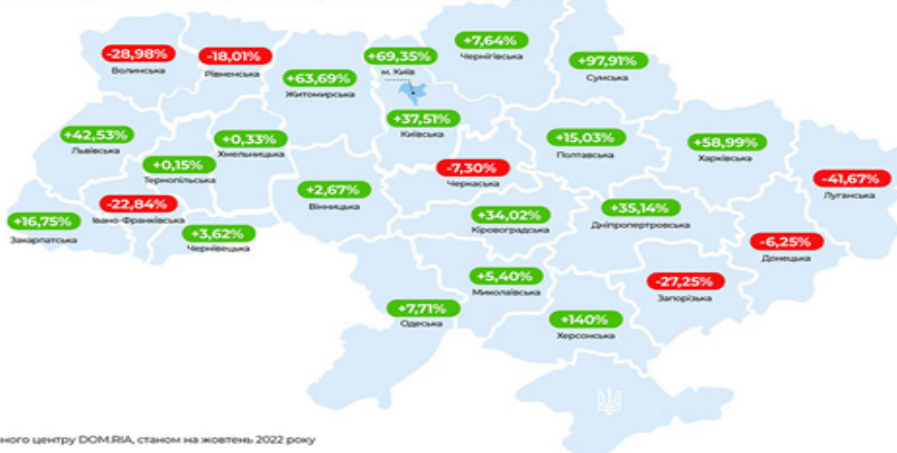
Попит на житло завжди слід розглядати в динаміці. З розвитком ринку житла відбувається зміна споживчої поведінки. Наприклад, ми можемо простежити, як змінилися уподобання населення щодо поверховості. Якщо у 1980-х роках найбільшим попитом користувалися другий та середні поверхи, то в наш час покупці віддають перевагу вищим поверхам. Це можна пояснити тим, що на нижні поверхи поширюється шум, запах, світлове мерехтіння рекламних конструкцій від розташованих на перших поверхах офісів, магазинів та підприємств сфери обслуговування. Сьогодні у всіх українських містах стрімко поширюються архаїчні просторові ознаки соціальної стратифікації, наприклад через встановлення фізичних бар'єрів, що розділяють мешканців певного мікрорайону. Популярність закритих спільнот (gated communities), що складаються з представників певної гомогенної соціальної групи, сприяє сегрегації населення та створює хибне відчуття захищеності всередині спільноти, що в реальності досягається коштом маргіналізації та стигматизації інших спільнот, розташованих «по той бік паркана» [2].

На попит впливають ціни на комплементарні блага, і житло в цьому плані не відрізняється від інших товарів. Так, подорожчання обслуговування житла чи ремонтних (реставраційних) робіт, а також підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги за інших рівних умов знижують попит на будівлі великої площі. Ціни на незалежні товари чинять непрямий вплив на попит через ефект доходу. Так, підвищення ціни на основні споживчі блага, загалом подорожчання життя веде до зменшення реальних доходів населення і негативно впливає на попит на дорогі товари, які мають велику питому вагу у витратах, зокрема – це нове житло. Ми можемо прослідити це явище на сучасному ринку житла, так після початку російсько-української війни люди більш охоче купують житло на вторинному ринку нерухомості, ніж новобудови. Вторинний ринок нерухомості більш гнучкий, швидше адаптується до нових ринкових умов; продавці мають змогу зменшувати ціну, тим самим стимулюючи попит. Чого не скажеш про первинний ринок, оскільки будівельні та паливно-мастильні матеріали різко зросли в ціні – забудовники не мають іншого варіанту як підвищити ціни на житло. Наочно продемонстровано ситуацію, що склалася, на рисунках 1 і 2 – за результатами досліджень DOM.RIA та ЛУН.

Літо та осінь: як змінилась кількість пропозицій на ринку продажу вторинного житла

Різниця в порівнянні з періодом липень-серпень та вересень-жовтень 2022 року

*За даними Аналітичного центру DOM.RIA, станом на жовтень 2022 року

Рис. 1. Динаміка кількості пропозицій на вторинному ринку житла в Україні у вересні-жовтні в порівнянні з липнем-серпнем 2022 р.

Джерело: DOM.RIA [6]

Попит на ринку житла має досить виражений сезонний характер. Зазвичай він збільшується навесні та влітку і восени. Також слід враховувати, що всі угоди купівлі-продажу житла підлягають обов'язковій державній реєстрації речових прав на нерухоме майно, тому здійснюються у дні роботи органів реєстру. До 19 квітня 2022 року операцій з купівлі-продажу житла не було через закритий доступ до держреєстру прав на нерухомість. Ринок житла перестав функціонувати по всій території України. Але навіть у період воєнного стану залишався мінімальний попит на купівлю житла разом із елементарною неможливістю його купити через заборону з боку держави. Усвідомлюючи необхідність руху національної економіки, Міністерство юстиції прийняло рішення поступово відкривати реєстри, у тому числі реєстр нерухомості.

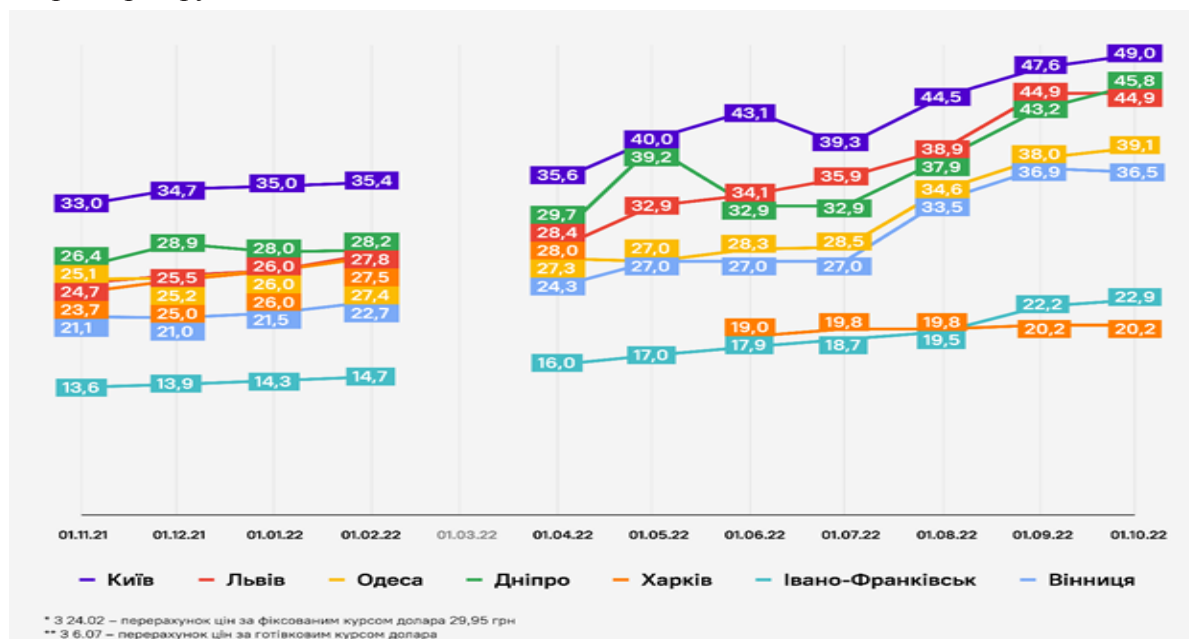

Рис. 2. Динаміка середньої вартості новобудов в містах України за листопад 2021 р. – жовтень 2022 р., тис. грн./м.кв

Джерело: Forbes Ukraine [4]

На кількість покупців житла впливає збільшення народжуваності, що призводить до необхідності поліпшення житлових умов за допомогою купівлі житла більшої площі, або придбання окремого житла молодими сім'ями. Так, депопуляція населення України відбувається рекордними темпами. Згідно з даними Державної служби статистики населення України за останні 10 років (2011-2021 рр.) скоротилося на 4 190 180 осіб [3, с. 29].

Неабиякий вплив на попит на житло мають зовнішня та внутрішня міграції населення. Згідно з даними Звіту про міжнародну міграцію (World Migration Report 2022), Україна посідає 8 місце у списку країн, громадяни яких виїжджають на роботу за кордон, із показником 5,5-6 мільйонів осіб [11]. Така тенденція зменшує попит на житло.

Не могла не вплинути на ринок житла російсько-українська війна 2022 року. Згідно з даними ООН від початку війни з України виїхало понад 12,5 мільйонів людей. З країн Євросоюзу повернулося майже 5 мільйонів переселенців з України – про це під час спільного брифінгу з Президентом України у Києві сказала голова Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн.

Очікування економічних змін позначаються на споживчому попиті, попит на житло як актив – форма заощадження доходу. У країнах з нестабільною грошовою одиницею, в тому числі й в Україні населення з метою збереження вартості грошей вкладає їх у житлову нерухомість. У 2020 році Україна вперше стикнулася із загальнонаціональним карантинном через пандемію COVID-19, внаслідок якого ринок житлової нерухомості в певні періоди практично завмирав. Однак, вже у 2021 році пандемія COVID-19 стала своєрідним тригером для прийняття рішення щодо купівлі житла.

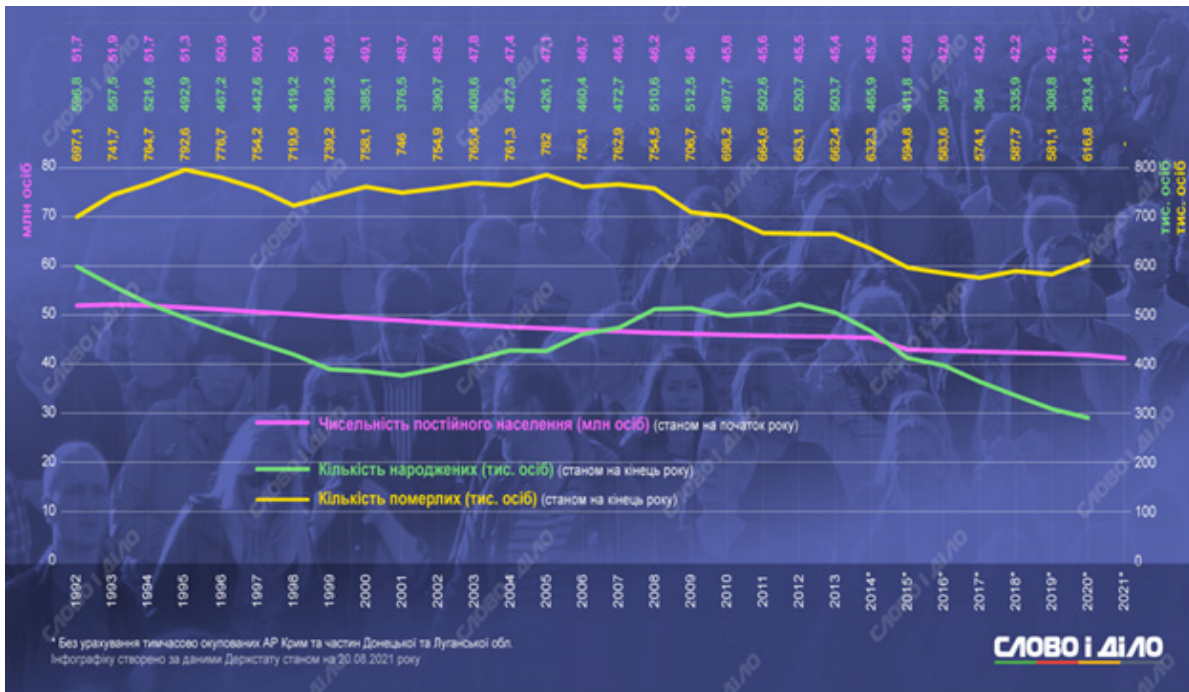

Рис. 3. Як змінювалася демографічна ситуація за роки незалежності України

Джерело: Аналітичний портал Слово і діло [9]

Очікування макроекономічних криз впливає на попит на житлову нерухомість. У період кризи відбувається зменшення реальних доходів населення та збільшення вартості заповзичення, що призводить до скорочення попиту та зменшення цін на житлову нерухомість. Водночас зменшенню цін пропозиції житла сприяє погіршення фінансового стану забудовників. Тому очікування здешевлення житлової нерухомості може призвести до відстрочення придбання житла на період кризи.

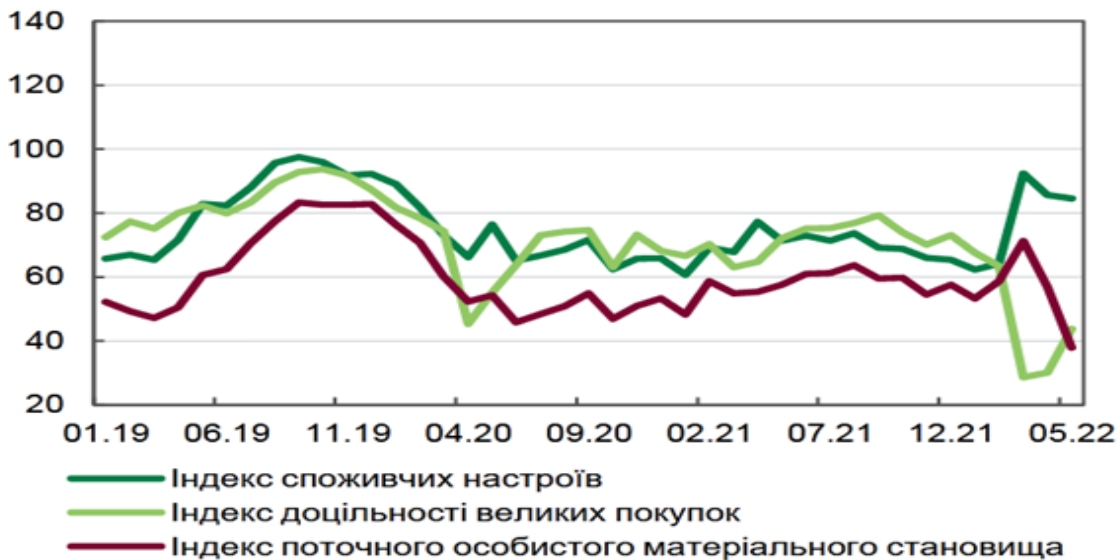

Рис. 4. Споживчі настрої домогосподарств, пункти

Джерело: Національний Банк України [5]

Збільшення податків на купівлю чи утримання житла призводить до скорочення попиту. Водночас збільшення податків, що сплачуються продавцями нерухомості, призводить до зменшення пропозиції житла. Однак сучасна економічна теорія свідчить про те, що з

погляду нової рівноваги та розподілу податкового навантаження не має значення, хто саме (покупець чи продавець) сплачує податок. Податкові відрахування, що використовуються при купівлі нерухомості, діють у зворотному напрямку: сприяють збільшенню попиту на житло, та їх ефект, згідно з економічною теорією, також розподіляється між продавцем та покупцем.

На первинному ринку нерухомості покупець сплачує ПДВ 20%. При покупці житла на вторинному ринку покупець і продавець, як правило, заздалегідь домовляються про розподіл витрат на оформлення угоди. До сплати підлягають:

- послуги нотаріуса;
- збір до Пенсійного фонду – після укладання угоди покупцю житла необхідно сплатити збір до Пенсійного фонду у розмірі 1% від суми покупки;
- держмитом за посвідчення операції з нерухомістю нотаріусом – сплачується відповідно до Декрету Кабміну України «Про державне мито» у розмірі 1% кадастрової вартості житла.

Більше податків треба сплачувати у тому випадку, якщо власник володіє об'єктом житлової нерухомості менше трьох років. Це може відбуватися у разі перепродажу житла, дарування або оформлення права власності на житло для його продажу та ін. Тоді до обов'язкових 2% додаються ще 5% вартості житла та 1,5% – військовий збір.

Характерною національною рисою попиту на житло є придбання новозбудованого житла з ціллю інвестування надлишкового фінансового капіталу. Українське суспільство тяжіє до приватної власності, тому інвестиції в житлову нерухомість залишаються раціональними в управлінні економічними ризиками. У період економічного зростання житло стає ліквідним товаром, тоді як за кризи та заморожування житлового будівництва, на перший план виходить функція житла не як товару чи інвестиції, а як збереження.

Та окрім цього ми не можемо обійти стороною податкові нововведення від 20 вересня 2022 року, які набрали чинності з 1 листопада, а саме норми закону 2600 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з об'єктами нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому». Закон запроваджує податок на доходи фізичних осіб у розмірі 18% з різниці між ціною купівлі і ціною продажу при першому продажу квартири за рік та 5% – при подальших продажах [1]. Наслідком цього може стати перехід частини ринку в тінь, коли офіційно демонструватимуть мінімальну різницю з купівлі та продажу, а більша частина прибутку буде оформлятися готівкою. Запровадження оподаткування інвестиційних угод фактично прирівнює первинний ринок до вторинного. Зміни в оподаткуванні – це зміни в ціноутворенні та прибутку, тому кількість потенційних інвесторів, завдяки яким тримався первинний ринок, теж значно скоротиться, а отже скоротиться і сам попит на житло.

Висновки. Підсумовуючи матеріал нашого дослідження, можна зробити ряд висновків щодо питання формування попиту на ринку житла в Україні в умовах сьогодення, а саме:

– по-перше, на національний попит на житло мають вагомий вплив (в окремих випадках – вирішальний) нецінові чинники, такі як смаки та уподобання покупців, ціни на інші товари та послуги, кількість покупців на ринку, час та очікування споживачів на ринку, податкове навантаження з боку держави;

– по-друге, держава, як уособлення одного з особливих нецінових факторів, має прямий вплив на величину попиту на житло в період гострих економічних потрясінь і досить опосередкований за стабілізації економіки. Це явище ми могли спостерігати, коли на початку воєнного стану закрили державний реєстр речових прав на нерухоме майно і тим самим повністю заблокували будь-які операції з нерухомістю;

– по-третє, незважаючи на низький попит на житло в Україні та вплив низьких доходів населення на його величину, покупці віддають перевагу житлу класу комфорт, а не економ. Враховуючи високу ліквідність такого житла, особливо в період зростання економіки, попит на ринку житла зростає за рахунок інвестування з ціллю зберігання чи примноження вільних фінансових ресурсів, які є у розпорядженні населення. Це специфічне явище притаманне транзитивній ринковій економіці за відсутності банківської альтернативи зберігання депозитів чи надання іпотечних кредитів населенню.

Як наслідок, сучасному ринку житла України притаманні такі ознаки, як слабкий рівень досліджень ринку; незбалансованість попиту і пропозиції; низький і одночасно неефективний ступінь державного регулювання; зростання вартості будівництва з часом; різкий перерозподіл житла на користь заможних верств населення; розвиток у довгостроковій перспективі; високий рівень трансакційних витрат; обмежена кількість покупців на ринку. Усі ці ознаки є прямим наслідком впливу характерного національного попиту на житловому ринку.

Список літератури

1. Верховна Рада України. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з об'єктами нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому, 20.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2600-20#Text>. (дата звернення 11.11.2022).
2. Власенко Є. Український ринок житла – створений державою неолібералізм?, 27 жовтня 2016. URL: <https://mistosite.org.ua/articles/ukrainskyi-rynok-zhytla-stvorenyi-derzhavoiu-neoliberalizm/>. (дата звернення 12.11.2022).
3. Демографічний щорічник. Населення України. За загальною редакцією М. Тімініної. Київ. 2021. 186 с.
4. Заражевська С. Нерухомість – зірка серед інвестицій у довоєнній Україні. Що відбувається з ринком зараз, 26 жовтня 2022. URL: <https://forbes.ua/money/kvadratni-metri-groshey-25102022-9264>. (дата звернення 20.11.2022).
5. Національний Банк України. Звіт про фінансову стабільність, червень 2022, с. 19. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H1.pdf?v=4. (дата звернення 16.11.2022).
6. Оренда, первинне і вторинне житло. Що відбувалося з ринком нерухомості у жовтні, 3 листопада 2022. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/amp/kvartiri-v-ukrajini-orenda-ta-cini-na-rinku-pervinnoji-ta-vtorinnoji-neruhomosti-novini-ukrajini-50281376.html>. (дата звернення 18.11.2022).
7. Тергель И. Д. Рынок недвижимости как сложная пространственная система: теория и методология анализа. Экономика региона. 2006. № 6(33). С. 22-31.
8. Ткаченко Р. О. Організаційно-економічний розвиток регіонального ринку житла (на основі іпотечного кредитування): дис. ... кандидата екон. наук: 08.00.05 / Р.О. Ткаченко. К., 2008.
9. 30 років Незалежності: як змінювалася демографічна ситуація в Україні, 24 серпня 2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/24/infografika/suspilstvo/30-rokiv-nezalezhnosti-ukrayiny-yak-zminyuvalasya-demografichna-sytuacziya-ukrayini>. (дата звернення 20.11.2022).
10. Modigliani F., Brumberg R.H. Utility analysis and the consumption function: an interpretation of cross-section data. 1954. The Collected Papers of Franco Modigliani. – London; Cambridge: The MIT Press. 2005. С. 3–10.
11. World Migration Report 2022. URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>. (дата звернення 25.11.2022).

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2022) On amendments to the Tax Code of Ukraine regarding taxation of transactions with real estate objects that will be built in the future (2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2600-20#Text>. [In Ukrainian].
2. Yegor Vlasenko, Ukrainian Housing Market – a State-Created Neoliberalism? Retrieved from <https://mistosite.org.ua/articles/ukrainskyi-rynok-zhytla-stvorenyi-derzhavoiu-neoliberalizm/>. (accessed November 12, 2022).
3. Demographic yearbook. Population of Ukraine (2021). [In Ukrainian].
4. Zaragevska S. (2022) Neruhomist – zirka sered investizyi u dovoyenyi Ukraini [Real estate is a star among investments in pre-war Ukraine] [In Ukrainian].
5. National Bank of Ukraine (2022) Financial Stability Report (2022). Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H1.pdf?v=4. (accessed November 16, 2022). [In Ukrainian].
6. Orenda, pervinne i vtorinne gytlo. Sho vidbuvayetsa z rinkom neruhomosti u govtni [Rent, primary and secondary housing. What happened to the real estate market in October]. Retrieved from <https://biz.nv.ua/ukr/amp/kvartiri-v-ukrajini-orenda-ta-cini-na-rinku-pervinnoji-ta-vtorinnoji-neruhomosti-novini-ukrajini-50281376.html/>. (accessed November 18, 2022). [In Ukrainian].
7. Tergel I. (2006) Rinok nedvigymosti kak slognaya prostranstvennaya sistema: teoriya I metodologiya analiza [The real estate market as a complex spatial system: theory and analysis methodology] Economy of the region, 22-31. [In Russian].
8. Tkachenko R. (2008) Organizaciyno-economichniy rozvitok regionalnogo rinku gytla [Organizational and economic development of the regional housing market] [In Ukrainian].

9. 30 rokiv nezalegnosti: yak zminyuvalasya demografichna situaziya v Ukraini [30 years of Independence: how the demographic situation in Ukraine changed]. Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/24/infografika/suspilstvo/30-rokiv-nezalezhnosti-ukrayiny-yak-zminyuvalasya-demohrafichna-sytuacziya-ukrayini>. (accessed November 20, 2022). [In Ukrainian].
10. Modigliani F., Brumberg R.H. (2005). Utility analysis and the consumption function: an interpretation of cross-section data. 1954. The Collected Papers of Franco Modigliani, 3–10.
11. World Migration Report (2022). URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>. (accessed November 25, 2022). [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.12.2022

Прийнята до публікації 21.12.2022

УДК 330.341.1:336.56

DOI:10.32680/2409-9260-2022-11-12-300-301-28-34

ПОВОЄННА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ДЛЯ ОСВОЄННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ

Гудзь Т. П., професор кафедри фінансів та банківської справи, д. е. н., професор,
Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна
e-mail: gtp9@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2310-5425

Брусов Н.О., здобувач третього (освітньо-наукового) рівня ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 Економіка,
Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна
e-mail: recolt6@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8138-3458

***Анотація.** Мета статті полягає у вивченні принципів, методів та інструментів для здійснення євроінтеграційних перетворень українських підприємств у післявоєнний період. Методика. Поставлена мета досягається послідовним вирішенням завдань з використанням діалектичного, історичного та логічного підходів, а також методу абсолютних та відносних показників, графічного методу. Результати. Результати аналізу експертних даних щодо понесених втрат вітчизняних підприємств внаслідок військової агресії проти України відобразили значний масштаб збитків для національної економіки. Це дозволило окреслити революційний характер трансформаційних процесів економічного потенціалу українських підприємств у напрямі освоєння євроінтеграційних перспектив. У якості основних принципів залучення та використання фінансових ресурсів для повоєнної трансформації економіки України виділено домінуючий грантовий характер зовнішніх асигнувань та кредитування виключно інвестиційно-інноваційних проектів. Практична значимість полягає у формулюванні пропозицій щодо пошуку джерел фінансування повоєнної відбудови економіки України. Серед них проектне фінансування за рахунок коштів трастових фондів грантової міжнародної фінансової допомоги, а також спеціальних програм співробітництва України з державами Європейського Союзу по забезпеченню досягнення результатів якісної трансформації економічного потенціалу вітчизняних підприємств.*

***Ключові слова:** економічний потенціал, підприємства, повоєнна трансформація, євроінтеграція, проект, відбудова.*

POST-WAR TRANSFORMATION OF UKRAINIAN ENTERPRISES ECONOMIC POTENTIAL FOR THE DEVELOPMENT OF EUROPEAN INTEGRATION OPPORTUNITIES

Gudz Tetiana, professor of the Department of Finance and Banking, Doctor of Economic Sciences, Professor, Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine
e-mail: gtp9@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2310-5425

Brusov Nikolas, PHD student in the specialty 051 "Economics", Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine
e-mail: recolt6@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8138-3458

***Abstract.** The main purpose of this article is the study of principles, methods and instruments. It will be used to carrying out of transformation by post-war Ukrainian enterprises during European integration process. For this purpose, the following tasks were solved: economic potential's losses of Ukrainian enterprises, based on expert assessment, were analyzed; global experience of financial assistance for countries in crisis (in particular that were triggered by wars) was considered; recommendations to search for sources of financing for post-war economic restoration, were shaped. Methods. To achieve the objectives in this article, the general scientific and special methods used. They are: dialectical approach, historical approach, logical approach, absolute and relative indicators and graphical method. Results. Dialectical essence for the process of system transition to a new quality, under the influence of disruptive external factors, was justified. Expert data's analysis was performed for economic losses because of the war, shows significant amount of damage, caused for the national economy. This is allowed us to outline the revolutionary nature of economic potential changes for the domestic enterprises, in understanding of mastering for Euro integration. An evaluation of the historical experience for post-war and post-crisis countries rebuilding, based on international financial support, allowed to determine us the main principles attraction and using financial resources for economic transformation of post-war Ukraine. There are: mainly grant nature of external financing; credits of innovative and investment projects solely. The practical significance of the work lies in the formulation of the proposal about finding the sources of funding for the rebuilding*

of post-war Ukraine economic. The project approach is set, as the main method of financial resources attraction. It provided targeted use of financial resources. The key tools of ensure the formations of funding sources are: reparations from the aggressor country, creating trust funds of granted international financial assistance. Also, one of the key tools is a development of the programmes of cooperation between Ukraine and European Union countries. It is needed to obtain qualitative transformation's results of domestic enterprises economic potential.

Key words: *economic potential, enterprises, post-war transformation, Euro integration, project, rebuilding.*

JEL Classification: D920, L600, O140.

Постановка проблеми. З 2013 р. євроінтеграція чітко та безапеляційно визначилася як національна стратегія соціально-економічного розвитку України, що не лише відкриває доступ вітчизняним виробникам до ємного європейського ринку, а й цементує людські цінності життя та свободи в засадничих підходах до формування внутрішньої та зовнішньої економічної політики держави. Європейський економічний простір, на який припадає п'ята частина світового валового внутрішнього продукту, функціонує з використанням найсучасніших технологій, технічних інновацій та розвинутого спектру фінансових інструментів для регулювання процесів фінансового забезпечення функціонування та розвитку економіки.

Тому обраний шлях євроінтеграції України готує для українських підприємств цілу низку послідовних якісних перетворень їх наявного економічного потенціалу. Втім, євроінтеграція – це стратегічний вектор розвитку для кожного українського підприємства, який спрямований на забезпечення модернізації вітчизняного виробництва за європейськими стандартами, що веде до зміцнення конкурентоспроможності українських виробників у світовому форматі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика євроінтеграції українських підприємств та цілих галузей національної економіки досить широко висвітлена у роботах вітчизняних науковців. Можна виділити основний напрям досліджень – це вплив євроінтеграції на зовнішньоекономічну діяльність вітчизняних підприємств [1, 2], на виробничий потенціал виробників у розрізі галузей промисловості [3, 4], а також на зміну інвестицій в український бізнес [5]. Водночас недостатньою є увага до питання самого процесу євроінтеграції українських підприємств, його особливостей, умов перебігу, ускладнень на шляху реалізації.

З огляду на низькі темпи розгортання цього процесу в економіці України не полишає своєї актуальності вивчення питань, що розкривають причини, які перешкоджають реальним зрушенням у бік євроінтеграції. Вхідженню України в ЄС передують підготовчий етап, результативність проведення якого визначає факт звернення злиття економік.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однією з основних причин повільного розгортання процесу євроінтеграції в реальному секторі економіки України є неготовність українських підприємств до сприйняття корінних змін у виробничих технологіях, процедурах сертифікації якості продукції, розвитку людського потенціалу. Це питання постало більш гостро за умов війни, яку веде Україна за свою незалежність. У зв'язку з цим, новітнього погляду вимагає питання щодо можливостей подолання економічного занепаду посиленого наслідками війни в Україні задля створення міцного економічного підґрунтя демократичного розвитку держави та реалізації європейських перспектив.

Мета дослідження. Стаття присвячена вивченню принципів, методів та інструментів для здійснення євроінтеграційних перетворень українських підприємств у післявоєнний період.

Основний матеріал. Сьогодні український бізнес несе втрати своїх виробничих потужностей, має непередбачувані капітальні витрати по релокалізації, не має достатньо енергетичних ресурсів для живлення хоча би свого функціонування, не піднімаючи питання розвитку. Втім, саме цей час є найбільш відповідальним для кардинальних змін. Маємо нагоду побачити на власні очі справдження діалектичних законів розвитку, приведених в дію українцями власноруч. Руйнація – це прямий дороговказ на відбудову у новій якості. Головним при цьому є мобілізація виробничого, енергетичного, ресурсного, людського потенціалу економіки та відкриття традиційних та інноваційних джерел його відновлення.

Насьогодні для українських підприємств очевидно, що для виживання необхідно здійснити революційний хід – ривок у розвитку за визначеним напрямом євроінтеграції, оскільки об'єктивно не існує еволюційних можливостей для планомірного переходу на нову якісно вищу ступінь розвитку. Навіть у такий важкий час в Україні ніхто не здатен скасувати дію законів діалектики, які зводяться до якісних змін під впливом як творчих, так і руйнівних процесів в економіці. Закон єдності та боротьби протилежностей реалізується у відмиранні або свідомій відмові від застарілих елементів, а у нашій українській реальності

– це ще й фізичне знищення та позбавлення можливостей працювати за напрацьованими схемами та механізмами. Втім, для соціально-економічної системи, яка бореться, це не означає позбавлення перспектив розвитку. У цій боротьбі явлена творча сила, яка спрямована на забезпечення сприятливих умов для створення та поширення нового задля збереження життєздатності і прогресивного розвитку соціально-економічної системи. Завдяки здійсненню руйнівної та творчої функції відбувається оновлення – і стає можливим розвиток через кризу, що є проявом дії закону заперечення заперечення (руйнація заперечує стару форму, створення нового заперечує руйнацію) [6, с. 210-211].

Загрозою творчому перетворенню функціонування економічної системи України може стати затяжний характер війни та істотне розширення масштабу загострених нею соціально-економічних проблем. Війна «виснажує» потенціал національної економіки, намагаючись відібрати у неї здатність до реалізації якісно нових зрушень. Тому євроінтеграція – це відкритий економічний фронт за майбутнє України.

Інтегральним економічним наслідком війни для України є падіння ВВП, якого не спостерігалось з часу перших років здобуття незалежності нашої держави. Тільки за перший квартал 2022 року українська економіка досягла економічного дна 2014 року – скорочення ВВП становило 15,1%. До кінця другого кварталу 2022 року цей процес прискорився вдвічі: ВВП скоротився на 37,2% порівняно з аналогічним періодом 2021 року. За третій квартал 2022 року темп скорочення ВВП уповільнився до 30,8%. Втім, у державний бюджет України на 2023 рік закладено 3,2% зростання ВВП за умов завершення активних бойових дій влітку цього року [7, 8].

За експертними даними, визначеними за методологією PDNA Світового банку, тільки за перші чотири місяці повномасштабної війни вітчизняна промисловість понесла збитки у сумі 8,1 млрд. доларів США, що становить більше 4% ВВП України у 2021 році. Лівова частка збитків припала на приватний бізнес (до 70%). Станом на 01 липня 2022 року українські промислові підприємства загалом втратили чверть власного капіталу [7, 9]. Більшість виробничих потужностей зруйновані повністю (65% сукупних збитків) та підлягають відбудові з нуля, вартість якої буде значно вищою за суму втрат активів, але й отримана нова якість виробництва буде відповідати передовому світовому досвіду у сфері техніки та технологій. До галузей, які найбільш постраждали від війни, відносяться: вугільна та нафтопереробна промисловість, металургія та енергетика (рис. 1).

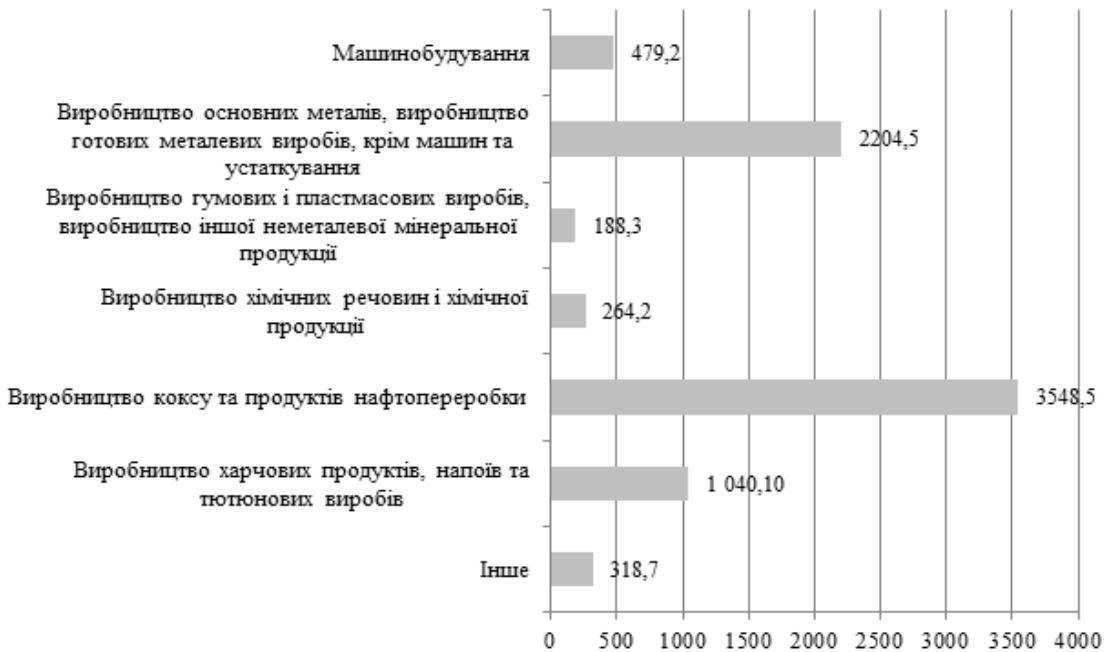

рис. 1. Збитки за галузями промисловості України станом на 01 липня 2022 року

Джерело: побудовано на основі експертних даних [7, 9]

Поряд із зростанням збитків українських виробників маємо розширення розриву між

обсягами експортних та імпортних операцій. Впродовж січня – жовтня 2022 року експорт українських товарів скоротився до 67,7% рівня 2021 року за аналогічний період. Негативне сальдо торговельного балансу зросло у 2,6 рази і досягло 7050,4 млн. доларів США [7]. Подібні просідання у платіжному балансі, за аналогією випадків в економічній історії незалежної України, завжди були передвісниками чергового стрибка девальвації української гривні.

Потрібно розуміти, що економічна інфраструктура – це дещо другорядна потреба в масштабному процесі відбудови. Наразі держава проводить відновлення критично важливої інфраструктури в енергетичній, освітній та медичній сферах. Згідно з наказом Міністерства розвитку громад та територій України від 09.12.2022 року №253 «Про затвердження переліку проектів, які фінансуються за рахунок субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проектів у рамках Програми з відновлення України» виділено 100 млн. грн. на капітальний ремонт та будівництво комунальних закладів освіти та лікарень [10].

Багаторічна інтелектуальна праця вітчизняних науковців по боротьбі з деіндустріалізацією економіки України має здобути реальну форму та втілитися у практиці життя. Під повоєнною трансформацією варто розуміти не просто відбудову чи реконструкцію зруйнованих виробничих потужностей, а їх створення за прикладом провідних аналогів виробництв у світі.

Розпочати процес масштабної відбудови економічної інфраструктури Україна зможе тільки після припинення бойових дій та отримання надійних міжнародних безпекових гарантій захисту державних кордонів, територіальної цілісності та незалежності. В контексті підготовки до цього важливим питанням постає пошук джерел фінансування повоєнної трансформації економічного потенціалу українських підприємств.

Найбільш вагомими джерелами фінансування повоєнної відбудови України очевидно вбачаються репарації від країни-агресора та допомога міжнародної спільноти.

Пул міжнародної допомоги для відбудови України вже окреслений міжнародною військовою підтримкою, а саме Європейський Союз, уряди країн-партнерів та міжнародні інститути – Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, ін.

До прикладу, уже напрацьований алгоритм дій між учасниками Програми з відновлення України за участі Європейського інвестиційного банку. Він передбачає [11]:

1. Субвенції місцевим бюджетам. Для реалізації проектів відбудови в територіальних громадах місцевим бюджетам будуть передаватися субвенції з державного бюджету за рахунок коштів, отриманих від Європейського інвестиційного банку.

2. Формування переліку проектів відбудови. Такий перелік має бути затверджений наказом Міністерства розвитку громад та територій України та схвалений Європейським інвестиційним банком.

3. Прийняття рішення місцевими органами самоврядування щодо фінансування проектів. Відповідні асигнування (доходи) та видатки, що передбачають обов'язкове співфінансування, затверджуються рішенням місцевих рад (розпорядженням начальника військової адміністрації).

4. Укладення трьохсторонньої угоди. Між Міністерством фінансів України, Міністерством розвитку громад та територій України, власниками об'єкту та кінцевими бенефіціарами реалізації проекту укладається Угода про передачу коштів позики.

5. Розробка тендерної документації по проекту. На основі типової тендерної документації кінцевий бенефіціар розробляє тендерну документацію по проекту, яка схвалюється Міністерством розвитку громад та територій України після перевірки на відповідність вимогам Європейського інвестиційного банку.

6. Оголошення тендеру на виконання проекту: закупівля кінцевим бенефіціаром будівельних робіт, послуг з технічного нагляду, інженерних консультацій, тощо.

7. Реалізація проекту. Кінцевий бенефіціар інформує Міністерство розвитку громад та територій України та документально підтверджує усі кроки по реалізації проекту: укладає договори з переможцями тендерів та завірені їх копії з усіма платіжними документами передає Міністерству розвитку громад та територій України, щомісяця звітується про стан виконання проекту та підтверджує цільове використання коштів позики. Остаточний звіт по реалізації проекту має бути підтверджений актом введення в експлуатацію об'єкта.

Утворена в листопаді 2022 року Експертна робоча група з питань ініціювання, підготовки, супроводження та реалізації спільних з Європейським інвестиційним банком проектів у рамках Програми з відновлення України розглядає проектні заявки для включення до цієї

програми на виконання [12]. Тож, організаційний процес по створенню механізму повоєнної трансформації економічного потенціалу підприємств України уже запущений.

Втім, він має розвиватися задля забезпечення вирішення більш складних завдань повоєнної відбудови вітчизняної економіки, серед яких не тільки відбудова знищених або пошкоджених внаслідок війни майна та інфраструктури, а й нарощування темпів економічного зростання на основі зниження безпекових ризиків і формування злагодженої внутрішньої та зовнішньої економічної політики.

У цьому контексті доцільно апелювати до світового досвіду щодо створення Трастового фонду солідарності з Україною, який виконуватиме функції залучення та координації міжнародної допомоги. Принциповим моментом його функціонування повинна стати підтримка України здебільшого у формі грантів (безповоротної допомоги), а не кредитів. Ця об'єктивна економічна необхідність обумовлена існуючим станом на кінець 2022 року непомірним навантаженням державного боргу на рівні вищому за 80% ВВП [7]. Нарощування нових боргів створить економічні загрози безпеці України. Тільки переважний грантовий характер фінансування повоєнної трансформації економічного потенціалу українських підприємств дозволить уникнути загрози дефолту та зародити паростки економічного зростання в Україні.

Подібні прецеденти у світовій економічній історії вже були. Так, за планом Маршала для Європи в 1948-1953 рр. 91% американської допомоги надавалося у формі грантів. План постконфліктної реконструкції для Боснії і Герцеговини на 1996-2004 рр. передбачав надходження 82% міжнародної допомоги через грантове фінансування. В 1985-2015 рр. 20 країн із 35, в яких були збройні конфлікти, отримували допомогу з трастових фондів на безповоротній основі. Крім цього, варто винести на розгляд світовій фінансовій спільноті питання прощення частини зовнішніх боргів Україні за прикладом Польщі та Греції [5, 9].

Усі трансформаційні процеси повоєнної відбудови економіки України мають бути органічно з'єднані з європейською інтеграцією. Уже збройна та дипломатична боротьба української демократії увінчана успіхом надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі (ЄС) згідно з рішенням лідерів 27 країн-членів об'єднаної Європи від 23 червня 2022 року.

Отже, програму повоєнної відбудови економіки України слід гармонізувати із завданнями членства в ЄС та забезпечити включення України до європейських програм передвступної підготовки. В історичному контексті з кінця 1990-х років ЄС для постконфліктної реконструкції балканських країн та їх перед-вступної підготовки використовував такі програми як «PHARE», «OBNOVA», «SAPARD», «CARDS», а також ресурси Європейського інвестиційного банку та ЄБРР. Ці програми покликані були посилити співробітництво балканських країн із ЄС та створити підґрунтя для їх членства у структурах ЄС. Реалізація таких програм була невід'ємним елементом Угод цих країн про стабілізацію та асоціацію з ЄС [5, 9].

З 2007 року ЄС запровадив Інструмент допомоги перед вступом – Instrument for Pre-Accession. Інструмент призначений для розбудови інститутів у країнах-кандидатах за зразками ЄС, активізації регіонального співробітництва, підвищення якості людського капіталу, розбудови транспортної інфраструктури, охорони довкілля, активізації механізмів економічного розвитку [5, 9]. Долучення повоєнної України до подібних програм підтримки є запорукою реальних та прозорих для європейської спільноти змін у напрямі до набуття нашою державою повноправного членства в ЄС.

Висновки. Отже, повоєнна трансформація економічного потенціалу українських підприємств фактично є другим етапом загального плану відбудови нашої держави, оскільки наразі усі дії правомірно сфокусовані на відновленні об'єктів соціальної інфраструктури та наданні гуманітарної допомоги. Варто визнати, що етап повоєнної відбудови економіки України триватиме кілька років, однак його поступова реалізація матиме своїми відчутними наслідками екстенсивне нарощування робочих місць та приріст інтенсивності генерування доходів українським бізнесом. При цьому важливо, щоб міжнародна допомога для відбудови економіки України спрямовувалася на підтримку та впровадження новітньої техніки та сучасних технологій у вітчизняній промисловості. Впровадження технологій, що відповідають європейським стандартам, дозволять українським підприємствам відновити свої позиції на ринку та інтегруватися в глобальні ланцюги створення вартості.

Стратегічно важливими для національної економіки в поствоєнний період є такі галузі промисловості як: машинобудування (зокрема, в частині обладнання для паливно-енергетичного комплексу, транспортного машинобудування та виробництва озброєнь);

залізорудна і металургійна промисловість; добування нафти і газу; нафтопереробка; хімічна і фармацевтична промисловість. Для відродження та посилення цих галузей вкрай важливо включити до Програми з відбудови України компоненти не лише кредитного, а й пайового фінансування як діючих і пошкоджених під час війни підприємств, так і нових виробників. При цьому кредитна підтримка бізнесу повинна ґрунтуватися на належному потенціалі економічної віддачі та передбачати кредитування інвестиційно-інноваційних потреб українських підприємств – їх модернізації та реструктуризації задля освоєння євроінтеграційних можливостей.

Список літератури

1. Ганзюк С. М., Якубович Т.О. Вплив євроінтеграції на зовнішньоекономічну діяльність та рентабельність українських підприємств. *Економічний простір*. 2020. №160. С. 18-22.
2. Дячек В. В. Шляхи виходу українських підприємств на міжнародний ринок в умовах євроінтеграційних процесів. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2019. Т.24, Вип. 4. С. 20-25.
3. Білянський Ю. О. Євроінтеграційний потенціал експортної діяльності підприємств аграрного сектору економіки. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2020. №1. С. 54-63.
4. Крюкова І. О. Виробничий потенціал молокопереробних підприємств України у контексті євро інтеграційного розвитку. *Економіка харчової промисловості*. 2021. Т. 13, Вип. 1. С. 24-29.
5. Завербний А. С. Проблеми та перспективи інвестиційного забезпечення українських підприємств за євроінтеграційних умов. *Management and entrepreneurship in Ukraine: the stages of formation and problems of development*. 2021. №3/1. С. 153-160.
6. Гудзь Т.П. Теорія і методологія формування фінансової рівноваги підприємства: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2018. 463 с.
7. Національний банк України: сайт. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 27.11.2022).
8. Державна служба статистики України: сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 08.12.2022)
9. Богдан Т. Відбудова економіки: напрямки, важелі, інститути. *Економічна правда*. 2022. 25 квітня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208/> (дата звернення: 25.11.2022)
10. Про затвердження переліку проектів, які фінансуються за рахунок субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проектів у рамках Програми з відновлення України. Наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 09.12.2022 № 253. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/international-cooperation/spivpraczaya-z-mizhnarodnyu-finansovymu-organizacziyamy/evropejskyj-investyziyjnyj-bank/programa-z-vidnovlennya-ukrayiny/nakaz-minregionu-vid-09-12-2022-%e2%84%96-253-prozatverdzhennya-pereliku-proektiv-yaki-finansuyutsya-za-rahunok-subvencziyi-z-derzhavnogo-byudzhetu-misczevym-byudzheta-na-realizacziyu-proekti/> (дата звернення: 01.12.2022)
11. Міністерство розвитку громад та територій України: сайт. URL: <https://www.minregion.gov.ua/base-law/> (дата звернення: 25.11.2022)
12. Про утворення Експертної робочої групи з питань ініціювання, підготовки, супроводження та реалізації спільних з Європейським інвестиційним банком проектів у рамках Програми з відновлення України. Наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 02.11.2022 № 198. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/11/nakaz-198-vid-02.11.2022.pdf> (дата звернення: 01.12.2022)

References

1. Hanzjuk, S. M. & Yakubovych, T. O. (2020). Influence of European integration on foreign economic activity and profitability of Ukrainian enterprises. *Ekonomichniyi prosti*, №160, 18-22 [in Ukrainian].
2. Diachek, V.V. (2019). Ways of Ukrainian enterprises entering the international market in the

conditions of Euro integration processes. *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriia : Ekonomika*, 24, 4, 20-25 [in Ukrainian].

3. Bilians'kyi, YU. O. (2020). European integration potential of export activities of enterprises in the agrarian sector of the economy. *Visnyk Berdians'koho universytetu menedzhmentu i biznesu* 1, 54-63 [in Ukrainian].

4. Kriukova, I. O. (2021). Production potential of milk processing enterprises of Ukraine in the context of Euro integration development. *Ekonomika kharchovoyi promyslovosti*, 13, 1, 24-29 [in Ukrainian].

5. Zaverbnyi, A. S. (2021). Problems and prospects of investment support of Ukrainian enterprises under the conditions of European integration] *Management and entrepreneurship in Ukraine: the stages of formation and problems of development*, 3/1, 153-160 [in Ukrainian].

6. Hudz, T. P. (2018). Theory and methodology of forming the financial balance of the enterprise. Poltava: PUET. [in Ukrainian].

7. Natsionalnyi bank Ukrainy: sait [National Bank of Ukraine: website]. Retrieved from: <http://www.bank.gov.ua/> (accessed 27 November 2022) [in Ukrainian].

8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: sait [State statistics service of Ukraine: website]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 08 December 2022) [in Ukrainian]

9. Bohdan, T. (2022). Vidbudova ekonomiky: napriamky, vazheli, instytuty [Reconstruction of the economy: directions, levers, institutions]. *Ekonomichna pravda*, April 25. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208/> (accessed 25 November 2022) [in Ukrainian]

10. Pro zatverdzhennia pereliku proektiv, iaki finansuiut'sia za rakhunok subventsii z derzhavnoho biudzhetu mistsevym biudzhetam na realizatsiiu proektiv u ramkakh Prohramy z vidnovlennia Ukrainy [On the approval of the list of projects financed by subventions from the state budget to local budgets for the implementation of projects within the framework of the Program for the Reconstruction of Ukraine]. *Nakaz Ministerstva rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy – Order of the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine*, 09.12.2022, № 253. Retrieved from: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/international-cooperation/spivpracza-z-mizhnarodnymy-finansovymy-organizaciyamy/yevropejskyj-investytsijnyj-bank/programa-z-vidnovlennya-ukrayiny/nakaz-minregionu-vid-09-12-2022-%e2%84%96-253-pro-zatverdzhennya-pereliku-proektiv-yaki-finansuyutsya-za-rahunok-subvenciyi-z-derzhavnogo-byudzhetu-misczevym-byudzhetam-na-realizaciyu-proekti/> (accessed 01 December 2022) [in Ukrainian]

11. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytoriy Ukrayiny: sait [Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine website]. Retrieved from: <https://www.minregion.gov.ua/base-law/> (accessed 25 November 2022) [in Ukrainian]

12. Pro utvorennia Ekspertnoi robochoi hrupy z pytan' initsiiuvannia, pidhotovky, suprovodzhennia ta realizatsii spil'nykh z Yevropeys'kym investytsiinym bankom proektiv u ramkakh Prohramy z vidnovlennia Ukrainy [About the formation of the Expert Working Group on issues of initiation, preparation, support and implementation of joint projects with the European Investment Bank within the framework of the Program for the Reconstruction of Ukraine]. *Nakaz Ministerstva rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy – Order of the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine*, 2022, 02 November 2, № 198. Retrieved from: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/11/nakaz-198-vid-02.11.2022.pdf> (accessed 01 December 2022) [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 13.12.2022

Прийнята до публікації 19.12.2022

РОЗВИТОК РИНКУ КРЕДИТНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЦИКЛІЧНОЇ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Жаворонок А. В., кандидат економічних наук, доцент, докторант, кафедра економіки, обліку і оподаткування, Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів, Україна

e-mail: artur.zhavoronok@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9274-8240

***Анотація.** У статті досліджено теоретичні основи розвитку ринку кредитних послуг України в умовах циклічної макроекономічної нестабільності, що дало можливість констатувати його нерівномірний розвиток, постійну та інколи швидку зміну макроекономічного середовища, в якому функціонують кредитні установи. Визначено, що досвід майже двадцяти років розвитку такого ринку свідчить, що такий ринок завжди, інколи поступово, відновлює власне функціонування. За цих обставин ефективність діяльності кредитних установ постійно підвищується. Доведено, що війна та циклічна макроекономічна нестабільність негативно вплине на відновлення ринку кредитних послуг в країні, яке буде обумовлено складним економічним становищем та руйнуванням значної території країни.*

***Ключові слова:** ринок кредитних послуг, національна економіка, банківська система, банківські установи, стабільність банківської системи, циклічний розвиток.*

DEVELOPMENT OF THE CREDIT SERVICES MARKET IN THE CONDITIONS OF CYCLIC MACROECONOMIC INSTABILITY

Zhavoronok Artur, PhD (Economics), Doctoral Student (Economics), Department of Economics, Accounting and Taxation, Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv, Ukraine

e-mail: artur.zhavoronok@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9274-8240

***Abstract.** The credit services market is an integral component of the sphere of financial services. This market is an extremely important element of the financial system of any country, as it allows those economic entities that need them for their own development to receive financial resources. Also, this market is one of the most important sources of income and profits of credit institutions, including commercial banks. However, the development of the credit services market strongly depends on the development of the country's financial system, current conditions for the activity of credit institutions, historical features of the birth and formation of such a market. The impact of this market on the economic development of the country is also objectively complex and significant. Providing financial resources to economic agents for temporary use, financial institutions stimulate the development of both the country's financial system and its national economy. In this part, lending processes of small and medium-sized enterprises, which are unable to raise funds on international financial markets and participate in transactions with securities, are of particular importance. The article examines the theoretical foundations of the development of the credit services market of Ukraine in conditions of cyclical macroeconomic instability, which made it possible to ascertain its uneven development, constant and sometimes rapid changes in the macroeconomic environment in which credit institutions operate. It was determined that the experience of almost twenty years of development of such a market also shows that such a market always, sometimes gradually, restores its own functioning. At the same time, the efficiency of credit institutions is constantly increasing. It has been proven that the war and cyclical macroeconomic instability will negatively affect the recovery of the credit services market in the country, which will be due to the difficult economic situation and the destruction of a significant territory of the country.*

***Key words:** credit services market, national economy, banking system, banking institutions, stability of the banking system, cyclical development.*

JEL Classification: G510, G210.

Постановка проблеми. Розвиток кредитних відносин відіграє важливу роль і у розвитку всієї індустрії фінансових послуг та у роботі значної кількості фінансових установ. Комерційні банки є одними з найбільших кредиторів, які нині найактивніше видають позики економічним суб'єктам. Для цих установ кредитування є одним з найбільших джерел формування власного доходу та прибутку. Така роль кредитних послуг у діяльності банківських установ сприяла значному ускладненню процесу надання таких послуг, формуванню нових інститутів на ринку фінансових послуг, функціонування яких спрямоване виключно на забезпечення ефективності кредитування, мінімізації ризиків у цій сфері для комерційних банків.

Ринок кредитних послуг являє собою складну систему взаємовідносин між всіма економічними суб'єктами, яка активно розвивається у будь-яких обставинах. Саме

об'єктивність кредитних відносин, які є невід'ємною складовою економічних відносин у сучасному суспільстві, формує і багатоваріантну роль кредитування у розвитку національної економіки та, зокрема, і банківської системи в умовах постійної мінливості у хвилеподібному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням інноваційного інвестування та сталого розвитку макроекономічних систем, забезпечення стабільності банківської системи, в тому числі ролі ринку кредитних послуг у цих процесах, присвячено ряд наукових праць.

Автори Г. Азаренкова та Б. Самородов [2] проаналізували особливості діяльності банків, кредитної діяльності та обґрунтували передумови посилення їх співпраці з фінансовими компаніями. У статті систематизовано внутрішні та зовнішні інновації, які використовуються в процесі цифровізації банківського бізнесу. За результатами дослідження обґрунтовано важливість впровадження банківських інновацій на ринку кредитування як найбільш прибуткового напрямку банківської діяльності.

Вчені К. Андрущенко та М. Сагайдак [1] проаналізували сільську фінансову систему, сільський кредитний ринок і розвиток мікrokредитування. У результаті дослідження автори дійшли висновку, що мікrokредитування може значно скоротити розрив на ринку сільських кредитів і відіграти важливу роль у боротьбі з бідністю в сільській місцевості. На думку авторів, це можливо за умови впровадження певних реформ як на регіональному, так і на національному рівнях формування політики.

Стаття Є. Поліщук [3] присвячена класифікації саморегулювання ринку кредитних послуг фізичним особам та визначенню його ознак. У рамках статті авторами запропоновано класифікувати саморегулювання ринку кредитних послуг за моделями, секторами ринку, територією та учасниками. Як висновок науковці стверджують, що саморегулювання є важливою функцією ринку кредитних послуг і сприяє посиленню стійкості до зовнішніх загроз та захисту інтересів як надавачів послуг, так і споживачів.

У статті В. Коваленко та інших співавторів [5] досліджується вплив активів іноземних банків на банківську стабільність в економіках із сильним і слабким корпоративним управлінням на рівні країни. За результатами аналізу встановлено, що наявність іноземних банків та активів сприяє банківській стабільності. Автори вважають, що політики повинні розбудувати сильне корпоративне управління та надійні регулятивні режими, щоб покращити те, як операції іноземних банків сприяють банківській стабільності.

Результати дослідження І. Косач та ін. [6] показують, що стабільність банків збільшить фінансування, і банки будуть стабільними, якщо вони фінансуватимуть. Автори впевнені, що це зробить їх основний банківський бізнес більш орієнтованим на венчурний бізнес, а не на споживача.

У дослідженні В. Маргасової та ін. [7] проаналізовано вплив конкуренції та диверсифікації портфеля на банківську стабільність звичайних та ісламських банків. У статті зазначено, що ісламський банківський сектор менш стабільний, якщо порівняти його із звичайним банківським сектором. Автори стверджують, що конкуренція у банківському секторі знижує стабільність, а диверсифікація її підвищує.

Автори наукових робіт Б. Самородов [8] та М. Федішин [9] проаналізували стабілізуючий вплив фіскальної політики на стабільність банківської системи. У результаті дослідження було виявлено, що серед змінних фіскальної політики більш позитивний вплив на банківську систему мають оподаткування та державний борг. Вчені також зазначають, що державне фінансування та зростання боргу негативно впливають на стабільність банківської системи.

Вчені В. Вовк [10] та М. Зверяков [12] досліджували поточні реалії щодо стабільності банківської системи, враховували тіньовий банкінг, міжбанківське кредитування й складні взаємовідносини між банками та запропонували динамічну комплексну модель міжбанківської мережі з тіньовим банкінгом під різними мережевими структурами. У результаті дослідження зроблено висновок, що поширення системних ризиків між банками тісно пов'язане зі структурами міжбанківської мережі.

У дослідженні О. Попело та ін. [11] розроблено модель динамічної складної міжбанківської мережі з тіньовою банківською діяльністю в умовах макроекономічних коливань. Науковці проаналізували вплив макроекономічних коливань на стабільність банківської системи з тіньовою банківською діяльністю та доводять, що функціонування банківської системи країни є основою забезпечення її економічного розвитку та стабільності. На думку вчених, стан банківської системи часто є причиною фінансових криз, тому забезпечення її стабільного функціонування є одним із головних завдань грошово-кредитної політики. У дослідженні проаналізовано та визначено п'ять факторів, які найбільше впливають на

забезпечення стабільності банківської системи.

М. Дубина [4] розробив шляхи підвищення фінансової стабільності банківської системи. Вчені розробили рекомендації щодо фінансової стабільності банківського сектору.

Відокремлення невіршених раніше частин загальної проблеми. Тривалий історичний досвід свідчить, що кризові явища у функціонуванні як світової фінансової системи, так і фінансових систем різних країн цілком можуть виникати на ринку кредитних послуг і здійснювати надзвичайно руйнівний вплив на функціонування всіх без винятку економічних систем. Особливо флуктуації на ринку кредитних послуг можуть значно дестабілізувати розвиток банківської системи, окремих банківських установ, негативно впливати на стабільність функціонування зазначеної системи.

Саме така ситуація обумовлює важливість проведення нових наукових досліджень у даному напрямку. Вивчення особливостей впливу ринку кредитних послуг на функціонування і розвиток банківської системи в умовах циклічної макроекономічної нестабільності є вкрай важливим з позиції формування державної політики щодо забезпечення прийняттого рівня стабільності такої системи, її спроможності протидіяти непередбачуваним зовнішнім та внутрішнім загрозам. На наше переконання, окреслені питання є актуальними і потребують теоретичного обґрунтування.

Україна як країна, яка поступово розвиває власну фінансову систему, впроваджуючи необхідні для її ефективного функціонування інститути, у своєму розвитку перманентно зіштовхується з кризовими явищами у розвитку ринку кредитних послуг, які з часом мультиплікативно негативно впливали на економічний розвиток і призводили до складних макроекономічних проблем. Саме тому для опису та дослідження ролі ринку кредитних послуг у забезпеченні стабільності банківської системи використання історичної ретроспективи функціонування такого ринку в Україні є гарною можливістю провести аналіз у цьому напрямку.

Мета дослідження. Метою дослідження є поглиблення теоретичних положень щодо розвитку ринку кредитних послуг України в умовах циклічної макроекономічної нестабільності.

Основний матеріал. Ринок кредитних послуг є невід'ємною компонентою сфери фінансових послуг. Цей ринок є надважливим елементом фінансової системи будь-якої країни, оскільки дозволяє отримувати фінансові ресурси тим економічним суб'єктам, які їх потребують для власного розвитку. Також цей ринок є одним з найбільш важливих джерел формування доходів та прибутків кредитних установ, в т. ч. комерційних банків.

Проте, розвиток ринку кредитних послуг сильно залежить від розвитку фінансової системи країни, діючих умов для діяльності кредитних установ, історичних особливостей зародження та формування такого ринку. Вплив зазначеного ринку на економічний розвиток країни також є об'єктивно складним та вагомим. Надаючи фінансові ресурси економічних агентам у тимчасове використання, фінансові установи стимулюють розвиток як фінансової системи країни, так і її національну економіку. Особливого значення у цій частині набувають процеси кредитування малих та середніх підприємств, які не мають змогу залучати кошти на міжнародних фінансових ринках, приймати участь в операціях із цінними паперами.

Ринок кредитних послуг, як і будь-яка економічна система, найкращим чином розвивається і виконує власні функції в умовах циклічної макроекономічної стабільності в країні та з урахуванням стабільного функціонування національної економіки загалом. Цей ринок – це також значна кількість робочих місць та джерело формування великої кількості синергетичних ефектів для загального розвитку господарства будь-якої країни. Проте, розвиток цього ринку нині в різних країнах світу значно відрізняється, що безпосередньо пов'язано з макроекономічними, макрофінансовими умовами, у яких функціонують насамперед кредитні установи.

Як вже зазначалося, розвиток ринку кредитних послуг обумовлюється у значній мірі історичними чинниками становлення фінансової системи країни. Проте, сьогодні можна спостерігати ситуації, коли за майже однакових історичних умов розвитку країн, зазначений ринок розвивається абсолютно різними темпами та перебуває на різних стадіях власного функціонування. Така ситуація найкращим чином чітко простежується при аналізі розвитку як економіки, так і фінансової системи країн колишнього Радянського Союзу. В окремих країнах нині ринок кредитних послуг максимально ефективно вбудований в загальну фінансову систему та ефективно виконує власні функції. Проте, у деяких країнах, до яких слід зарахувати Україну, такий ринок розвивається в досить складних, постійно змінних макроекономічних умовах, які часто обумовлюються складним фінансовим становищем в

країні. Розглянемо особливості розвитку ринку кредитних послуг в Україні.

Україна як європейська країна у своїй історії зіштовхувалася із значною кількістю внутрішніх та зовнішніх загроз, включаючи революції, війни, політичні кризи. Досить нестабільна з позиції забезпечення національної безпеки економіка, основною рушійною силою розвитку якої завжди були підприємства важкої промисловості, які належали найбільш багатим олігархам, постійно зіштовхувалася з різким зниженням темпів власного розвитку при виникненні навіть незначних дисипативних процесів на міжнародних ринках капіталу, товарів та сировини.

Відповідно, окреслені процеси постійно суттєво впливали на розвиток як фінансової системи України, так і окремих її компонентів, включаючи ринок фінансових послуг та, відповідно, ринок кредитних послуг. Не враховуючи період 90-х років та початок ХХІ ст., які були для України складними для розвитку фінансових відносин і яким притаманний значний рівень дисипативності та турбулентності, ринок кредитних послуг протягом останніх майже двадцяти років зіштовхнувся з такими складнощами та трансформаціями у власному розвитку:

1) 2008-2009 рр. – вплив світової фінансово-економічної кризи мав дуже негативний вплив на розвиток як економіки України, так і її фінансової системи. До 2008 року ринок кредитних послуг перебував в країні на значному рівні власного функціонування, активний вихід міжнародних банківських груп на український ринок фінансових послуг, активізував процеси його активного розвитку, перехід до цивілізованих норм надання фінансових послуг. Проте, саме криза 2007 року кардинально змінила як банківський сектор економіки, так і діяльність небанківських установ: закриття банківських установ, значні збитки комерційних банків, неповернення позик як населенням, так і суб'єктами підприємницької діяльності і т. д. В цілому окреслені процеси спостерігалися у багатьох країнах, але саме в Україні вони були дуже масштабними у порівнянні з розмірами самої економіки.

2) 2014-2015 рр. – в цей період в Україні виникла економічна та політична нестабільність, яка була поглиблена анексією Криму російською федерацією, фінансуванням терористичних формувань на сході України, їх підтримкою російським керівництвом, проведенням Антитерористичної операції та виникненням штучних республік на території України. Всі ці деструктивні чинники мали надзвичайно негативний вплив на розвиток економіки та фінансової системи. Лише девальвація національної валюти в Україні призвела до зниження реальної вартості гривні у приблизно три рази в довгостроковому періоді. Втрата територій країни призвела до значних збитків і для фінансових установ. Ті установи, які функціонували на таких територіях були націоналізовані псевдореспубліками та російською владою у Криму. Звичайно, це все дуже негативно вплинуло на розвиток ринку кредитних послуг: кількість пропозицій кредитних ресурсів значно знизилася, вартість кредитних коштів почала стрімко зростати, вимоги до позичальників стали надто складними. За цих обставин кредитні установи змушені були впроваджувати процеси реструктуризації заборгованості, шукати компроміси з клієнтами щодо виплати позик.

3) 2022 р. – війна в Україні, яка розв'язана російською федерацією, вже призвела до надвеликих масштабів руйнування як України загалом, так і її національної економіки, а саме до значного знищення критичної інфраструктури, руйнації промислових об'єктів, їх вивезення з території країни, розграбування фермерських господарств, їхньої техніки, примусового вивезення сільськогосподарської продукції. У таких умовах ринок кредитних послуг, звичайно, зупинив свою діяльність. Значна кількість банківських установ та їхнє керівництво змушені були сфокусувати увагу не на розвитку власного бізнесу, а на забезпеченні безпеки своїх працівників, вивезенні при можливості активів, грошових коштів з підрозділів у безпечні місця.

У значної кількості кредитних установ вже сьогодні повністю знищені відділення для обслуговування, деякі з них тимчасово непридатні для здійснення кредитної діяльності. Високий рівень розвитку онлайн-сервісів банківських та інших фінансових установ в Україні не дозволив створити інформаційний вакуум для клієнтів щодо послуг та особливостей роботи зазначених установ під час війни. Нині фінансові установи намагаються повернутися до власної діяльності в тих регіонах, де активні бойові дії вже не ведуться. В основному це північ України. Поступово відновлюють свою роботу кредитні установи. Проте, відновлення кредитування потребує часу. Кредитні установи фокусують увагу на реструктуризації заборгованостей клієнтів та поступовій організації власної роботи.

Висновки. Отже, дослідження розвитку ринку кредитних послуг України дозволяє констатувати його нерівномірний розвиток, постійну та інколи швидку зміну

макроекономічного середовища, в якому функціонують кредитні установи. Досвід майже двадцяти років розвитку такого ринку свідчить, що такий ринок завжди, інколи поступово, відновлює власне функціонування. За цих обставин ефективність діяльності кредитних установ постійно підвищується. Наприклад, в останні роки банківський сектор України демонстрував найбільший прибуток за всі роки незалежності країни. Саме це дає підстави стверджувати про відновлення цього ринку і після завершення війни 2022 року. Проте, вже сьогодні зрозуміло, що таке відновлення буде тривалим, фокус кредитування суб'єктів підприємницької діяльності буде зміщений на ті регіони, де воєнні дії не велися, або були неактивними, кредитування населення буде призупинено. Також негативно вплине на відновлення ринку кредитних послуг знову циклічна макроекономічна нестабільність в країні, яка буде обумовлена складним економічним становищем та руйнуванням значної території країни.

Список літератури

1. Andriushchenko K., Ishchenko M., Sahaidak M., Tepliuk M., & Domina O. Prerequisites for the creation of financial and credit infrastructure of support for agricultural enterprises in Ukraine. *Banks and Bank Systems*. 2019. Volume 14, Issue 2, P. 63-75.
2. Azarenkova G., Shkodina I., Samorodov B., Babenko M., & Onishchenko I. The influence of financial technologies on the global financial system stability. *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. 15(4). P. 229-238.
3. Baranovskyi O.I., Levchenko V.P., & Polishchuk Y.A. Non-bank financial institutions' activity under force majeure. *Actual Problems of Economics*. 2015. 6 (168). P. 332-340.
4. Дубина М. В. Економічна суть та види фінансових послуг. *Світ фінансів*. 2016. №3(48). С. 124–135.
5. Kovalenko V.V., Bolgar T.M., Yevtushenko O.A., & Pestovska Z.S. Competitiveness of banks in the modern conditions of financial market development. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2019. Vol. 2. № 29. P. 3-12.
6. Kosach I.A., Zhavoronok A.V., Fedyshyn M.F., & Abramova A.S. Role of commission receipts in formation of the revenue of the commercial bank. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2019. Vol. 4 (31). P. 22-30.
7. Mints O., Marhasova V., Hlukha H., Kurok R., & Kolodizieva T. Analysis of the stability factors of Ukrainian banks during the 2014–2017 systemic crisis using the Kohonen self-organizing neural networks. *Banks and Bank Systems*. 2019. 14(3). P. 86-98.
8. Samorodov B.V., Azarenkova G.M., Golovko O.G., Miroshnik O.Yu., & Babenko M.V. Credit risk management in the bank's financial stability system. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2019. Vol. 4 (31). P. 301-310.
9. Fedyshyn M.F., Abramova A.S., Zhavoronok A.V., Marych M.G. Management of competitiveness of the banking services. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2019. Vol. 1 (28). P. 64-74.
10. Vovk V.Y., Zhezherun Y.V., & Kostohryz V.H. Bank lending to small and medium-sized enterprises: the experience of Ukraine and Poland. *The bulletin of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*. 2019. Volume 2 (378). P. 70-78.
11. Popelo O., Zhavoronok A., Shchur R., Ostrovska N., Kordzaia N. The role of digital technologies in the transformation of regional models of households' financial behavior in the conditions of the national innovative economy development. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, 2022. Vol. 27. No. 4. P. 613-620.
12. Zveryakov M., Kovalenko V., Sheludko S. & Sharah E. FinTech sector and banking business: competition or symbiosis. *Economic Annals-XXI*. 2019. №175(1-2). P. 53-57.

References

1. Andriushchenko, K., Ishchenko, M., Sahaidak, M., Tepliuk, M., & Domina, O. (2019). Prerequisites for the creation of financial and credit infrastructure of support for agricultural enterprises in Ukraine. *Banks and Bank Systems*, 14, 2, 63-75.
2. Azarenkova, G., Shkodina, I., Samorodov, B., Babenko, M., & Onishchenko, I. (2018). The influence of financial technologies on the global financial system stability. *Investment Management and Financial Innovations*, 15(4), 229-238.
3. Baranovskyi, O.I., Levchenko, V.P., & Polishchuk, Y.A. (2015). Non-bank financial

institutions' activity under force majeure. *Actual Problems of Economics*. 6 (168), 332-340.

4. Dubyna, M. V. (2016). Economic nature and types of financial services. *Svit finansiv*, 3(48). 124-135. [In Ukrainian].

5. Kovalenko, V.V., Bolgar, T.M., Yevtushenko, O.A. & Pestovska, Z.S. (2019). Competitiveness of banks in the modern conditions of financial market development. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 2, 29, 3-12.

6. Kosach, I.A., Zhavoronok, A.V., Fedyshyn, M.F. & Abramova, A.S. (2019). Role of commission receipts in formation of the revenue of the commercial bank. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 4 (31), 22-30.

7. Mints, O., Marhasova, V., Hlukha, H., Kurok, R., & Kolodizieva, T. (2019). Analysis of the stability factors of Ukrainian banks during the 2014–2017 systemic crisis using the Kohonen self-organizing neural networks. *Banks and Bank Systems*, 14(3), 86-98.

8. Samorodov, B.V., Azarenkova, G.M., Golovko, O.G., Miroshnik, O.Yu. & Babenko, M.V. (2019). Credit risk management in the bank's financial stability system. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 4 (31), 301-310.

9. Fedyshyn, M.F., Abramova, A.S., Zhavoronok, A.V., & Marych, M.G. (2019). Management of competitiveness of the banking services. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 1 (28), 64-74.

10. Vovk, V.Y., Zhezherun, Y.V., & Kostohryz, V.H. (2019). Bank lending to small and medium-sized enterprises: the experience of Ukraine and Poland. *The bulletin of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, 2 (378), 70-78.

11. Popelo, O., Zhavoronok, A., Shchur, R., Ostrovska, N., Kordzaia, N. (2022). The role of digital technologies in the transformation of regional models of households' financial behavior in the conditions of the national innovative economy development. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, 27(4), 613-620.

12. Zveryakov, M., Kovalenko, V., Sheludko, S., & Sharah, E. (2019). FinTech sector and banking business: competition or symbiosis? *Economic Annals-XXI*, 175(1-2). 53-57.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2022

Прийнята до публікації 15.12.2022

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ: СУТНІСНИЙ ВИМІР

Котелевць Д. О., кандидат економічних наук, здобувач, Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая, м. Київ, Україна
e-mail: d.kotelevets21@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7778-6038

***Анотація.** У статті поглиблено теоретичні положення щодо функціонування та розвитку механізму державного регулювання економіки в частині уточнення сутності такого механізму. Це було реалізовано через аналіз наукових робіт, у яких вивчається зміст суголосних економічних понять, та конкретизацію сутності таких категорій, як «механізм», «державне регулювання», «механізм державного регулювання», «державне регулювання економіки». У результаті дослідження було запропоновано механізм державного регулювання економіки розглядати як впорядковану систему взаємопов'язаних компонентів, а саме методів, інструментів, форм та принципів, які використовуються і можуть бути застосовані органами державної влади, місцевого самоврядування для здійснення впливу на економічну поведінку суб'єктів господарювання.*

***Ключові слова:** механізм, державне регулювання, державне регулювання економіки, економічний суб'єкт, економічна поведінка.*

THE MECHANISM OF STATE REGULATION OF THE ECONOMY: THE ESSENTIAL DIMENSION

Kotelevets Dmytro, PhD (Economics), Doctoral Student (Economics), IHE «Academician Yuriy Bugay International Scientific and Technical University», Kyiv, Ukraine
e-mail: d.kotelevets21@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7778-6038

***Abstract.** The mechanism of state regulation of the economy is an integral component of the economic mechanism and plays one of the key roles in the development of the national economy. By its nature, such a mechanism is an extremely complex object that unites a significant number of subjects, including all economic subjects, concepts, structural elements and functions primarily to influence the economic behavior of such subjects. It is the significant number of types of economic activity carried out by households, business structures, state authorities in various spheres and branches of the national economy, the relationships between them that determine the complexity of the mechanism of state regulation and the importance of its research in order to find ways to increase the efficiency of its functioning. This determines the need for conducting new theoretical and applied studies in this direction. The article deepens the theoretical provisions of the functioning and development of the mechanism of state regulation of the economy in terms of clarifying the essence of such a mechanism. This was realized through the analysis of scientific works, which study the content of consonant economic concepts and specify the essence of such categories as "mechanism", "state regulation", "mechanism of state regulation", "state regulation of the economy". The results of the conducted research allow us to assert that the issue of ensuring the effectiveness of state regulation of the economy is extremely complex and largely determines the level of socio-economic development of all modern developed countries, allowing us to ensure their competitiveness on the world markets of goods, services, raw materials and capital. As a result, it was proposed to consider the mechanism of state regulation of the economy as an ordered system of interrelated components, namely, methods, tools, forms and principles that are used and can be applied by state authorities and local governments to influence the economic behavior of business entities.*

***Keywords:** mechanism, state regulation, state regulation of the economy, economic subject, economic behavior.*

JEL Classification: O100.

Постановка проблеми. Механізм державного регулювання економіки є невід'ємною складовою економічного механізму і відіграє одну з ключових ролей у розвитку національного господарства. У сучасних умовах державне регулювання економіки здійснюється фактично в усіх країнах світу й відбувається це на основі використання складного механізму такого регулювання. Нині важко уявити економіку будь-якої країни без втручання органів державної влади у господарські відносини, що обумовлюється об'єктивною необхідністю використання зазначеного типу регулювання для створення умов активного розвитку національної економіки.

За своєю природою механізм державного регулювання економіки є надзвичайно

складним об'єктом, який об'єднує значну кількість суб'єктів, включаючи всіх суб'єктів господарювання, концепції, структурні елементи, і функціонує насамперед для здійснення впливу на економічну поведінку таких суб'єктів. Саме значна кількість видів економічної діяльності, яку здійснюють домогосподарства, підприємницькі структури, органи державної влади в різних сферах та галузях національного господарства, відносини між ними, які формуються в економічному просторі країни, різний спектр уже розроблених та апробованих на практиці методів, інструментів впливу на такі відносини визначають складність механізму державного регулювання та важливість його вивчення з метою пошуку напрямів підвищення ефективності його функціонування. Це й зумовлює необхідність проведення нових теоретичних та прикладних досліджень у цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вчених, які проводили наукові дослідження у сфері функціонування і розвитку механізму державного регулювання економіки, належать: В. Адамівська, О. Бородин, А. Вікнянська, Л. Головка, О. Гонга, Л. Дідківська, І. Дроботенко, М. Дубина, А. Жаворонок, М. Корецький, О. Кравченко, В. Мельник, О. Мірошніченко, П. Нікіфоров, В. Приходько, О. Попело, О. Сенишин, О. Тарнавська, В. Ткачук, Н. Холявко, О. Чечель, К. Шапошников, С. Шкарлет та ін.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри численні наукові розробки в частині вивчення особливостей механізму державного регулювання економіки, актуальними, враховуючи змінність економічного середовища, залишаються питання поглиблення теоретичних положень розвитку такого механізму, уточнення його сутності.

Мета дослідження – розглянути та поглибити теоретичні положення щодо функціонування механізму державного регулювання економіки в частині уточнення його сутності.

Основний матеріал. Розглянемо зміст механізму державного регулювання економіки. Для цього спочатку проведемо аналіз сутності таких категорій, як «механізм», «державне регулювання», «механізм державного регулювання», «державне регулювання економіки». Далі розглянемо вже сформовані в науковій літературі підходи до розгляду сутності «механізму державного регулювання економіки» і конкретизуємо авторський підхід до трактування змісту цього механізму.

Отже, категорія «механізм» є універсальною за своєю сутністю і використовується в багатьох науках. Звичайно, історично так склалося, що передусім ця дефініція виникла й активно застосовувалася саме в технічних науках для вивчення фізичних закономірностей функціонування та розвитку матеріальних об'єктів. Наприклад, у Словнику іншомовних слів надається таке визначення окресленої категорії: «механізм – пристрій, що передає або перетворює рух; прилад» [1]. Проте згодом розуміння сутності механізму розширилося в результаті ускладнення об'єктів, які досліджувалися, винайдення складніших законів і закономірностей існування нашого світу. Поступово механізм почали розглядати як зібраний образ системи взаємопов'язаних елементів, які у своїй сукупності дозволяють досягти певної мети та здійснювати притаманні такій системі функції. Саме тому сформувався також ще один підхід до розгляду сутності «механізму – як внутрішньої будови, системи чогось; устрою» [1].

З часом ученими було встановлено, що механізми існують не лише у функціонуванні матеріального світу, але й на їх основі функціонують і розвиваються суспільні системи, оскільки в основі їх існування також знаходиться значна кількість різних за своєю структурою компонентів, які взаємодіють між собою з певною єдиною метою. Поступово науковці почали використовувати дефініцію «механізм» для опису закономірностей існування і суспільних систем, включаючи економічні складні макросистеми. Саме тому нині сутність «механізму» прийнято розглядати в більш широкому сенсі, а саме «механізм – система, пристрій, спосіб, що визначають порядок певного виду діяльності» [2, с. 355], «спосіб функціонування, система засобів впливу» [3]. Отже, можна конкретизувати, що механізм – це впорядкована система елементів, які взаємодіють між собою з метою реалізації спільних функцій та досягнення конкретної єдиної мети.

Перейдемо до розгляду змісту категорії «державне регулювання». Значимо, що в науковій літературі нині є значна кількість підходів до розуміння сутності цієї дефініції. Наприклад, А. Дякон визначає державне регулювання як «сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу державних установ та організацій на розвиток суспільного способу виробництва з метою стабілізації та пристосування до умов, що змінюються» [4].

В. А. Ткачук, О. В. Мірошніченко надають таке трактування сутності державного регулювання – це «вплив держави в особі державних органів на економічні об'єкти і

процеси і осіб, які беруть участь в них» [5, с. 49]. О. М. Кравченко зауважує, що «державне регулювання здійснюється для надання процесам організованого характеру, упорядкування дій економічних суб'єктів, забезпечення дотримання законів, державних і громадських інтересів» [6]. Отже, державне регулювання безпосередньо пов'язано з діями органів державної влади, місцевого самоврядування в частині здійснення впливу на поведінку різних типів соціальних систем.

Зауважимо, що державне регулювання притаманне у наш час не лише функціонуванню економічних систем у суспільстві, але й інших складових його функціонування – політичних, соціальних, екологічних систем тощо. Відповідно це й зумовлює існування загального механізму державного регулювання, у структурі якого процеси впливу на економічну поведінку суб'єктів господарювання займають лише певну частку. В. П. Приходько, розглядаючи питання функціонування механізму державного регулювання та управління економічною безпекою, зауважує, що механізм державного регулювання – це сукупність функцій, етапів і послідовних процедур регуляторного впливу на організаційну систему, що супроводжується досягненням певного результату цього впливу, який може бути зіставлений з індикаторами, показниками для визначення рівня досягнення управлінських (програмних) цілей функціонування системи [7, с. 8]. І. В. Дроботенко констатує, що «механізм державного регулювання – здійснення державою комплексних заходів (організаційних, правових, економічних тощо) у сфері соціальних, економічних, політичних, духовних та інших суспільних процесів та явищ з метою їх упорядкування чи для зміни й розвитку суспільних явищ або їх зв'язків» [8, с. 98].

Розглядаючи сутність категорії «державне регулювання економіки», зазначимо, що нині в науковій літературі існує безліч різнобічних концепцій щодо трактування змісту цієї дефініції. Наприклад, Л. І. Дідківська та Л. С. Головки стверджують, що «державне регулювання економіки – система заходів задля здійснення підтримуючої, компенсаційної та регулюючої діяльності держави, спрямована на створення нормальних умов ефективного функціонування ринку та вирішення складних соціально-економічних проблем розвитку національної економіки і всього суспільства» [9, с. 22]. В. С. Адамівська пропонує розглядати сутність державного регулювання економіки як «сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу держави на розвиток суспільного способу виробництва (в т. ч. продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних та соціально-економічних відносин) для його стабілізації та пристосування до умов, що змінюються» [10]. О. Б. Тарнавська стверджує, що «державне регулювання економіки – це системне втручання державних органів влади за допомогою різних методів та інструментів задля забезпечення виконання усіх своїх функцій і розвитку основних економічних процесів з метою забезпечення позитивних соціально-економічних результатів» [11, с. 232].

У межах статті державне регулювання економіки будемо розглядати як систему взаємопов'язаних компонентів, використовуючи які, органи державної влади та місцевого самоврядування мають здатність здійснювати вплив на функціонування економічних систем, господарських процесів, змінюючи економічну поведінку основних суб'єктів таких систем з метою виконання покладених на них функцій [12].

Важливість державного регулювання економіки не викликає в сучасному науковому світі будь-яких сумнівів, оскільки цілком зрозуміло, які функції сьогодні виконує держава і яка роль органів державної влади у формуванні та підтримці сприятливих, гармонійних умов для розвитку суспільства. Також цілком зрозуміло, що наявність державного регулювання економіки є обов'язковою умовою зростання соціально-економічного забезпечення громадян та підвищення рівня конкурентоспроможності країн на світових ринках товарів, послуг, сировини і капіталу. Проте важливо також усвідомлювати, що державне регулювання економіки є дійсно ефективним лише в умовах поєднання такого регулювання з об'єктивними ринковими законами функціонування та розвитку економічних систем. Саме пошук межі між окресленим регулюванням і ринковою економікою є важливою умовою забезпечення розвитку всього національного господарства будь-якої країни [13; 14]. Вищезазначене ще раз підкреслює складність пізнання державного регулювання економіки, розуміння особливостей такого регулювання, його доцільності й необхідності для забезпечення функціонування економічних систем різної природи.

У Господарському кодексі України у ст. 5 зазначено, що «правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави

перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави» [15].

Враховуючи представлені вище теоретичні положення щодо розгляду сутності таких категорій, як «механізм», «державне регулювання», «державне регулювання економіки», проведемо більш детальне дослідження сутності механізму державного регулювання економіки. У табл. 1 представлено декілька концептуальних підходів до вивчення змісту цієї дефініції.

Таблиця 1

Наукові підходи до розгляду сутності категорії
«механізм державного регулювання економіки»

Зміст визначення	Джерело
Механізм державного регулювання економіки – комплекс взаємопов’язаних і взаємоузгоджених методів, інструментів та форм забезпечення цілеспрямованого регулювального впливу держави [16, с. 419]	Nikiforov P., Zhavoronok A., Marych M., Bak N., Marusiak N. State policy regulation conceptual principles of public-private partnership development. <i>Cuestiones Políticas</i> . 2022. 40(73). P. 417-434.
Механізм державного регулювання економіки – система засобів, важелів, методів і стимулів, за допомогою яких держава регулює економічні процеси, забезпечує реалізацію соціально-економічних функцій [17, с. 16].	Корецький М. Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці: монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 2002. 260 с.
Механізм державного регулювання економіки – технологія впливу держави на економіку, послідовність її дій в цьому напрямі. Цей «механізм» включає в себе суб’єкта та об’єкта регулювання; мету та завдання регулювання; принципи та методи регулювання; певну послідовність заходів регулювання та контроль за їх виконанням; оцінку наслідків здійснення певних регуляторних впливів держави на економіку [18, с. 153].	Viknianska A., Kharynovych-Yavorska D., Sahaidak M., Zhavoronok A., Filippov V. Methodological approach to economic analysis and control of enterprises under conditions of economic systems transformation. <i>Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu</i> . 2021. Vol. 4. P. 150-157.
Механізм державного регулювання економіки – система, яка становить компонентну структуру. Її складовими є цілі, завдання, принципи, функції, суб’єкти й об’єкти, методи та форми державного регулювання економіки, які у своїй взаємодії та взаємозв’язку обумовлюють економічну політику країни, реалізація якої сприятиме досягненню стратегічної мети та виконанню регулюючої функції держави у сфері державного управління [19, с. 238].	Shaposhnykov K., Holovko O. Public regulation and administration in the sphere of small business. <i>Baltic Journal of Economic Studies</i> . 2019. Vol. 5(4). P. 236-242.

<p>Механізм державного регулювання економіки – головний елемент економічної системи суспільства, який включає сукупність основних напрямів, форм і методів цілеспрямованого впливу державних і наддержавних органів управління на її функціонування і розвиток задля стабілізації та пристосування до умов, що змінюються [20, с. 57].</p>	<p>Марухленко О. В. Механізм державного регулювання економіки: сутнісний аспект. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2017. № 2(2). С. 56-59</p>
<p>Механізм державного регулювання економіки – сукупність різноманітних важелів, інструментів, за допомогою яких держава веде економічну діяльність [21].</p>	<p>Shaposhnykov K., Kochubei O., Grygor O., Protsenko N., Vyshnevskia O., Dzyubina A. Organizational and Economic Mechanism of Development and Promotion of IT Products in Ukraine. Estudios de economía aplicada. 2021. Vol. 39(6).</p>
<p>Механізм державного регулювання економіки повинен бути унікальним, адаптованим до будь-яких змін напрямів, мети і цілей державної економічної політики [22, с. 42].</p>	<p>Zhavoronok A., Chub A., Yakushko I., Kotelevets D., Lozychenko O., Kupchyshyna O. Regulatory Policy: Bibliometric Analysis Using the VOSviewer Program. International Journal of Computer Science and Network Security. 2022. Vol. 22(1). P. 39-48.</p>
<p>Механізм державного регулювання економіки – комплекс методів, інструментів та форм забезпечення цілеспрямованого регулювального впливу держави, які обов’язково між собою взаємопов’язані та взаємоузгоджені [23, с. 144].</p>	<p>Zhavoronok A., Kosach I., Duka A., Starchenko G., Myhaylovska O. Socioeconomic viability of public management in the context of European integration processes. Administratie si Management Public. 2020. 35. P. 139-152.</p>
<p>Механізм державного регулювання економіки – це система, яка забезпечує формування і визначення сприятливих економічних, організаційних, правових та інших умов розвитку економічного потенціалу й підвищення ефективності його використання, а також надання державної цінової, фінансової та інших видів допомоги національним товаровиробникам [24, с. 616].</p>	<p>Zhavoronok A., Popelo O., Shchur R., Ostrovska N., Kordzaia N. The role of digital technologies in the transformation of regional models of households’ financial behavior in the conditions of the national innovative economy development. Ingénierie des Systèmes d’Information. 2022. Vol. 27. No. 4. P. 613-620.</p>

Джерело: складено автором за матеріалами [16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24]

Отже, враховуючи представлені у табл. 1 наукові підходи до розгляду сутності категорії «механізм державного регулювання економіки», можна конкретизувати сутність цієї категорії, а саме: механізм державного регулювання економіки – це впорядкована система взаємопов’язаних компонентів, а саме методів, інструментів, форм та принципів, які використовуються і можуть бути застосовані органами державної влади, місцевого

самоврядування для здійснення впливу на економічну поведінку суб'єктів господарювання.

Досить часто в науковій літературі можна зустріти ототожнення таких понять, як «державне регулювання економіки» та «механізм державного регулювання економіки». Дійсно, ці категорії є досить схожими за своїм змістом. Проте між ними є певна відмінність. Насамперед вона полягає в самому погляді вченого при дослідженні процесів державного регулювання економіки. Саме це регулювання є за своїм змістом статичною системою, яка являє собою онтологічно притаманну такому регулюванню сукупність елементів. Якщо розглядати сутність механізму державного регулювання економіки, то в такому випадку акцент дослідження зміщується в напрямку аналізу структури такого регулювання, конкретизації його методів, їх взаємозв'язку. Тобто вивчається внутрішня будова зазначеного типу регулювання, особливості використання різних інструментів для здійснення впливу на поведінку економічних суб'єктів. Також, вивчаючи механізм державного регулювання економіки, значна увага може приділятися питанням формування моделі такого регулювання, її подальшої реалізації [25].

Висновки. Отже, у межах статті розглянуто сутність механізму державного регулювання економіки. Для цього було конкретизовано зміст таких дефініцій, як «механізм», «державне регулювання», «механізм державного регулювання», «державне регулювання економіки». Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що питання забезпечення ефективності державного регулювання економіки дуже складні й визначають значною мірою рівень соціально-економічного розвитку всіх сучасних розвинутих країн, дозволяють забезпечити їхню конкурентоспроможність на світових ринках товарів, послуг, сировини та капіталів.

У результаті дослідження запропоновано розглядати механізм державного регулювання економіки як впорядковану систему взаємопов'язаних компонентів, а саме методів, інструментів, форм та принципів, які використовуються і можуть бути застосовані органами державної влади, місцевого самоврядування для здійснення впливу на економічну поведінку суб'єктів господарювання.

Перспективним дослідженням у напрямку пізнання особливостей функціонування механізму державного регулювання економіки може бути вивчення структури такого механізму, конкретизації його форм, методів, інструментів та принципів.

Список літератури

1. Глумачний словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%CC%E5%F5%E0%ED%В3%E7%EC> (дата звернення 26.08.2022).
2. Економічна енциклопедія : у трьох томах. Т. 2 / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 848 с.
3. Djakona A., Kholiavko N., Dubyna M., Zhavoronok A., Fedyshyn M. Educational dominant of the information economy development: a case of Latvia for Ukraine. *Economic Annals-XXI*. Vol. 192(7-8(2)). P. 108-124.
4. Dubyna M., Kholiavko N., Zhavoronok A., Safonov Yu., Krylov D., Tochylina Yu. The ICT sector in economic development of the countries of Eastern Europe: a comparative analysis. *WSEAS Transactions on Business and Economics*. 2022. 19. P. 169-185.
5. Ткачук В. А., Мірошніченко О. В. Методологічні основи державного регулювання. *Агросвіт*. 2015. № 5-6. С. 47-52. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/5-6_2021/8.pdf (дата звернення 20.09.2022).
6. Кравченко О. М. Теоретичні підходи до визначення поняття «механізм державного управління». *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2009. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=56> (дата звернення 01.10.2022).
7. Приходько В. П. Механізм державного регулювання та управління економічною безпекою. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 15. С. 6-8. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/15_2013/3.pdf (дата звернення 01.10.2022).
8. Дроботенко І. В. Основні механізми державного регулювання законотворчої діяльності. *Економіка та держава*. 2008. № 11. С. 97-99. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/11_2008/29.pdf (дата звернення 15.10.2022).
9. Дідківська Л. І., Головка Л. С. *Державне регулювання економіки : навч. посіб. перероб.* Київ : Знання-Прес, 2002. 214 с.
10. Адамовська В. С. *Механізм державного регулювання економіки та вибір напрямку*

економічної політики в сучасних умовах господарювання. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. № 4. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Duur_2017_4_11 (дата звернення 15.10.2022).

11. Тарнавська О. Б. Особливості державного регулювання в умовах трансформації економіки України. Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С. З. Гжицького. 2016. Т. 18, № 2 (69). С. 230-233.

12. Котелевець Д. О. Державне регулювання розвитку інфраструктури цифрової економіки: сутність та особливості реалізації. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2022. № 3. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-3-03-02> (дата звернення 15.09.2022).

13. Шапошников К. С. Вплив інституційного середовища на інноваційний розвиток економіки регіону. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 29. С. 34-36.

14. Жаворонок А. В., Холяк Н. І. Становлення малого і середнього підприємництва у забезпеченні соціально-економічного розвитку національної економіки. Причорноморські економічні студії. 2020. Вип. 59-1. С. 62-67.

15. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print> (дата звернення 15.09.2022).

16. Nikiforov P., Zhavoronok A., Marych M., Bak N., Marusiak N. State policy regulation conceptual principles of public-private partnership development. Cuestiones Políticas. 2022. 40(73). P. 417-434.

17. Корецький М. Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці : монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 2002. 260 с.

18. Viknianska A., Kharynovych-Yavorska D., Sahaidak M., Zhavoronok A., Filippov V. Methodological approach to economic analysis and control of enterprises under conditions of economic systems transformation. Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu. 2021. Vol. 4. P. 150-157.

19. Shaposhnykov K., Holovko O. Public regulation and administration in the sphere of small business. Baltic Journal of Economic Studies. 2019. Vol. 5(4). P. 236-242.

20. Марухленко О. В. Механізм державного регулювання економіки: сутнісний аспект. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2017. № 2(2). С. 56-59. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19856/1/O_Marukhlenko_VHNU_2_IS.pdf (дата звернення 16.09.2022).

21. Shaposhnykov K., Kochubei O., Grygor O., Protsenko N., Vyshnevska O., Dzyubina A. Organizational and Economic Mechanism of Development and Promotion of IT Products in Ukraine. Estudios de economía aplicada. 2021. Vol. 39(6).

22. Zhavoronok A., Chub A., Yakushko I., Kotelevets D., Lozychenko O., Kupchyshyna O. Regulatory Policy: Bibliometric Analysis Using the VOSviewer Program. International Journal of Computer Science and Network Security. 2022. Vol. 22(1). P. 39-48.

23. Zhavoronok A., Kosach I., Duka A., Starchenko G., Myhaylovska O. Socioeconomic viability of public management in the context of European integration processes. Administratie si Management Public. 2020. 35. P. 139-152.

24. Zhavoronok A., Popelo O., Shchur R., Ostrovska N., Kordzaia N. The role of digital technologies in the transformation of regional models of households' financial behavior in the conditions of the national innovative economy development. Ingénierie des Systèmes d'Information. 2022. Vol. 27. No. 4.

P. 613-620.

25. Гонта О. І., Дубина М. В., Пілевич Д. С. Формування комплементарної інвестиційної політики України: виклики глобалізації та вимоги економічної безпеки : монографія. Чернігів : Чернігівський державний інститут економіки і управління, 2013. 184 с.

References

1. Interpretive dictionary of foreign words. Retrieved from <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%CC%E5%F5%E0%ED%B3%E7%EC>. [In Ukrainian].

2. Mochernyi, S. V. (2001). Ekonomichna entsyklopediia (Vol. 2). Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia» [In Ukrainian].

3. Djakona, A., Kholiavko, N., Dubyna, M., Zhavoronok, A., & Fedyshyn, M. (2021).

Educational dominant of the information economy development: a case of Latvia for Ukraine. *Economic Annals-XXI*, 192(7-8(2)), 108-124.

4. Dubyna, M., Kholiavko, N., Zhavoronok, A., Safonov, Yu., Krylov, D., Tochylyna, Yu. (2022). The ICT sector in economic development of the countries of Eastern Europe: a comparative analysis. *WSEAS Transactions on Business and Economics*, 19, 169-185.

5. Tkachuk, V. A. & Miroshnychenko O. V. (2015). Methodological basis of state regulation. *Ahrosvit*, 5-6, 47-52. Retrieved from http://www.agrosvit.info/pdf/5-6_2021/8.pdf [In Ukrainian].

6. Kravchenko, O. M. (2009). Theoretical approaches to the definition of the concept of "mechanism of state administration". *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 3. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=56> [In Ukrainian].

7. Prykhodko, V. P. (2013). Mechanism of state regulation and management of economic security. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 15, 6-8. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/15_2013/3.pdf [In Ukrainian].

8. Drobotenko, I. V. (2008). Main mechanisms of state regulation of law-making activity. *Ekonomika ta derzhava*, 11, 97-99. Retrieved from http://www.economy.in.ua/pdf/11_2008/29.pdf [In Ukrainian].

9. Didkivska, L. I. & Holovko L. S. (2002). *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky*. Kyiv: Znannia-Pres [In Ukrainian].

10. Adamovska, V. S. (2017). The mechanism of state regulation of the economy and the choice of the direction of economic policy in modern economic conditions. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 4. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Duur_2017_4_11 [In Ukrainian].

11. Tarnavska, O. B. (2016). Peculiarities of state regulation in the conditions of transformation of the economy of Ukraine. *Naukovyi visnyk LNUVMBT imeni S. Z. Gzhytskoho*, 18(2(69)), 230-233 [In Ukrainian].

12. Kotelevets, D. O. (2022). State regulation of the development of the infrastructure of the digital economy: the essence and peculiarities of implementation. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: ekonomika ta upravlinnia*, 3. Retrieved from <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-3-03-02> [In Ukrainian].

13. Shaposhnykov, K. S. (2018). The influence of the institutional environment on the innovative development of the regional economy. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 29, 34-36 [In Ukrainian].

14. Zhavoronok, A. V. & Kholiavko, N. I. (2020). Formation of small and medium entrepreneurship in ensuring social and economic development of the national economy. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 59-1, 62-67 [In Ukrainian].

15. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). Economic code of Ukraine (Code № 436-IV, January 16). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print> [In Ukrainian].

16. Nikiforov, P., Zhavoronok, A., Marych, M., Bak, N., Marusiak, N. (2022). State policy regulation conceptual principles of public-private partnership development. *Cuestiones Políticas*, 40(73), 417-434.

17. Koretskyi, M. Kh. (2002). *Derzhavne rehuliuвання ahrarnoi sfery u rynkovii ekonomitsi*. Kyiv: Vyd-vo UADU [In Ukrainian].

18. Viknianska, A., Kharynovych-Yavorska, D., Sahaidak, M., Zhavoronok, A., & Filippov, V. (2021). Methodological approach to economic analysis and control of enterprises under conditions of economic systems transformation. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 4, 150-157.

19. Shaposhnykov, K., Holovko, O. (2019). Public regulation and administration in the sphere of small business. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5(4), 236-242.

20. Marukhlenko, O. V. (2017). Mechanism of state regulation of the economy: essential aspect. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 2(2), 56-59. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19856/1/O_Marukhlenko_VHNU_2_IS.pdf [In Ukrainian].

21. Shaposhnykov, K., Kochubei, O., Grygor, O., Protsenko, N., Vyshnevskaya, O., Dzyubina, A. (2021). Organizational and Economic Mechanism of Development and Promotion of IT Products in Ukraine. *Estudios de economía aplicada*, 39(6).

22. Zhavoronok A., Chub A., Yakushko I., Kotelevets D., Lozychenko O., Kupchyshyna O. (2022). Regulatory Policy: Bibliometric Analysis Using the VOSviewer Program. *International*

Journal of Computer Science and Network Security, 22(1), 39-48.

23. Zhavoronok, A., Kosach, I., Duka, A., Starchenko, G., Myhaylovska, O. (2019). Socioeconomic viability of public management in the context of European integration processes. *Administratie si Management Public*, 35, 139-152.

24. Zhavoronok, A., Popelo, O., Shchur, R., Ostrovska, N., Kordzaia, N. (2022). The role of digital technologies in the transformation of regional models of households' financial behavior in the conditions of the national innovative economy development. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, 27(4), 613-620.

25. Honta, O. I., Dubyna, M. V. & Pilevych, D. S. (2013). Formuvannia komplementarnoi investytsiinoi polityky Ukrainy: vyklyky hlobalizatsii ta vymohy ekonomichnoi bezpeky. Chernihiv: Chernihivskiy derzhavnyi instytut ekonomiky i upravlinnia [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.12.2022

Прийнята до публікації 25.12.2022

ЗАГРОЗИ ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Онищенко С. В., доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківського бізнесу та оподаткування, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, Україна
e-mail: s07onyshchenko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6173-4361

Білько С. С., здобувач третього (наукового) рівня вищої освіти, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, Україна
e-mail: stanislav_bilko@ukr.net
ORCID: 0000-0003-0259-4482

***Анотація.** Стаття присвячена обґрунтуванню концептуальних засад інформаційної безпеки національної економіки та систематизації загроз інформаційній безпеці України як базису для розроблення превентивних заходів їх запобігання та мінімізації деструктивного впливу. Відмічено відсутність єдиного підходу до трактування поняття «інформаційна безпека». Запропоновано досліджувати інформаційну безпеку з двох аспектів: як самостійний елемент національної безпеки країни та як інтегровану складову економічної безпеки. Обґрунтовано, що детермінантою формування інформаційної безпеки є загрози та їх деструктивні впливи на національну економіку та національну безпеку країни в цілому. Систематизовано та удосконалено багаторівневу класифікацію загроз інформаційній безпеці національної економіки з метою подальшого формування напрямів запобігання, протидії, мінімізації негативного впливу загроз.*

***Ключові слова:** пзагрози, інформаційна безпека національної економіки, національні інтереси, систематизація, класифікація.*

THREATS TO THE INFORMATION SECURITY OF THE NATIONAL ECONOMY

Onyshchenko Svitlana, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Finance, Banking and Taxation, National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Poltava, Ukraine
e-mail: s07onyshchenko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6173-4361

Bilko Stanislav, applicant of the third (scientific) level of higher education, National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Poltava, Ukraine
e-mail: stanislav_bilko@ukr.net
ORCID: 0000-0003-0259-4482

***Abstract.** The article is devoted to the substantiation of the conceptual foundations of information security of the national economy and systematization of threats to information security of Ukraine as a basis for the development of preventive measures to prevent and minimize their destructive impact. The lack of a single approach to the interpretation of the concept of "information security" is noted. It is proposed to study information security from two aspects: as an independent element of national security and as an integrated component of economic security. It is substantiated that the determinant of information security formation is threats and their destructive impact on the national economy and national security of the country as a whole. The multilevel classification of threats to the information security of the national economy has been systematized and improved in order to further form directions for prevention, countermeasures, and minimization of the negative impact of threats.*

***Keywords:** threats, information security of the national economy, national interests, systematization, classification.*

JEL Classification: B410; E600; H110; H560.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та цифровізації спричинили виникнення нових ризиків і загроз функціонуванню національних економік та виявили критичні проблеми в інформаційній сфері. Інформаційні війни, інформаційний тероризм, масштабні кібератаки – ці деструктивні феномени заповнили сучасний світ. Лише за умови формування безпекоорієнтованого інформаційного середовища можливо забезпечити захист економічних інтересів, стійкість національної економіки та зміцнення національної безпеки в цілому. Водночас забезпечення інформаційної безпеки національної економіки має ґрунтуватися на своєчасній ідентифікації реальних і потенційних загроз, що є базисом їх стримування, протидії та мінімізації негативного впливу. Цим пояснюється необхідність

систематизації загроз інформаційній безпеці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема забезпечення інформаційної безпеки, в тому числі у контексті підтримки національної безпеки країни, широко актуалізується у працях зарубіжних та вітчизняних науковців. Наукові дослідження присвячені обґрунтуванню концептуальних засад та механізму забезпечення інформаційної безпеки [1–3], розробленню напрямів упередження й мінімізації загроз [4–6], правового забезпечення та управління кібербезпекою й інформаційною безпекою в цілому як на національному, так і на міжнародному рівні [7–9].

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. ПВодночас в умовах військової агресії російської федерації, зростання викликів у інформаційному та кіберпросторі питання ідентифікації нових загроз інформаційній безпеці національної економіки та напрямів їх мінімізації потребує подальшого дослідження.

Метою дослідження є обґрунтування концептуальних засад інформаційної безпеки національної економіки та систематизація загроз інформаційній безпеці України.

Основний матеріал. Концептуальні положення інформаційної безпеки закріплені у Стратегії інформаційної безпеки, відповідно до якої інформаційна безпека України – складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом [10].

Водночас у дослідженнях науковців-економістів поняття «інформаційна безпека» розглядається з позиції захисту національних економічних інтересів та національної економіки. Важливість та необхідність забезпечення інформаційної безпеки обґрунтовується співвідношенням витрат на впровадження й експлуатацію систем інформаційної безпеки і фінансових втрат у випадку реалізації загроз. Роль інформаційної безпеки визначається здатністю засобів та методів інформаційної безпеки, як важливої компоненти економічної безпеки на всіх рівнях, протистояти загрозам економічної цілісності держави.

Враховуючи вищезазначене, інформаційну безпеку правомірно розглядати з двох аспектів: як самостійний елемент національної безпеки країни та як інтегровану складову економічної безпеки [11, 12].

Інформаційна безпека в умовах воєнного стану, безумовно, є основною детермінантою забезпечення стабільного функціонування національної економіки України. Необхідність формування інформаційної безпеки зумовлюється наявністю загроз та їх деструктивними наслідками. З метою своєчасного виявлення, унеможливлення реалізації, мінімізації негативного впливу загроз інформаційній безпеці необхідним є їх оперативна ідентифікація.

Систематизацію загроз інформаційній безпеці національної економіки доцільно здійснювати з урахуванням чинного законодавства.

Стратегією національної безпеки України (введена в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020) у переліку поточних та прогнозованих загроз національній безпеці і національним економічним інтересам визначено стрімкий розвиток інформаційних технологій, що сприяє поширенню таких явищ як злочинність у кіберпросторі, деструктивна пропаганда в інформаційному середовищі; відсутність цілісної інформаційної політики держави; слабкість системи стратегічних комунікацій; несанкціоновані втручання кіберхарактеру у функціонування об'єктів критичної інфраструктури [13]. Стратегією інформаційної безпеки (введена в дію Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021) визначається поняття «інформаційна загроза» як потенційно або реально негативні явища, тенденції і чинники інформаційного впливу на людину, суспільство і державу, що застосовуються в інформаційній сфері з метою унеможливлення чи ускладнення реалізації національних інтересів та збереження національних цінностей України і можуть прямо чи опосередковано завдати шкоди інтересам держави, її національній безпеці та обороні [10]. Цим законодавчим актом загрози інформаційній безпеці розмежовуються за рівнем реалізації на глобальні та національні. У Стратегії кібербезпеки України (введена в дію Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021) виокремлено такі види загроз, як гібридна агресія (кібервійна), кібертероризм, кіберзлочинність, кібершпигунство

[14].

Систематизація загроз інформаційній безпеці згідно з чинним законодавством представлена на рисунку 1.

Аналізуючи Стратегію національної безпеки України, правомірно відмітити, що описані загрози можна розділити на дві групи: зовнішні та внутрішні. Проте варто зауважити, що зазначений перелік загроз не може вважатися вичерпним та константним. В умовах посилення процесів глобалізації та цифровізації, загострення військових конфліктів в Україні і світі загрози трансформуються та модифікуються. У зв'язку з динамічними умовами функціонування національної економіки та світової економічної системи в цілому постійно змінюється і величина впливу внутрішніх та зовнішніх загроз інформаційній безпеці. Оскільки можливості мінімізації внутрішніх загроз є значно вищими, а створюються вони виключно органами державної влади та суспільством, то пріоритетним завданням є побудова стійкої національної інформаційної інфраструктури.

Згідно зі Стратегією інформаційної безпеки виокремлено глобальні та національні загрози інформаційній безпеці України, які впливають на інтереси особи, суспільства та держави. Водночас у Стратегії не враховано інтереси економічних суб'єктів (фізичних осіб – підприємців, домогосподарств, підприємств). Хоча саме ця категорія несе найбільші фінансові втрати у випадку реалізації загроз інформаційній безпеці, що безпосередньо впливає на національну економіку України.

У Стратегії кібербезпеки хоч і наводиться найкоротший перелік загроз, але водночас враховується їх деструктивний вплив на національну економіку України та світову економіку в цілому. Виокремлені кібервійна, кібертероризм, кібершпигунство, кіберзлочинність також потребують деталізації. Зокрема, у рамках кіберзлочинності можна виділяти реалізацію таких загроз як інсайдерські атаки, фішинг, цільові кібератаки та DDoS-атаки.

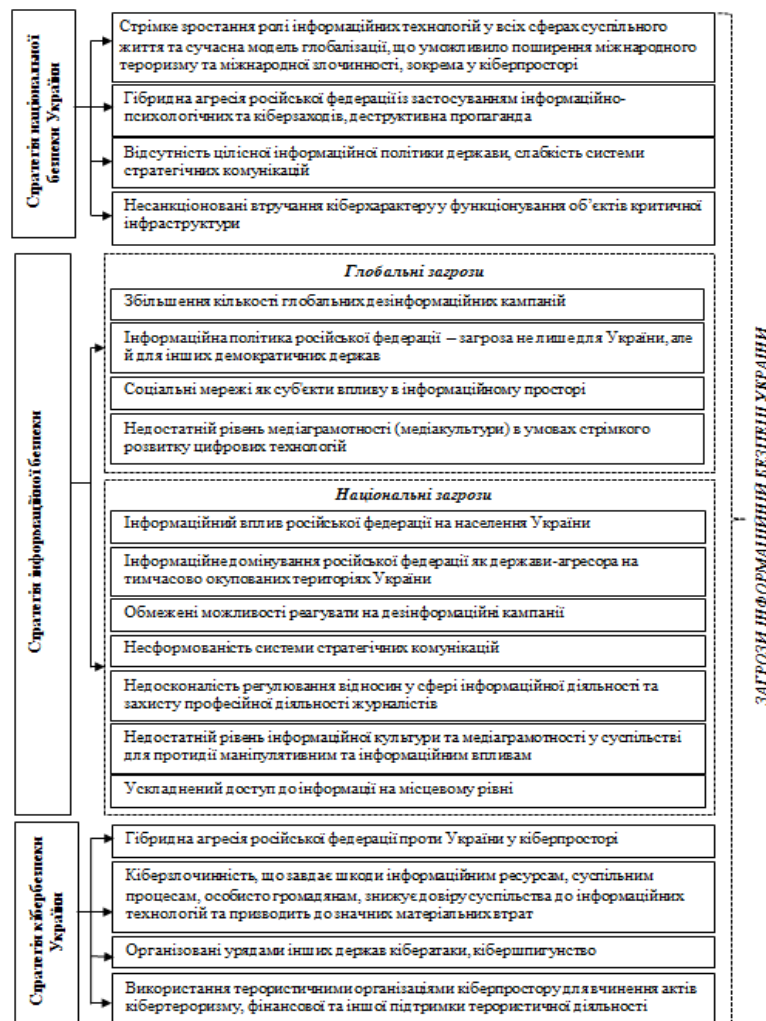

Рис. 1. Систематизація загроз інформаційній безпеці України

Джерело: складено авторами за матеріалами [10, 13, 14]

Аналіз доктринальних, енциклопедичних та наукових джерел дозволив розширити класифікацію загроз інформаційній безпеці національної економіки. Зокрема, за джерелами походження правомірно виділити комунікативні загрози та технологічні загрози. До першої групи належать дезінформаційні кампанії, деструктивний інформаційний вплив на громадян через соціальні мережі, обмеження свободи слова тощо. Друга група загроз інформаційній безпеці передбачає заподіяння шкоди національній економіці та національній безпеці України через несанкціоноване втручання у діяльність інформаційних систем [15, 16].

За спрямуванням загроз інформаційній безпеці науковці виокремлюють: загрози порушення конфіденційності (неправомірний доступ до інформації, «витік» інформації з обмеженим доступом, неправомірне використання якої спричинить значні втрати власника, в тому числі фінансові); загрози порушення цілісності (неправомірна зміна даних, модифікація інформації, що зберігається в інформаційній системі), загрози порушення доступності (реалізація яких унеможливує чи ускладнює доступ до інформаційних ресурсів) [17, 18].

В аспекті формування та забезпечення інформаційної безпеки національної економіки найбільшої вагомості набуває класифікація загроз на реальні та потенційні. У випадку реальної загрози дестабілізація об'єкту впливу є неминучою та не обмежена часом і простором. Реалізація потенційних загроз можлива за певних умов інформаційного середовища, наявності вразливості інформаційної системи, низького чи недостатнього рівня захищеності інформаційних ресурсів та ін.

З урахуванням філософської концепції загальної об'єктивної зумовленості явищ і процесів, за ступенем детермінізму можна виділити: випадкові загрози, які можуть бути реалізовані або можуть не відбутися (наприклад, загроза DDoS-атаки на суб'єкт господарювання); закономірні загрози, які характеризуються стійким, повторюваним характером та зумовлені об'єктивними умовами розвитку цифровізації та посилення напруги на світовій арені (кібератаки хакерських угруповань на офіційні сайти державних органів влади) [19, 20].

Класифікацію загроз інформаційній безпеці доцільно також доповнити розподілом за об'єктами, тобто на що безпосередньо спрямовані дестабілізуючі дії: макрорівень (держава), мезорівень (регіон, галузь), мікрорівень (підприємство), нанорівень (особа, домогосподарство, суб'єкт господарювання). Такий розподіл дасть можливість визначити важелі та інструменти побудови ефективної системи захисту інформаційних ресурсів та підвищення інформаційної безпеки на усіх зазначених рівнях.

Систематизована та удосконалена багаторівнева класифікація загроз інформаційній безпеці національної економіки дозволяє ідентифікувати загрози та вживати превентивних заходів. Водночас вона є умовною, оскільки в умовах стрімкого цифрового розвитку загрози швидко модифікуються та трансформуються.

Доцільність використання удосконаленої класифікації при дослідженні загроз інформаційній безпеці підтверджується тим, що виокремлення реальних та потенційних загроз, авторський розподіл загроз за об'єктами є базисом для формування напрямів запобігання, протидії, мінімізації негативного впливу від їх реалізації. Крім того, систематизація загроз за наведеними ознаками у нормативно-правових актах дозволить підвищити їх регуляторний вплив та сформувати безпекоорієнтоване інформаційне середовище в Україні.

Висновки. На основі проведеного дослідження правомірно зробити наступні висновки.

1. В умовах поглиблення процесів глобалізації та цифровізації, які спричинили появу нових ризиків і загроз функціонуванню національних економік та виявили критичні проблеми в інформаційній сфері, зміцнення інформаційної безпеки є необхідною умовою захисту національних економічних інтересів.

2. Детермінантою формування інформаційної безпеки є загрози та їх деструктивні впливи на національну економіку та національну безпеку країни в цілому. Потреба підтримки національної економіки в умовах воєнного стану передбачає необхідність забезпечення її функціонування на засадах інформаційної захищеності. З метою своєчасного виявлення, унеможливлення реалізації, мінімізації негативного впливу загроз інформаційній безпеці необхідним є їх оперативна ідентифікація.

3. Проведений аналіз чинного законодавства у сфері інформаційної безпеки підтвердив відсутність ґрунтовної систематизації загроз. Удосконалена багаторівнева класифікація загроз інформаційній безпеці національної економіки може стати базисом для формування напрямів запобігання, протидії, мінімізації негативного впливу від їх реалізації.

Список літератури

1. Яровенко Г. М. Канонічний аналіз взаємозв'язку інформаційної безпеки та соціо-економіко-політичного розвитку країни. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2020. № 31. С. 160–167.
2. Барановський О. І. Філософія безпеки: монографія: у 2 т. Т. 1: Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. Київ: УБС НБУ, 2014. 831 с.
3. Varnalii Z., Onyshchenko S., Maslii O., Filonych O. Prerequisites for Shadowing and Corruption in the Construction Business of Ukraine. In: Onyshchenko V., Mammadova G., Sivitska S., Gasimov A. (eds) Proceedings of the 3rd International Conference on Building Innovations. ICBI 2020. Lecture Notes in Civil Engineering. Springer, Cham. 2020. Volume 181, 793–808.
4. Литвиненко О. Інформаційна складова в сучасній гібридній війні проти України: виклики та загрози. Українознавчий альманах. 2017. Випуск 19. С. 171–174.
5. Yarovenko H. Evaluating the threat to national information security. Problems and Perspectives in Management. 2020. Vol. 18, Issue 3. P. 195–210.
6. Glushko A. D., Yanko A. S. Optimal reservation of data in the system of residual classes in the direction of ensuring information security of the national economy. Economics and Region. 2019. No. 4 (75). P. 20–28. [https://doi.org/10.26906/eip.2019.4\(75\).1814](https://doi.org/10.26906/eip.2019.4(75).1814)
7. Kaewkamol Pitakdumrongkit. What causes changes in international governance details?: An economic security perspective. Review of International Political Economy. 2020. Volume 29, Issue 2, P. 399–424. <https://doi.org/10.1080/09692290.2020.1819371>
8. Harlan Koff. Reconciling Competing Globalizations through Regionalisms? Environmental Security in the Framework of Expanding Security Norms and Narrowing Security Policies. Globalization. 2016. Volume 13, Issue 6. P. 664–682. <https://doi.org/10.1080/14747731.2015.1133044>
9. Slayton R. Governing Uncertainty or Uncertain Governance? Information Security and the Challenge of Cutting Ties. Science, Technology, & Human Values. 2021. 46(1). P. 81–111. <https://doi.org/10.1177/0162243919901159>
10. Стратегія інформаційної безпеки: Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення 06.12.2022).
11. Onyshchenko S., Yanko A., Hlushko A., Sivitska S. Conceptual principles of providing the information security of the national economy of Ukraine in the conditions of digitalization. International Journal of Management. 2020. 11(12). P. 1709–1726. <https://doi.org/10.34218/IJM.11.12.2020.157>
12. Онищенко С. В., Глушко А. Д. Концептуальні засади інформаційної безпеки національної економіки в умовах діджиталізації. Соціальна економіка. ХНУ, 2020. Вип. 59. С. 14–24.
13. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення 06.12.2022).
14. Стратегії кібербезпеки України: Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> (дата звернення 06.12.2022).
15. Ткачук Т. Ю. Правове забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України : дисертація ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2019. 487 с.
16. Onyshchenko S., Hlushko A., Maslii O. Threats to information security of Ukraine in the conditions of digitalization. The world of science and innovation. Proceedings of the 12th International scientific and practical conference (July 1-3, 2021). Cognum Publishing House. London, United Kingdom. 2021. Pp. 69-73. (374 p.)
17. Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: Навчальний посібник. К.: КНТ, 2006. 280 с.
18. Богуш В. М., Кривуца В. Г., Кудін А. М. Інформаційна безпека: Термінологічний навчальний довідник. Київ, ООО «Д.В.К.» 2004. 508 с.
19. Шемчук В. В. Загрози інформаційній безпеці: проблеми визначення та подолання. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2020. № 1(7). С. 285–296. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-1\(7\)-285-296](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-1(7)-285-296)

20. Онищенко С. В., Глушко А. Д. Аналітичний вимір кібербезпеки України в умовах зростання викликів та загроз. Економіка і регіон. 2022. № 1 (84). С. 13–20.

References

1. Horiachyj Yu. & Andrijchenko Zh. (2018). The essence of the concept of «financial risk» of I. Yarovenko, G. M. (2020). Canonical analysis of the relationship between information security and socio-economic and political development of the country. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 31, 160–167. [In Ukrainian].
2. Baranovsky, O. I. (2014). *Filosofia bezpeky: monohrafiya*. K.: UB NBU. [In Ukrainian].
3. Varnalii, Z., Onyshchenko, S., Maslii, O., Filonych, O. (2020). Prerequisites for Shadowing and Corruption in the Construction Business of Ukraine. In: Onyshchenko V., Mammadova G., Sivitska S., Gasimov A. (eds) *Proceedings of the 3rd International Conference on Building Innovations. ICBI 2020. Lecture Notes in Civil Engineering*. Springer, Cham. Volume 181, 793–808.
4. Lytvynenko, O. (2017) Information component in the modern hybrid war against Ukraine: challenges and threats. *Ukrayinoznavchyy al'manakh*. 19, 171–174. [In Ukrainian].
5. Yarovenko, H. (2020). Evaluating the threat to national information security. *Problems and Perspectives in Management*. 18, 3, 195–210
6. Glushko, A. D., Yanko, A. S. (2019). Optimal reservation of data in the system of residual classes in the direction of ensuring information security of the national economy. *Economics and Region*. 4 (75), 20–28. DOI: [https://doi.org/10.26906/eip.2019.4\(75\).1814](https://doi.org/10.26906/eip.2019.4(75).1814)
7. Kaewkamol, Pitakdumrongkit (2020). What causes changes in international governance details?: An economic security perspective. *Review of International Political Economy*, 29, 2, 399–424. DOI: <https://doi.org/10.1080/09692290.2020.1819371>
8. Harlan, Koff (2016). Reconciling Competing Globalizations through Regionalisms? *Environmental Security in the Framework of Expanding Security Norms and Narrowing Security Policies*. *Globalization*, 13, 6, 664–682. DOI: <https://doi.org/10.1080/14747731.2015.1133044>
9. Slayton, R. (2021). Governing Uncertainty or Uncertain Governance? *Information Security and the Challenge of Cutting Ties*. *Science, Technology, & Human Values*, 46(1), 81–111. DOI: <https://doi.org/10.1177/0162243919901159>
10. Information security strategy: Decree of the President of Ukraine of December 28, 2021 No. 685/2021. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (accessed December, 6, 2022). [In Ukrainian].
11. Onyshchenko, S., Yanko, A., Hlushko, A., Sivitska, S. (2020). Conceptual principles of providing the information security of the national economy of Ukraine in the conditions of digitalization. *International Journal of Management*, 11(12), 1709–1726. DOI: <https://doi.org/10.34218/IJM.11.12.2020.157>
12. Onyshchenko, S., Hlushko, A. (2020). Kontseptualni zasady informatsiinoi bezpeky natsionalnoi ekonomiky v umovakh didzhytalizatsii [Conceptual principles of information security of the national economy in conditions of digitalization]. *Social economy: Science. profession. view*. Kh.: KhNU, 59, 14–24. DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2020-59-02>] [In Ukrainian].
13. National Security Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine of 14 September 2020 No. 392/2020. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (accessed December, 6, 2022). [In Ukrainian].
14. Cybersecurity strategies of Ukraine: Decree of the President of Ukraine of August 26, 2021 No. 447/2021. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> (accessed December, 6, 2022). [In Ukrainian].
15. Tkachuk, T. Y. Legal support of information security in the context of European integration of Ukraine: dissertation ... Doctor of Law: 12.00.07. Uzhhorod National University, Uzhhorod, 2019. 487 c. [In Ukrainian].
16. Onyshchenko, S., Hlushko, A., Maslii, O. (2021). Threats to information security of Ukraine in the conditions of digitalization. *The world of science and innovation. Proceedings of the 12th International scientific and practical conference (July 1–3, 2021)*. Cognum Publishing House. London, United Kingdom, 69–73.
17. Lipkan, V. A., Maksymenko, Y. E., Zhelihovskyi, V. M. (2006). *Information security of Ukraine in the context of European integration: Study guide*. KYIV: KNT. [In Ukrainian].
18. Bogush V. M., Kryvutsa, V. G., Kudin, A. M. (2004). *Information security: Terminological*

training guide. Kyiv, LLC "D.V.K.". [In Ukrainian].

19. Shemchuk, V. V. (2020). Threats to information security: problems of definition and overcoming. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnya*, 1(7), 285–296. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-1\(7\)-285-296](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-1(7)-285-296) [In Ukrainian].

20. Onyshchenko, S. V., Glushko, A. D. (2022). Analytical dimension of cybersecurity of Ukraine in the context of growing challenges and threats. *Ekonomika i rehion*, 1 (84), 13–20. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.12.2022

Прийнята до публікації 23.12.2022

THE ROLE OF BUSINESS COMMUNICATION IN THE PROCESS OF COMPANY HUMAN RESOURCES MANAGEMENT

Rekun Ganna, PhD, Associate Professor, Associate Professor of Management and Administration Department, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine; Associate Professor of Management Department, Mendel University in Brno, Brno, the Czech Republic;
e-mail: rekun@karazin.ua
ORCID: 0000-0002-1734-7364

Prus Yuliia, PhD, Associate Professor of Management and Administration Department, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine; Associate Professor of Management Department, Mendel University in Brno, Brno, the Czech Republic;
e-mail: yuliaprus@karazin.ua
ORCID: 0000-0003-0320-0131

Abstract. *The aim of article is to substantiate the expediency of considering business communication as an integrating component of the personnel management system of a modern organization, the definition of the role and place of business communication in the personnel management system, its optimal means, forms and channels of implementation to enhance the effective use of human resources capacity of the company. The article considers the essence and importance of business communications as one of the components of the management process, the main problems of communications in modern organizations in the implementation of the personnel management process. The analysis of the influence of intracorporate communications on the personnel management system of the company is carried out. It was revealed that intracorporate communications is one of the many important factors that directly affect the productivity and motivation of employees in the company. Formation and improvement of the internal corporate communications system, effective use of internal communications tools in personnel management contribute to building a strong HR brand that ensures the company's stability and success*

Key-words: *business communications, communication interaction, communication management, communication strategy, human resources management.*

РОЛЬ БІЗНЕС-КОМУНІКАЦІЇ В ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ КОМПАНІЇ

Рекун Г. П., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри та адміністрування, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна; доцент кафедри менеджменту Університету Менделя в Брно, м. Брно, Чеська Республіка;
e-mail: rekun@karazin.ua
ORCID: 0000-0002-1734-7364

Прус Ю. І., доктор філософії, доцент кафедри та адміністрування, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна; доцент кафедри менеджменту Університету Менделя в Брно, м. Брно, Чеська Республіка;
e-mail: yuliaprus@karazin.ua
ORCID: 0000-0003-0320-0131

Анотація. *Метою статті є обґрунтування доцільності розгляду бізнес-комунікації як інтегруючої складової системи управління персоналом сучасної компанії, визначення ролі та місця бізнес-комунікації у системі управління персоналом, її оптимальних засобів, форм та каналів реалізації з метою підвищення ефективності використання кадрового потенціалу. У статті розглянуто сутність та важливість бізнес-комунікації як однієї зі складових процесу управлінської діяльності, основні проблеми комунікації у сучасних компаніях при реалізації процесу управління персоналом. Проведено аналіз впливу внутрішньо корпоративних комунікацій на систему управління персоналом. Встановлено, що внутрішньо корпоративні комунікації – один з багатьох чинників, які напряму впливають на продуктивність та мотивацію працівників у компанії. Сформовано системне уявлення про організаційні комунікації. Запропоновано механізм управління комунікаціями в організації, який складається з декількох етапів: оцінка організаційних комунікацій, розробка комунікаційної стратегії, реалізація комунікаційної стратегії, оцінка ефективності комунікаційних заходів. Доведено, що задля досягнення високих результатів комерційної діяльності практично будь-якого виду необхідно володіти певним набором уявлень, знань, відомостей щодо принципів ділового спілкування. Встановлено взаємозалежність напрямів діяльності у сфері управління персоналом та цільових орієнтирів застосування комунікаційної взаємодії. Розкрито сутність комунікаційної взаємодії у зовнішньому та внутрішньому середовищі у процесі управління персоналом компанії. Формування та вдосконалення внутрішньо корпоративних комунікацій, ефективне використання інструментів внутрішніх комунікацій в управлінні персоналом сприяє побудові міцного HR-бренду, який забезпечує компанії стабільність та успіх.*

Ключові слова: *бізнес-комунікація, комунікаційна взаємодія, комунікаційний менеджмент, комунікаційна стратегія, управління людськими ресурсами.*

JEL Classification: M120, M540.

The problem formulation. Modern management theories consider communication as the most important condition for the emergence and existence of organizations. It is the quality of management of internal and external processes of information and communication exchange that determines the effectiveness of management decisions and the organization results. The need to form new and rethink existing approaches to the organization of personnel management process, determines the importance and priority of communication interaction in the process of creating an effectively functioning mechanism of personnel management of the organization. According to the survey conducted by the American company “Edelman”, after COVID-19 the demand for the development of organizational communications has significantly increased, the main place among which is played by communication between managers of companies and personnel [2]. The problem of communication interaction of various elements in the personnel management system of the organization in modern economic conditions is relevant, because the identification and analysis of direct and feedback communication of personnel in the process of management activities is an important part of the organizations management. This substantiates the importance of scientific research devoted to the theoretical substantiation of methodical approaches, development of scientific and practical recommendations on the system application of communication interaction and its significance for the organization of personnel management.

The analysis of recent research and publications, the unresolved parts of the overall problem. Theoretical and methodical aspects of communication processes in the management system of the organization are considered by such authors as Aggerholm H., Christensen L., Falkheimer J., Rosengren K., Walden J. and others. Approaches to personnel management and motivation in a direct formulation are considered in the works of Batalden P., Fearn-Banks K., Knebel S., Schmeltz L., Theofilou A., Vansteenkiste M. and others. However, their studies do not propose to consider communication as part of a balanced system of personnel management. In turn, Belbin R., Dozier D., Heide M., Lapinski M., Thomson K., Vásquez C., Zeffass A. and a number of other authors performed a set of developments focused on communication management in organizations, adaptation of tools of communication management to modern management practice. In general, the analysis of the literature shows that communication is the object of study of most management scientists, but at the same time there is no unified approach in defining the essence and place of communication in personnel management.

The research’s aim. The aim of the research is to substantiate the expediency of considering business communication as an integrating component of the personnel management system of a modern organization, the definition of the role and place of business communication in the personnel management system, its optimal means, forms and channels of implementation to enhance the effective use of human resources capacity of the company.

Presentation of the main research material. The information and communication revolution has led to a change in most HR management tools and has intensified cognitive processes (informatization of management activities; growing importance of IT technologies, providing processing of the vast amount of information needed for decision-making in HR management; formation of a new system of communication and development of new technologies of information exchange in organizations; increasing attention to training and development of employees).

Expanding areas of human resources specialist and increasing attention to the development of “smart” management systems cause the need to expand the competencies of the HR manager. Many companies are changing requirements for the “input” knowledge, skills and abilities of future employees. According to HR specialists, today it is much more important to be sure not whether employees have the necessary skills, but how quickly they adapt to new situations, whether they have decision-making skills in a situation of uncertainty, what tools they use for information processing and analysis, whether they are system thinkers, whether they are focused on continuous learning and development. In the management literature these skills and abilities of employees were called potential and began to be assessed by employers together with the performance of employees [8].

A number of researchers offer the following vision of the portrait of an effective HR manager [5, 11]: it is innovative, adaptive, responsible and friendly specialist who inspires by his own example and energizes – team leader; creates a trusting atmosphere, positive and friendly attitude in the team; provides opportunities for independent work for team members and at the same time

accepts their possible mistakes; knows each of the team members personally, adapts their roles and functions individually depending on the sources of motivation of each; communicates a clear vision and sense of purpose to his team, its role in the overall company strategy and the role of each employee; clearly sets goals and objectives for each team member.

With this in mind, we suggest the rules of conduct for the “new” HR specialist: delegation of those functions to his subordinates that can be performed by them independently; transparency in communication with his team and sharing any important information; trust in each team member; clear and understandable formulation of tasks for employees; regular restatement and feed-back in communication with employees; regular team meetings to maintain its cohesion; if possible, personal meetings with each team member; detachment and self-reflection on the type of own management, its results, effectiveness and usefulness; development of a collective project in which all team members could participate; refusal (if possible) to provide ready-made solutions to employees, leading them to find their own solutions through questions.

The specifics of managerial activity are related to the need for constant coordination of the efforts of the company’s subdivisions and its individual members to achieve common goals. This coordination is carried out in various forms, but first of all – through a variety of contacts of company members, i.e. in the process of communication.

The concept of communication emerged and became widespread in the middle of the XX century. Its introduction into science belongs to the researchers of cybernetics and information theory C. Shannon and W. Wiener [12]. Their innovative ideas about the translation and exchange of information led to the emergence of communication theory and its widespread dissemination beyond the exact sciences.

Communication in a broad sense is understood as both the system in which the interaction is carried out, the process of interaction, and ways of communication that allow the creation, transmission and reception of a variety of information.

Communications in organizations are information interactions that employees enter and maintain in the performance of their functional duties or job functions. All the variety of information and communication interactions of the organization can be divided into two types – communication within the organization and communication of the organization with its external environment.

Communications in the organization due to the presence of a certain set of properties can be considered as a holistic system. For example, A. Hall, an American researcher of system processes, defines a system as “a set of objects taken together with relationships between objects and between their attributes, in which objects are components or parts of the system, attributes are the properties of objects, and the relationship “ties the system together” [4, p. 98]. Such a set of objects in structural interaction, and represent organizational communications.

The analysis of the literature on the research subject allowed to propose the authors’ approach to the analysis of organizational communications, which involves their consideration not at the level of a specific communication act (microlevel), but at the level of the organization as a whole (macrolevel). The model of organizational communications as a complex object of consideration is presented in Fig. 1.

Key elements in the management of organizational communications are: channels of organizational communications, communication networks, means of organizational communications, regulation of organizational communications, communication culture, forms of communication activity [6, 13].

Communication is an instrument of managerial influence, as well as a way of shaping not only the activities, but also the corporate culture, values and strategies of the organization. That is why communications require the development of a management toolkit.

Under the management of communications is understood the provision of managerial impacts aimed at achieving effective communication both within the organization and between the organization and its external environment through the development and implementation of a communication strategy.

Fig. 2 shows an improved communications management mechanism, which is a set of organizational and economic forms, structures, methods and management tools that allow to make informed decisions and perform the necessary impacts at all stages of communications management in order to achieve their effectiveness. The main stages of communication management in the framework of this mechanism are: assessment and identification of information and communication needs; development of communication strategy; implementation of communication strategy; evaluation of the effectiveness of communication activities.

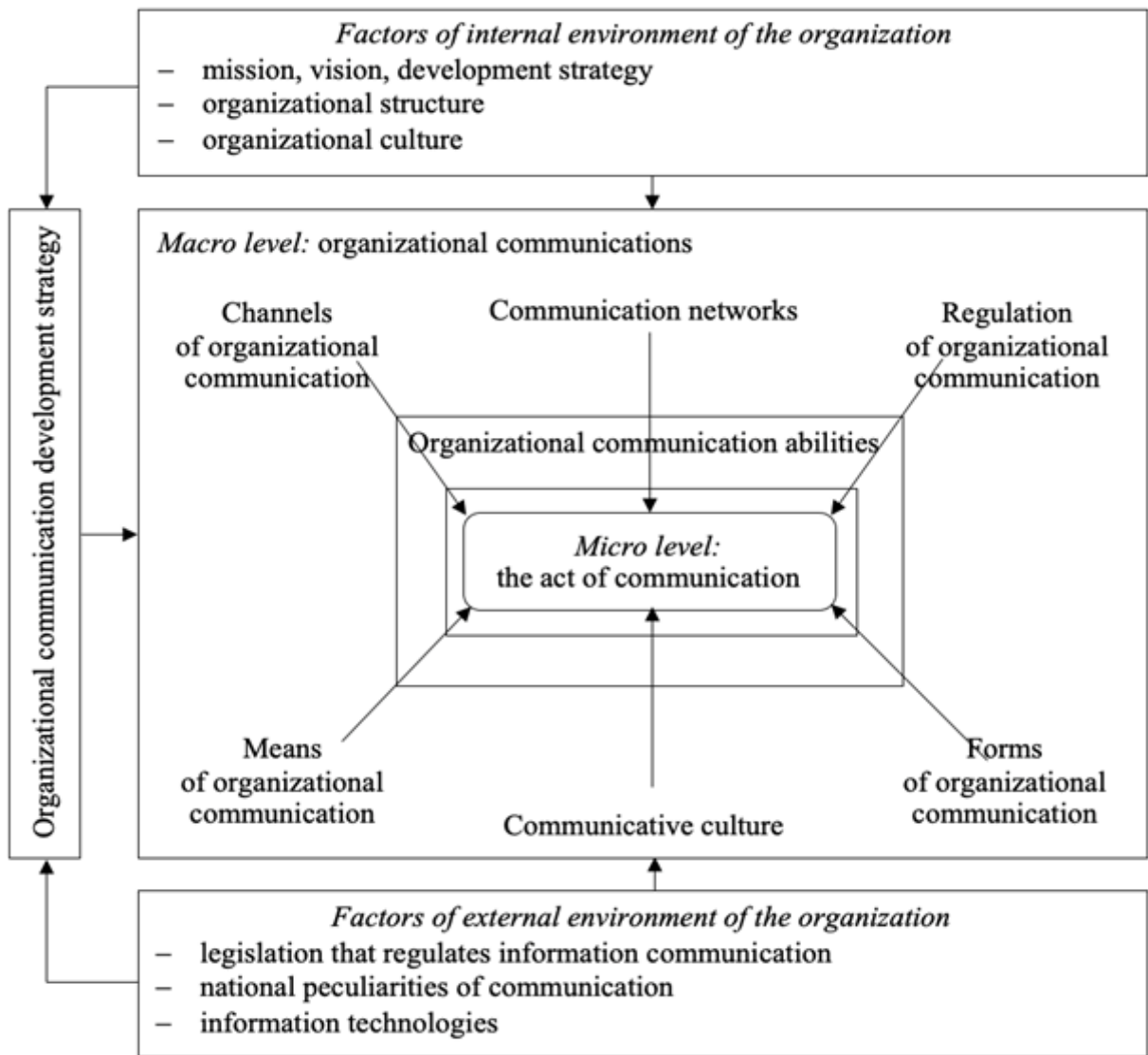

Fig. 1. A systematic representation of organizational communications

Source: compiled by the author according to [6, 13]

As can be seen from Fig. 2, communication management is carried out continuously: after determining the effectiveness of communication activities the evaluation stage is repeated and adjustments are made to the communication strategy. At each stage of management a set of different methods and tools is implemented, allowing to analyze and evaluate the various components of the communication processes of the organization. The resources involved in the communication management process include personnel, technical and organizational resources. At each stage of management there are private organizational and economic mechanisms.

Communications provide an opportunity to systematize management processes and coordinate them with the external environment and internal resources of the organization [9]. In determining the relationship between personnel management and communication interaction, it is important to determine how the directions of activities in the field of personnel management are interrelated with the objectives of communication interaction, as well as with what efficiency is carried out in the organization.

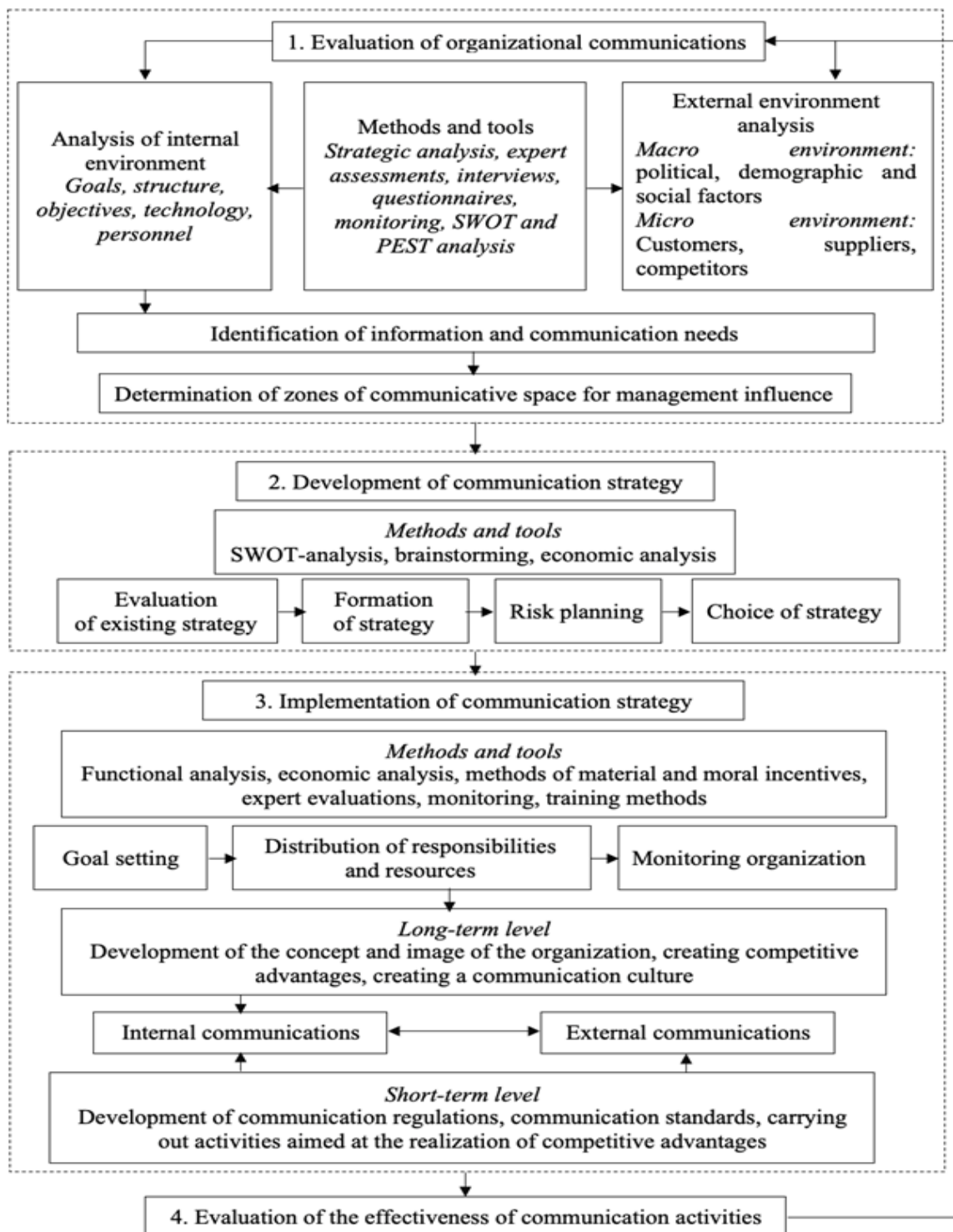

Fig. 2. Mechanism of communication management in the organization

Source: compiled by the author according to [1, 3, 7, 14]

Communication interaction in the process of personnel management is a source of economic development of the external environment and the internal segment of economic growth in the organization. In this regard, the analysis of the mechanism of development of communication in the context of the stage of management decision-making in personnel management is required (Table 1).

Table 1
Interrelation of communication development factors and stages of managerial decision-making in the process of personnel management

Stages of making a management decision in personnel management	Content of the stage	Factors of communication development	Communication interaction
	Determination of personnel management objectives	Extent of mutual influence in personnel management Formation of stable interaction with the object of management Properties of stable relations with external environment Analysis of others' opinions	
	Analysis of the management situation	Qualitative and quantitative characteristics of transmitted information Necessity of technological means of management	
	Problem definition	Complexity of the transmitted information for a clear formulation of the problem Dissemination of information flows about the problem posed among the company's personnel	
	Determination of a management decision	Degree of consistency in the personnel management process Awareness of customer requirements Creation of sustainable level of interaction with the object of management	
	Execution of the management decision	Delivery of solution to performers Degree of sustainable communication interaction Rationality of the communication interaction	

Source: compiled by the author according to [3, 10]

Direct communication flows translate management decisions into the managed system. The feedback streams translate the response to the incoming management decisions under the conditions of emerging disturbances of communication perception. This results in the creation of a new managerial decision. All of the above definitions represent a closed cycle of management, which in turn allows us to eliminate uncertainty and reduce management risks.

In terms of communication interaction personnel management is a combination and totality of different elements connected with each other by means of vector and authority, which allows to present the content of communication both in terms of direct and reverse interaction in the implementation of personnel management (Fig. 3).

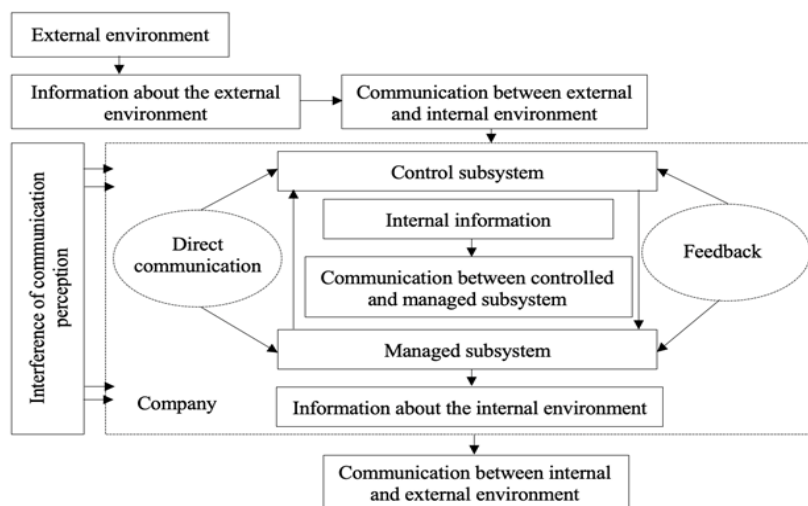

Fig. 3. The content of communication interaction in the external and internal environment in the process of managing the company's personnel

Source: compiled by the author according to [5, 7]

Analyzing the goals of the application of communication, we can identify the basic ideology of

communication interaction: its essence is to ensure the effective perception of the information that is the subject in personnel management. In general terms, the role of communication interaction in personnel management can be defined as an activity of professional orientation, aimed at obtaining effective management both within the organization and between the organization and its external environment on the basis of the formation of stable direct and backward connections.

Conclusions. Thus, modern companies operate in a dynamically changing environment, which dictates the need to constantly adapt to new market conditions. Based on this, the development of communication systems, as well as the separation from the management functions of a separate direction – the management of organizational communications – is of particular importance. Modern communications have an organizational nature, because communication practices are implemented in organizations. They are integrated into the structural and functional components of organizational life and provide organizational integrity. There is an importance of building and using both external and internal communications. External communications play a significant role in the activities of the company due to the saturation of markets, a large variety of customer needs, active competition, the development of means of collecting, storing, processing and transmitting information. Internal communication processes act as a link between the head and subordinates within a particular object of management and between individual links in the organizational structure of company management. Communication management in the field of personnel management is understood as a set of constant purposeful managerial influences on internal and external processes of communication exchange, ensuring satisfaction of personnel needs and realization of long-term interests of company development.

References

1. Botan, C. (2021). *The Handbook of Strategic Communication*. Wiley-Blackwell, 400 p.
2. Edelman (2021). *The future of corporate communications*. 76 p.
3. Garner, J. T. (2017). Perspectives of a Dissenter, Supervisors, and Coworkers. *Communication Reports*, 30(1), 26–38. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/08934215.2015.1128454> (accessed 24.12.22).
4. Hall, A.D. and Fagen, R.E. (1956) Definition of System. *General Systems, the Yearbook of the Society for Advancement of General Systems Theory*. Vol. 1, The Society, Ann Arbor, 18–28.
5. Kalogiannidis, S. (2020). Impact of Effective Business Communication on Employee Performance. *European Journal of Business and Management Research*, 5(6). Retrieved from: <https://doi.org/10.24018/ejbmr.2020.5.6.631> (accessed 22.12.22).
6. Knebel, S., & Seele, P. (2019). Conceptualizing the “corporate nervous net”: Decentralized strategic communication based on a digital reporting indicator framework. *International Journal of Strategic Communication*, 13(5), 418–432. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/1553118X.2019.1637878> (accessed 23.12.22).
7. Lyzanets A., Feyer O., Bondareva M. (2022). Internal Communications In The Organization Personnel Management System. *Economic Bulletin of NTUU “Kyiv Polytechnic Institute”*, No23, 127–132. Retrieved from: [10.20535/2307-5651.23.2022.264649](https://doi.org/10.20535/2307-5651.23.2022.264649) (accessed 23.12.22).
8. Masyhuri, M. (2019). Managing Communication Process in the Organizational Changes: The Case of PT XYZ. *Journal Communication Spectrum*, 9(1), 42–56. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.36782/jcs.v9i1.116> (accessed 23.12.22).
9. Normore A., Javidi M., & Long L. (2019). *Handbook of research on strategic communication, leadership, and conflict management in modern organizations*. IGI Global, Business Science Reference, Hershey, PA, 428 p.
10. Panchenko V. A. (2016) *Komunikacijni procesy v efektyvnomu upravlinni personalom [Communication processes in effective personnel management]*. *Naukovi praci Kirovohrads'kogo NTU. Ekonomichni nauky*, Vol. 30, 147–154.
11. Pekkala, K. (2020). Managing the communicative organization : A qualitative analysis of knowledge-intensive companies. *Corporate Communications : An International Journal*, 25(3), 551–571. Retrieved from: <https://doi.org/10.1108/CCIJ-02-2020-0040> (accessed 23.12.22).
12. Shannon, C.E. and Weaver, W. (1963) *The Mathematical Theory of Communication*. University of Illinois Press, Chicago.
13. Verhoeven J., & Madsen V. (2022). Active Employee Communication Roles in Organizations: A Framework for Understanding and Discussing Communication Role Expectations. *International Journal of Strategic Communication*, Vol. 16, No 1, 91–110. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/1553118X.2021.2014503> (accessed 22.12.22).
14. *Workplace communication statistics* (2022). Retrieved from: <https://pumble.com/learn/communication/communication-statistics/> (accessed 23.12.22).

Стаття надійшла до редакції 20.12.2022

Прийнята до публікації 25.12.2022

~ ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ ~

УДК 336.71(477)

DOI:10.32680/2409-9260-2022-11-12-300-301-64-74

ОСОБЛИВОСТІ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМ ВАЛЮТНИМ
ФОНДОМ

Островська Н. С., доктор економічних наук, професор, кафедра фінансів і кредиту, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна
e-mail: n.ostrovska@chnu.edu.ua
ORCID:0000-0002-7259-7403

Косач І. А., доктор економічних наук, професор, кафедра публічного управління та менеджменту організацій, Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів, Україна
e-mail: irish_kos@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1730-7140

Анотація. У статті визначено, що активізація зовнішньополітичної діяльності України передбачає її участь у міждержавних об'єднаннях. Визначено необхідність для економіки України міжнародного кредитування у рамках програм співробітництва з Міжнародним валютним фондом. Досліджено етапи співробітництва України з МВФ. Надано пропозиції подальшого їх розвитку в умовах глобалізації і можливі наслідки від цього. Окреслено основні переваги та недоліки співпраці України з МВФ. Визначено, що до позитивних аспектів співпраці з МВФ щодо забезпечення економічного суверенітету України належать: зниження ризиків у банківському секторі, зниження інфляції, внутрішня та зовнішня стабільність, стабілізація та підтримка обмінного курсу, підтримка певної стабільності на рівні національної валюти та покриття дефіциту бюджету. Встановлено, що водночас співпраця з МВФ означає ймовірність негативних моментів, зокрема кошти МВФ не можна витратити на структурні реформи, а збільшення державного боргу може призвести до нездатності уряду його обслуговувати.

Ключові слова: міжнародний валютний фонд (МВФ), міжнародне кредитування, зовнішній борг, платоспроможний попит, транші.

FEATURES OF UKRAINE'S COOPERATION WITH THE INTERNATIONAL
MONETARY FUND

Ostrovska Natalia, D.Sc. in Economics, Professor, Department of Finance and Credit, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine
e-mail: n.ostrovska@chnu.edu.ua
ORCID:0000-0002-7259-7403

Kosach Irina, D.Sc. in Economics, Professor, Department of Public Administration and Organizations' Management, Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv, Ukraine
e-mail: irish_kos@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1730-7140

Abstract. The article determines that the influence of supranational organizations on the regulation of international, and in particular, interstate relations, is gradually increasing in the current state of intensification of the processes of integration and globalization of the life of the international community. The activation of Ukraine's foreign policy activity presupposes its participation in such interstate associations. The necessity of the Ukrainian economy in international lending within the framework of cooperation programs with the International Monetary Fund is analyzed. The stages of Ukraine's cooperation with the IMF were studied. Proposals for their further development in the conditions of globalization and possible consequences of this are provided. The main advantages and disadvantages of Ukraine's cooperation with the IMF are outlined. It was determined that the positive aspects of cooperation with the IMF in ensuring the economic sovereignty of Ukraine include: reducing risks in the banking sector, reducing inflation, internal and external stability, stabilization and support of the exchange rate, maintaining a certain stability at the level of the national currency and covering the budget deficit. It is highlighted that at the same time, cooperation with the IMF means the possibility of negative moments, in particular, IMF funds cannot be spent on structural reforms, and the increase in public debt, in turn, can lead to the inability of the government to serve and the threat of default.

Keywords: International Monetary Fund, international lending, external debt, solvent demand, tranche.

JEL Classification: E440, F210, F310.

Постановка проблеми. Міжнародні фінансові організації було створено з метою підтримки та стабілізації економік країн-членів цих організацій за рахунок надання їм

кредитів та реалізації спеціально створених програм, покликаних вирішити проблеми із платіжним балансом країни, поповнити її золотовалютні резерви, підтримати стабільний курс національної валюти та реалізувати необхідні реформи в усіх галузях економіки країни.

Нині актуальність діяльності міжнародних фінансових організацій і, зокрема, Міжнародного валютного фонду у процесах стабілізації економіки України є дуже високою, адже теперішня підтримка економіки України та подальше її відновлення після закінчення війни є неможливим без фінансової допомоги цих організацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню діяльності Міжнародного валютного фонду присвячено роботи як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Питання реформування міжнародного валютно-фінансового співробітництва, зокрема його інституціональної основи, досліджували вчені О. Примостка [11], Б. Самородов [12], Н. Холявко [15], С. Шкарлет [13] та інші, котрі, зокрема, з'ясували правову та інституціональну природу сучасної міжнародної фінансової архітектури, проводили аналіз недоліків функціонування цих інституцій та займалися різними аспектами удосконалення міжнародних механізмів співробітництва. Питаннями пошуку шляхів до підвищення ефективності співробітництва України з МФО та удосконалення механізму такого співробітництва займалися такі учені, як В. Вовк [14], М. Дубина [1; 2], А. Жаворонок [3; 4], С. Кхалатур [6], В. Коваленко [7], Р. Лавров [8], В. Маргасова [9], О. Мінц [10] та інші. Вони займалися пошуком механізмів підвищення ефективності співробітництва України з МФО, досліджували питання членства нашої держави у МФО. Незважаючи на вагомий внесок науковців-дослідників, актуальним залишається визначення напрямів реформування співпраці України з МВФ на сучасному етапі.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині, на думку багатьох фахівців та аналітиків, Міжнародний валютний фонд є неефективним у своїй діяльності і не виконує всі покладені на нього функції. Відповідно до цього, виникає питання, чи здатна ця організація відповідати всім викликам світової господарської системи. На жаль, ця тематика слабо розвинена в опублікованій літературі та джерелах Інтернету.

Метою дослідження є аналіз співпраці України з Міжнародним валютним фондом.

Основний матеріал. Кошти міжнародних фінансових організацій є найдешевшим джерелом кредитування. Окрім надання коштів до загального фонду державного бюджету та резервів НБУ, міжнародні фінансові організації виділяють Україні кошти на інвестиційні проекти, що здійснюються у державному секторі. Водночас використання цих коштів залишається на незадовільному рівні, оскільки однією з головних проблем, з якими стикається Україна у процесі співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, є затримки у реалізації або не розпочата реалізація проектів міжнародних фінансових установ. Це інвестиційні проекти Світового банку, Європейського інвестиційного банку, ЄБРР, НЕФКО, кредитних і донорських фондів ЄС, німецького банку KfW та багатьох інших кредитних і донорських організацій, що підтримують Україну.

За умовами фінансування державний борг поділяється на пільговий (фінансування МФО) і непільговий борг. Частка пільгового боргу у структурі державного боргу України становить 25% і суттєво вища, як порівняти з показниками аналогічних країн за регіонами (8%) та аналогічних країн – регіональних лідерів (11%).

Частка пільгового державного боргу України знаходиться на тому ж рівні з показником країн-аналогів за рейтингом (22%) (рис. 1).

Велика частка пільгового фінансування у структурі державного боргу України пояснюється значною підтримкою з боку міжнародних партнерів з економічного розвитку.

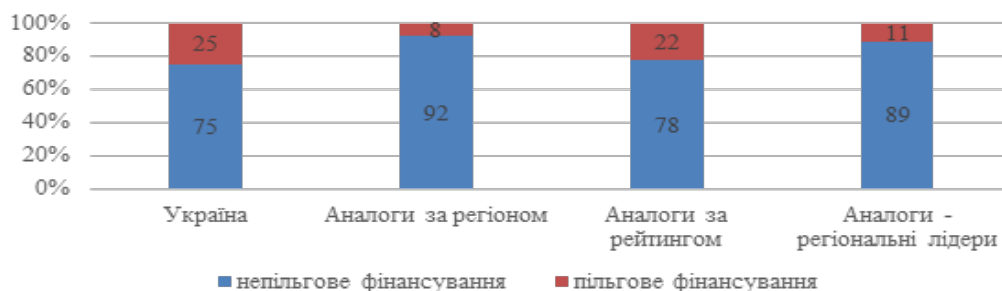

Рис. 1. Структура державного боргу України у порівнянні з країнами-аналогами станом на кінець 2021 року

Водночас однією з цілей цієї стратегії є збільшення обсягів фінансової підтримки України шляхом поглиблення співпраці з міжнародними фінансовими організаціями (Світовий банк, ЄС, Європейський інвестиційний банк, МВФ, ЄБРР), а також шляхом побудови нових партнерських відносин з іншими країнами (табл. 1).

Таблиця 1

Державний борг України у розрізі пільгових категорій станом на кінець 2021 року

Державний борг	Сума, млн. грн.	Відсоток від загальної суми
Непільгове фінансування	1532259,0	76,7
Пільгове фінансування, в т.ч.	466041,0	23,3
МБРР	135455,0	7,3
ЄС (МФД)	104974,0	5,6
МВФ	142834,0	7,7
ЄІБ	18849,0	1,0
ЄБРР	15999,0	0,9
Уряди іноземних держав	47931,0	2,6
Загальний державний борг	2671827,6	
% до ВВП	48,9	

Україна співпрацює з багатьма міжнародними фінансовими організаціями, що надають кредитні і грантові фінансові ресурси на підтримку економіки держави, однак найважливішою, на нашу думку, є співпраця з Міжнародним валютним фондом.

Україна офіційно стала членом Міжнародного валютного фонду з вересня 1992 року. Співпраця розпочалася з виконання Закону України від 24 червня 1992 року «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства з гарантій інвестицій».

Відповідно до цього Закону «після включення України до Фонду на Кабінет Міністрів України покладено виконання всіх зобов'язань, пов'язаних з його участю у Департаменті спеціальних прав запозичень Фонду, та здійснення всіх дій, необхідних Україні для виконання цих зобов'язань. Міністр фінансів України або інша уповноважена Кабінетом Міністрів України особа підписує та здає на зберігання Фонду всі документи, необхідні для участі України у Департаменті спеціальних прав запозичень Фонду».

Квота України у Фонді станом на 31.12.2021 року складає 2011,8 млн. СПЗ. Загальна інформація про членство України у МВФ представлена у табл. 2.

Таблиця 2

Загальні відомості про членство України у Міжнародному валютному фонді

Дата членства	3 вересня 1992 року
Неоплачені покупки та позики	7553,42 млн. СПЗ (інформація станом на 31 березня 2022 року)
Спеціальні права запозичення	1014,69 млн. СПЗ
Квота	2011,8 млн. СПЗ

Джерело: складено авторами за матеріалами [9]

За роки незалежності України МВФ залишався найбільшим кредитором України серед міжнародних фінансових установ. Кредитні кошти МВФ надані у вигляді довгострокових пільгових позик і мають найпомітніший вплив на соціально-економічний розвиток країни, вони дали змогу підтримати фінансово-грошову систему та реалізувати важливі інвестиційні проекти. МВФ надає Україні кредити у СПЗ за програмою «Stand-By» (кредитування програми макроекономічної стабілізації). Термін кредиту короткий: від 12-24 місяців до максимум 36 місяців. За цих обставин обов'язковою є відповідність кільком критеріям ефективності макроекономічної стабільності, без яких країна не отримає наступний транш,

зокрема: рівень чистих валютних резервів, монетарні показники та дефіцит бюджету, досягнення макроекономічної стабільності, реформи в економіці та політиці. Основну частину квоти Україна погасила шляхом випуску безпроцентних облігацій на користь МВФ, решта зарахована на рахунки.

Україна активно співпрацює з МВФ, використовуючи його фінансові та технічні ресурси для досягнення макроекономічної стабілізації та створення необхідних умов для здійснення економічних реформ, які є запорукою суверенітету країни.

Початковий етап співпраці України з Фондом включав консультації та технічну допомогу у створенні власної грошової системи (завдання та структура Національного банку та інших фінансових установ, структура валютного ринку, запровадження власної валюти тощо). Співпраця України з МВФ на рівні реалізації спільних програм економічного розвитку в Україні почалася у жовтні 1994 року і триває досі, здійснюється підтримка економіки за різними програмами, загальний обсяг яких представлено у табл. 3.

Таблиця 3

Фінансова позиція України у МВФ станом на 31 грудня 2021 року

Показник	млн. СПЗ	Відсоток до квоти (Розміщення*)
Квота	2011,8	100,00
Позиція резервного траншу	0,02	0,00
Кредитні програми:	19321,8	1507,1
Системна трансформаційна позика (STF)	499	36,4
Резервні кредити «стенд-бай» (Stand-By Arrangements, SBA)	11529,8	986,9
Механізм розширеного кредитування (Extended Arrangements, EFF)	7293	483,7

Таке співробітництво здійснювалось переважно у рамках реалізації 9 спільних програм – STF (системна трансформаційна позика), «Stand-By» (стабілізаційна позика), Механізм розширеного фінансування (позика на підтримку розвитку), попереджувальний «Stand-By». У рамках співробітництва з МВФ протягом 1994 – 2021 років Україна отримала 20677 млн. СПЗ (еквівалент 323256,12 млн. дол. США (табл. 4).

Таблиця 4

Програми співпраці України з МВФ за 1994 – 2021 роки

Рік	Програма співробітництва	Мета	Сума (млн. СПЗ)	Сума (млн. дол.)
1994-1995	Програма системної трансформаційної позики	Підтримка платіжного балансу України	498,7	763,1
1995-1998	3 програми Stand-by	Підтримка курсу національної валюти і фінансування дефіциту платіжного балансу України	1318,2	1935
1998-2002	Програма розширеного фінансування (EFF - Extended Fund Facility)	Поповнення валютних резервів Національного банку України	1193	1591

2002-2008	Попереджувальний Stand-by. Програма не була виконана через незабезпечення виконання умов програми, проведення перегляду програми і практичне її відновлення в період дії програми	Підтримка платіжного балансу та валютного балансу	411,6	-
2008-2013	Програма Stand-by	Підтримка державного бюджету та поповнення золотовалютних резервів Національного Банку	7000	10600
2014-2017	Механізм Розширеного Фінансування	Поповнення резервів НБУ	6100	8700
2018- 2020	Програма Stand-by	Збереження фіскальної консолідації та зменшення інфляції	2800	5500

Перша програма, за якою МВФ виділив Україні кредит (763,1 млн. дол.), мала назву «Механізм фінансування системних змін» і стартувала у 1994 році. Тоді Україна мала знизити рівень інфляції, скоротити різницю між офіційним і ринковим курсами і підвищити реальні відсотки ставки.

Кожна програма МВФ вимагає від України системних перетворень з метою трансформації економіки до ринкового типу та збільшення її приросту. Всі вимоги, що виставлялись Міжнародним валютним фондом до України представлені у табл. 5.

Таблиця 5

Вимоги МВФ до України за програмами кредитування

Рік	Програма співробітництва	Сума (млн. дол.)	Вимоги МВФ
1994	Програма системної трансформаційної позики	763,1	Зниження темпів інфляції Зменшення різниці між офіційним та ринковим курсом Підвищення реальних процентних ставок
1995-1998	3 програми Stand-by	1935	Скорочення дефіциту держбюджету до 3,3% ВВП Нарощення імпорту Скасування частини податкових виключень Скорочення субсидій Уповільнення падіння ВВП до 10% за рік

1998-2002	Програма розширеного фінансування	1591	Зростання ВВП на 4% до 2001 року Рівень інфляції не більше 7% до 2001 року
2008-2009	Програма Stand-by	10600	Плаваючий валютний курс Посилення незалежності НБУ Ліквідація проблемних банків Рекапіталізація життєздатних банків Коригування політики в енергетичному та соціальному секторах
2010-2013	Програма Stand-by	3400	Податкова та пенсійна реформи Реформа енергетичного сектору Посилення незалежності НБУ Банківська реформа
2014-2015	Програма Stand-by	4300	Обмеження практики спрощеного оподаткування Скасування мораторію на продаж землі с/г призначення Підвищення тарифів на послуги ЖКГ Підвищення пенсійного віку Банківська реформа Реформа газового сектору Скорочення бюджетних витрат
2015-2018	Програма розширеного фінансування	8700	Ліквідація неплатоспроможних банків Легалізація видобутку бурштину та грального бізнесу Пенсійна реформа Розділення тарифів на газ та його доставку Скасування мораторію на продаж землі с/г призначення
2018-2020	Програма Stand-by	1400	Підвищення тарифів на газ та опалення до рівня ринкових Поділ ДФС на податкову та митну службу Зміна правил НБУ, які передбачають зменшення регулятивного капіталу на обсяги кредитів Звітування про прогрес у відновленні активів та у судових процесах щодо 4-х державних банків. Продаж активів збанкрутілих банків на суму 20 млрд. грн. Завершення зовнішнього аудиту НАБУ Рівень інфляції менше 7% до кінця 2019 року та менше 5% до кінця 2020 року Вжиття НАБУ заходів проти банків, які не відповідають вимогам щодо капіталу

У 1995-1998 роках МВФ виділив Україні 1,9 мільярда доларів за програмою «Stand-by». Умовами надання кредиту були: скорочення дефіциту держбюджету до 3,3% ВВП,

збільшення імпорту, часткове скасування податкових пільг і надання субсидій, уповільнення падіння ВВП до 10% на рік.

Чергова програма «Механізм розширеного фінансування» 1998-2002 років передбачала кредит у розмірі 1,6 млрд. дол. Україна повинна була забезпечити зростання ВВП на 4% до 2001 року та утримати інфляцію на рівні 7% до 2001 року.

У 2008-2009 роках за програмою «Stand-by» очікувалися трансші на загальну суму 10,6 млрд. дол. Вимоги МВФ були спрямовані на зміцнення банківського сектора: запровадження плаваючого обмінного курсу, посилення незалежності НБУ, ліквідація проблемних банків, рекапіталізація життєздатних банків, коригування політики в енергетичній та соціальній сферах.

Наступна програма «Stand-by» на 2010-2013 роки планувала надати 3,4 млрд. дол. До попередніх закликів МВФ щодо посилення незалежності НБУ та реформування банківської системи додалися реформи податкової та пенсійної систем, а також енергетичного сектору.

У 2014-2015 роках Україна отримала кредит у розмірі 4,3 мільярда доларів за програмою «Stand-by». Натомість МВФ закликав обмежити практику спрощеного оподаткування, скасувати мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення, підвищити тарифи на житлово-комунальні послуги та підвищити пенсійний вік.

Розширена програма фінансування на 2015-2018 роки передбачала кредит у розмірі 8,7 мільярда доларів. Україна мала вивести з ринку неплатоспроможні банки, легалізувати видобуток бурштину та гральний бізнес, провести пенсійну реформу, розділити тарифи на газ та його постачання, скасувати мораторій на продаж сільськогосподарської землі.

За програмою «Stand-by», розрахованою на 2018-2020 роки, Україна отримала кредит у розмірі 1,4 мільярда доларів. Вимоги МВФ включають підвищення тарифів на газ і опалення до ринкових, поділ ДФС на дві юридичні особи: податкову та митну, а також зміни до правил НБУ, які передбачають зменшення регулятивного капіталу на суму кредитів. МВФ також закликав Верховну Раду України ухвалити закон про реорганізацію наглядових повноважень над фінансовими посередниками (так званий закон про «Спліт») і опублікувати звіти про хід повернення активів і судові процеси проти фінансових посередників чотирьох державних банків. Ще одна вимога – виставити на продаж активи збанкрутілих банків на 20 млрд. грн.

Серед вимог МВФ були призначення до ВАСУ 35 антикорупційних суддів з бездоганною репутацією та професійними навичками, заходи НБУ щодо банків, які не відповідають вимогам до капіталу, а також завершення зовнішнього аудиту НАБУ. Серед іншого, МВФ наполягає на продовженні реформи газового сектору та скороченні бюджетних витрат.

У 2020 році через пандемію COVID-19 МВФ переглянув підхід до надання коштів за короткостроковими інструментами. За результатами переговорів Україна отримала нову програму співпраці з МВФ – програму Stand-by терміном на 18 місяців і обсягом 5,5 млрд. дол.

Програма охоплювала такі напрямки: податково-бюджетна політика; грошово-кредитна політика; політика фінансового сектора; енергетична політика; антикорупційна політика.

Метою програми стала підтримка макроекономічної стабільності в Україні. Перший трансш у розмірі 2,1 млрд. доларів США було схвалено 9 червня 2020 року та виплачено МВФ Україні 11 червня 2020 року.

Загалом станом на 2020 рік Україна в рамках співпраці з МВФ отримала 23910,76 млрд. SDR (еквівалент 35 млрд. дол.).

У зв'язку з початком війни Україна 9 червня 2022 року розірвала угоду «Stand-by» з Міжнародним валютним фондом, щоб якнайшвидше розробити нову економічну програму, спрямовану на післявоєнне відновлення економіки. 9 березня 2022 року виконавча рада Міжнародного валютного фонду схвалила рішення про надання Україні додаткового фінансування в розмірі 1,4 млрд. доларів США (1,0059 млрд. СПЗ) у рамках програми екстреної допомоги Фонду державам-учасникам через інструмент швидкого фінансування Rapid Financing Instrument (RFI).

Метою фінансування є покриття першочергових видатків державного бюджету та підтримка платіжного балансу України на тлі непередбачуваних величезних витрат, спричинених війною з Російською Федерацією. «RFI пропонує країнам, які зіткнулися з гострими проблемами платіжного балансу, зокрема внаслідок військових конфліктів, можливість швидкого доступу до фінансової допомоги. RFI розрахований на випадки, коли ініціювати повноцінну програму економічних реформ неможливо». За цих обставин держава, яка звертається за такою допомогою до МВФ, повинна надати Фонду встановлений перелік економічних заходів для вирішення проблем платіжного балансу (рис. 2).

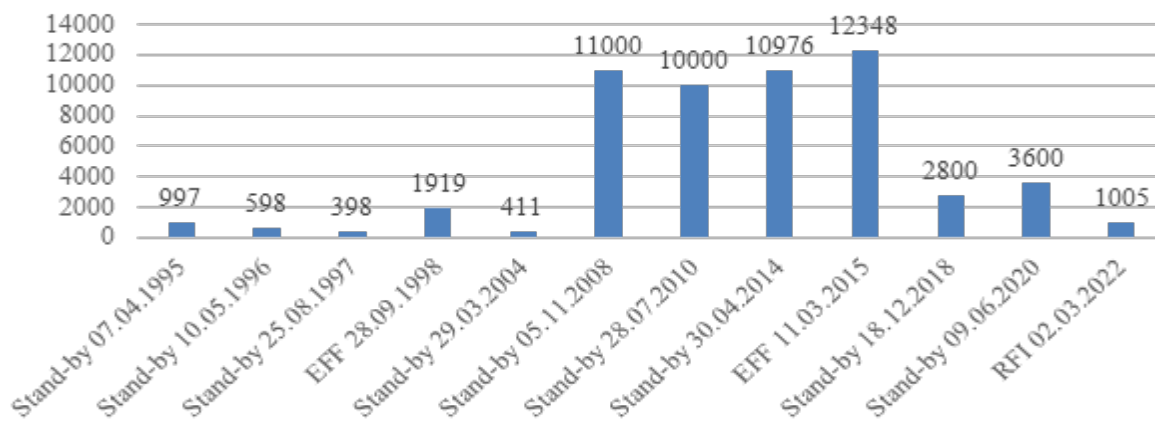

Рис. 2. Динаміка фінансування України МВФ, млн. США

На рис. 2 наведено динаміку виділення Україні коштів Міжнародним валютним фондом за відповідними програмами за період 1995 – 2022 роки.

Варто зазначити, що значна частина залучених коштів МВФ була спрямована на стабілізацію фінансової ситуації у країні, збільшення національних резервів, фінансування дефіциту платіжного балансу, обслуговування зовнішнього боргу тощо. Крім того, надані кредити мають неінфляційний характер, тобто рівень інфляції щодо скорочення ВВП не впливає на розмір кредиту.

Тому такі позики, надані у скрутний час, вигідні Україні, адже без них масштаби економічної кризи та її наслідки для нашої країни були б набагато гіршими. Формування валютних резервів НБУ, зокрема завдяки кредитам МВФ, дозволило зберегти стабільність національної валюти, успішно провести валютну реформу і, нарешті, запровадити конвертованість гривні в поточних операціях. Крім того, збільшення валютних резервів та їх високий рівень є підтвердженням стабільності фінансової системи країни, що підвищує довіру до неї. Як показує світова практика, кредитування МВФ (на пільгових умовах, порівнюючи з ринковими умовами) виграє у країн деякий час для здійснення заходів структурної перебудови та реформ, які дозволять відновити умови для стабільного та стійкого економічного зростання, зайнятості та соціальних інвестицій.

Міжнародні резерви України значно зросли за 2019 – 2021 роки за рахунок приросту кількості цінних паперів в іноземній валюті, валюти та депозитів в іноземній валюті. У 2022 році зросли резерви у США за рахунок коштів Фонду, їх необхідно використовувати як засіб підтримки платіжного балансу України на тлі непередбачуваних величезних витрат, спричинених війною з російською федерацією.

Країна може отримати кредити від фонду на модернізацію або створення нових технологій, розвиток бізнесу та покращення соціально-економічних умов. Відповідно, таке кредитування є надзвичайно вигідним через низькі відсотки по кредитах.

Наступною метою стабілізаційних програм МВФ є покращення бюджету та розширення доступу держави до внутрішнього обліку бюджетного дефіциту. Тобто кредити МВФ йдуть на споживання, країна спрямовує кошти на виплату зарплат, пенсій, погашення боргів працівникам державних підприємств (табл. 6).

Таблиця 6

Склад державного та гарантованого державою боргу за 2019 – 2021 роки

Показник	2019 рік	2020 рік	2021 рік	Темп приросту 2021 до 2019 року, %
Загальна сума боргу	1998,3	2551,9	2672,0	33,7
Державний борг	1761,4	2259,2	2362,7	34,1
Зовнішній державний борг	931,9	1258,5	1300,1	39,5
МВФ	97,7	169,6	239,5	145,1

Частка боргу перед МВФ у сумі державного боргу, %	5,6	7,5	10,1	x
Гарантований борг	236,9	292,7	309,3	30,6
МВФ	167,9	189,7	153,1	-8,8
Частка боргу перед МВФ у сумі гарантованого боргу, %	70,9	64,8	49,5	x

Отже, як видно з даних табл. 6, МВФ відіграє вкрай важливу роль у кредитуванні державного бюджету (10% всіх державних боргів у 2021 році) та інших державних органів – частка боргу перед МВФ у загальній сумі гарантованого боргу становить 49,5% у 2021 році.

Інший спосіб отримання кредиту – це необхідність обслуговування та погашення наявної заборгованості. Цей варіант привабливий лише в тому випадку, якщо конкретний кредит має кращі умови, ніж попередній, тобто відбувається реструктуризація наявної заборгованості.

Так, співпраця України з Міжнародним валютним фондом почалася у 1992 році, коли Україна стала країною-учасницею Фонду і вже у 1994 році отримала від організації першу позику в рамках Програми позик трансформації. Кошти від МВФ в основному спрямовані на підтримку та фінансування дефіциту платіжного балансу, підтримання стабільного курсу гривні та поповнення золотовалютних резервів Національного банку України. Фонд активно надавав фінансову допомогу під час пандемії COVID-19 у 2020 році, а також надав додаткові 1,4 мільярда доларів екстреної допомоги Україні.

Висновки. Міжнародний валютний фонд, як наднаціональний орган, що регулює міжнародні валютно-кредитні відносини, має значний вплив на економічний суверенітет України. За допомогою кредитних інструментів він суттєво впливає на фіскальну та монетарну політику держави (видає позики, які допомагають країні нарощувати міжнародні резерви, стабілізувати національну валюту, продовжувати оплачувати імпорт, відновлювати умови для потужного економічного зростання).

Відповідно до Статуту МВФ виконує функції нагляду, технічної допомоги та підтримки України у проведенні обґрунтованої та відповідної економічної політики, спрямованої на проведення економічних і соціальних реформ.

Продовження співпраці з МВФ має стати гарантією реалізації структурних реформ в українській економіці. Враховуючи складну соціально-економічну та політичну ситуацію в Україні, необхідно вжити конкретних заходів щодо підвищення рівня співпраці у відносинах з МВФ для реального продовження кредитної програми та можливої реструктуризації державного боргу. Надзвичайно гострою залишається потреба реального реформування економічної системи України з метою підвищення прозорості витрачання бюджетних коштів, покращення технологічної модернізації економіки та підвищення якості управління державою та фінансовим сектором.

До позитивних аспектів співпраці з МВФ щодо забезпечення економічного суверенітету України належать: зниження ризиків у банківському секторі, зниження інфляції, внутрішня та зовнішня стабільність, стабілізація та підтримка обмінного курсу, підтримка певної стабільності на рівні національної валюти та покриття дефіциту бюджету.

Водночас співпраця з МВФ означає ймовірність негативних моментів, зокрема кошти МВФ не можна витрачати на структурні реформи, а збільшення державного боргу може призвести до нездатності уряду обслуговувати його.

Список літератури

1. Дубина М. В. Економічна суть та види фінансових послуг. Світ фінансів. 2016. №3(48). С. 124-135.
2. Dubyna M., Zhavoronok A., Kudlaieva N. & Lopashchuk I. Transformation of Household Credit Behavior in the Conditions of Digitalization of the Financial Services Market. Journal of Optimization in Industrial Engineering. 2021. 14(1). P. 97-102.
3. Жаворонок А. Міжнародний досвід функціонування ринку кредитних послуг. Економічний дискурс. 2020. 1. С. 68-77.
4. Жаворонок А.В. Проблеми вдосконалення механізму банківського кредитування

як засобу стимулювання розвитку ринку кредитних послуг в Україні. Вісник економічної науки України. 2020. № 1 (38). С. 196-201.

5. Жаворонок А. Тенденції розвитку ринку кредитних послуг в Україні. Галицький економічний вісник. 2020. 63 (2). С. 145-155.

6. Khalatur S., Zhylenko K., Masiuk Y., Velychko L. & Kravchenko M. (2018). Assessment of bank lending diversification in Ukraine. *Banks and Bank Systems*. 2018. 13(3), 141-150.

7. Kovalenko V. & Kerimov A. Internarial standards of financial support stability of the banking system. *Economic and Social Development. 37 th International Scientific Conference on Economic and Social Development – “Socio Economic Problems of Sustainable Development”*. Book of Proceedings. 2019. P. 938-947.

8. Lavrov R., Beschastnyi V., Nikolenko L., Yousuf A., Kozlovskiy S., Sadchykova I. Special aspects of the banking institutions rating: a case for Ukraine. *Banks and Bank Systems*. 2019. 14(3). P. 48-63.

9. Margasova V., Muravskiy O., Vodolazska O., Nakonechna H., Fedyshyn M. & Dovgan L. Commercial Banks as a Key Element in Regulating Cash Flows in the Business Environment. *International Journal of Recent Technology and Engineering*. 2019. 8 (4). С. 4537-4543.

10. Mints O., Marhasova V., Hlukha H., Kurok R., & Kolodizieva T. Analysis of the stability factors of Ukrainian banks during the 2014–2017 systemic crisis using the Kohonen self-organizing neural networks. *Banks and Bank Systems*. 2019. 14(3). P. 86-98.

11. Prymostka O. & Prymostka L. Ukrainian banking system efficiency after double reducing of the number of bank institutions. *Banks and Bank Systems*. 2018. 13(4). P. 51-60.

12. Samorodov B.V., Azarenkova G.M., Golovko O.G., Miroshnik O.Yu. & Babenko M.V. Credit risk management in the bank's financial stability system. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2019. 4 (31). P. 301-310.

13. Shkarlet S., Dubyna M., Zhuk O. Determinants of the financial services market functioning in the era of the informational economy development. *Baltic Journal of Economic Studies*. 4(3). 2018. P. 349-357.

14. Shkarlet S., Dubyna M., Vovk V., & Noga M. (2019). Financial service markets of Eastern Europe: a compositional model. *Economic Annals-XXI*, 176 (3-4), 26-37.

15. Zhavoronok A., Kholiavko N. Banking system of Ukraine: trends and prospects of development. *Modern Science – Moderní věda*. 2020. No 10. P. 129-142.

References

1. Dubyna, M. V. (2016) Economic nature and types of financial services. *Svit finansiv*, 3(48), 124-135. [In Ukrainian].

2. Dubyna, M., Zhavoronok, A., Kudlaieva, N., & Lopashchuk, I. (2021) Transformation of Household Credit Behavior in the Conditions of Digitalization of the Financial Services Market. *Journal of Optimization in Industrial Engineering*, 14(1), 97-102.

3. Zhavoronok, A. (2020) International experience in the operation of the credit services market. *Ekonomichniy diskurs*, 1, 68-77. [In Ukrainian].

4. Zhavoronok, A. V. (2020) Problems of improving the mechanism of bank lending as a means of stimulating the development of the credit services market in Ukraine. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1(38), 196-201. [In Ukrainian].

5. Zhavoronok, A. (2020) [Trends in the development of the credit services market in Ukraine. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, 63(2), 145-155. [In Ukrainian].

6. Khalatur, S., Zhylenko, K., Masiuk, Y., Velychko, L. & Kravchenko, M. (2018) Assessment of bank lending diversification in Ukraine. *Banks and Bank Systems*, 13(3), 141-150.

7. Kovalenko, V., & Kerimov, A. (2019) Internarial standards of financial support stability of the banking system. *Economic and Social Development. 37 th International Scientific Conference on Economic and Social Development – “Socio Economic Problems of Sustainable Development”*. Book of Proceedings, 938-947.

8. Lavrov, R., Beschastnyi, V., Nikolenko, L., Yousuf, A., Kozlovskiy, S., & Sadchykova, I. (2019) Special aspects of the banking institutions rating: a case for Ukraine. *Banks and Bank Systems*, 14(3), 48-63.

9. Margasova, V., Muravskiy, O., Vodolazska, O., Nakonechna, H., Fedyshyn, M., & Dovgan, L. (2019) Commercial Banks as a Key Element in Regulating Cash Flows in the Business Environment. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 8 (4), 4537-4543.

10. Mints, O., Marhasova, V., Hlukha, H., Kurok, R., & Kolodizieva, T. (2019) Analysis of the stability factors of Ukrainian banks during the 2014–2017 systemic crisis using the Kohonen self-organizing neural networks. *Banks and Bank Systems*, 14(3), 86-98.

11. Prymostka, O. & Prymostka, L. (2018) Ukrainian banking system efficiency after double reducing of the number of bank institutions. *Banks and Bank Systems*, 13(4), 51-60.
12. Samorodov, B. V., Azarenkova, G. M., Golovko, O. G., Miroshnik, O. Yu., & Babenko, M. V. (2019) Credit risk management in the bank's financial stability system. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 4(31), 301-310.
13. Shkarlet, S., Dubyna, M., & Zhuk, O. (2018) Determinants of the financial services market functioning in the era of the informational economy development. *Baltic Journal of Economic Studies*. 4(3), 349-357.
14. Shkarlet, S., Dubyna, M., Vovk, V., & Noga, M. (2019) Financial service markets of Eastern Europe: a compositional model. *Economic Annals-XXI*, 176 (3-4), 26-37.
15. Zhavoronok, A., & Kholiavko, N. (2020) Banking system of Ukraine: trends and prospects of development. *Modern Science – Moderní věda*, 10, 129-142.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2022

Прийнята до публікації 15.12.2022

ФІСКАЛЬНИЙ ПРОСТІР НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Якушко І. В., кандидат економічних наук, докторант, Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая, м. Київ, Україна
e-mail: yakushko_i@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1161-7383

***Анотація.** У статті розглянуто сутність дефініції «фіскальний простір», що реалізовано на основі аналізу змісту таких категорій, як «простір», «економічний простір». Встановлено, що категорія «простір» є багатоаспектною та розглядається в межах різних наук, що зумовило необхідність конкретизації змісту економічного простору та опису його особливостей. Для цього було проведено контент-аналіз наукових підходів до трактування цього виду простору. Це дозволило виокремити та систематизувати специфічні риси його функціонування. На основі отриманих під час дослідження наукових результатів запропоновано авторський підхід до розгляду сутності фіскального простору, конкретизовано його специфічні ознаки.*

***Ключові слова:** простір, економічний простір, фіскальний простір, національна економіка, економічні суб'єкти.*

FISCAL SPACE OF THE NATIONAL ECONOMY

Yakushko Inna, PhD (Economics), Doctoral Student (Economics), IHE «Academician Yuriy Bugay International Scientific and Technical University», Kyiv, Ukraine
e-mail: yakushko_i@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1161-7383

***Abstract.** The fiscal space of the state is formed on the basis of interaction between state and local self-government bodies and economic entities in the process of distribution, redistribution of financial resources and the formation of new funds. The presence of such a space is mandatory for the implementation of the functions assigned to them by the specified bodies. And therefore, conducting scientific research on the peculiarities of the formation of such a space within the national economy is relevant and allows deepening the theoretical and applied aspects of the state's implementation of the development of economic relations. The article examines the essence of the definition of "fiscal space", which was implemented based on the analysis of the content of such categories as "space", "economic space". It was established that the category "space" is multi-faceted and is considered within various sciences, which necessitated the specification of the content of the economic space and description of its features. For this, a content analysis of scientific approaches to the interpretation of this type of space was conducted. This made it possible to single out and systematize specific features of its functioning. Based on the obtained results, the author's approach to the consideration of the essence of the fiscal space is also determined, namely: the fiscal space is a separate component of the economic space, a complex hierarchical system of financial relations between economic entities that arise in the process of distribution, redistribution of funds for the accumulation of financial resources by bodies state power and local self-government, their effective use in order to fulfill the functions assigned to them. The article also specified the specific features of the fiscal space and found out that the main difference that distinguishes this space from other components of the economic space is the mandatory participation of state authorities in the system of financial relations that function and develop within the fiscal space.*

***Keywords:** space, economic space, fiscal space, national economy, economic subjects.*

JEL Classification:H300.

Постановка задачі. Розвиток національної економіки відбувається у складній системі різних чинників, які формують у взаємодії простір для функціонування господарюючих суб'єктів. Кількість таких факторів є надзвичайно значною і кожний впливає на стратегію розбудови господарства країни. Мінімізувати деструктивний вплив таких чинників та підвищити їхню позитивну роль у розвитку економічних відносин є завданням органів державної влади та місцевого самоврядування, які володіють низкою методів та інструментів, які можна використовувати для здійснення впливу на умови формування економічного простору в країні. Фіскальні інструменти відіграють одну з ключових ролей у реалізації такого впливу.

Фіскальний простір держави формується на основі взаємодії між органами державної влади й місцевого самоврядування та економічними суб'єктами у процесі розподілу, перерозподілу фінансових ресурсів та формування нових фондів грошових коштів. Наявність такого простору є обов'язковою для реалізації зазначеними органами покладених на них функцій. А тому проведення досліджень щодо особливостей формування такого простору в межах національної економіки є актуальним та дозволяє поглибити теоретичні і прикладні

аспекти здійснення впливу держави на розвиток економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині науковцями активно досліджуються питання формування ефективно функціонуючого фіскального простору в межах національної економіки. До їх числа належать Т. Єфименко, Т. Затонацька, О. Квасній, А. Крисоватий, Є. Кузькін, Б. Пшик, О. Степанова, І. Цимбалюк, К. Шапошников та ін. Зокрема, О. Квасній розглядає теоретичні основи визначення фіскального простору територіальних громад в умовах децентралізації. Т. Єфименко досліджує питання ролі фіскального простору в антикризовому регулюванні економічних процесів. А. Крисоватий вивчає питання формування фіскального простору для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку держави. Б. Пшик фокусує увагу на вивченні ролі фіскального простору у забезпеченні інклюзивного розвитку регіону. О. Степанова досліджує особливості фіскального простору для системи охорони здоров'я тощо.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність значної кількості наукових робіт, у яких досліджуються сутність та особливості формування фіскального простору, актуальною досі залишається необхідність поглиблення теоретичних положень розвитку такого простору в постійно змінюваному економічному середовищі.

Мета дослідження є обґрунтування сутності фіскального простору національної економіки, конкретизація його змісту та специфічних особливостей функціонування.

Основний матеріал. Розпочнемо дослідження з розгляду сутності фіскального простору. Зауважимо, що фіскальний простір є складовою економічного простору країни й відіграє одну з ключових ролей в його ефективному функціонуванні. Для конкретизації змісту категорії «фіскальний простір» розглянемо сутність таких понять, як «простір», «фіскальний» та «економічний простір».

Поняття простору є одним із найбільш складних і нині досліджується в різних науках. Поняття простору фігурує в математиці, фізиці, географії, філософії, релігії та фантастиці. Різні дисципліни розуміють його по-різному і знаходять свої трактування залежно від поставлених завдань [1]. Отже, поняття простору за своєю сутністю є багатоаспектним, що і визначає складність його розуміння. Представимо декілька наукових підходів до розуміння змісту простору в різних науках. Наприклад, в Академічному тлумачному словнику зазначено, що простір – одна з основних об'єктивних форм існування матерії, яка характеризується протяжністю і обсягом [2]. Наведемо ще декілька підходів до розуміння сутності цієї категорії:

1) простір – це місце, у якому що-небудь вміщується; відстань між різними предметами [1];

2) простір – це форма буття матерії, яка характеризує її протяжність, структурність, співіснування і взаємодію елементів у всіх матеріальних системах. Поняття простору тісно пов'язано зі структурністю матерії, її здатністю ділитися на частини. Дійсно, сама можливість виділити в

будь-якому об'єкті складові частини дозволяє говорити про їх взаємне розташування, взаємну координацію, тобто говорити про простір [3];

3) простір – це місце локалізації всіх видів зв'язків і різноманітних ресурсів народонаселення, оптимізації шляхів розвитку людського співтовариства [4];

4) простір – це абстрактне поняття, що відображає конкретні рамки, границі, можливості, потенціал, або вказує на їх відсутність, які використовуються для дослідження тих чи інших об'єктів, процесів, явищ, умов [5, с. 27].

Отже, можна підтвердити багатогранність простору як наукової категорії, значну кількість різних підходів до розгляду його сутності, що ускладнює розуміння сутності такої дефініції і вимагає уточнення її змісту при розгляді в межах окремих наук. Це обумовлює важливість дослідження також сутності категорії «економічний простір».

Економіка як наука пов'язана зі здійсненням чотирьох основних господарських процесів: виробництва, розподілу, обміну та споживання. Відповідно, у межах економічного простору всі ці процеси й відбуваються в результаті взаємодії економічних суб'єктів. Також розглянемо декілька наукових підходів до трактування сутності економічного простору, а саме:

1) Економічний простір – це територія, на якій функціонують і взаємодіють економічні агенти в межах наявних ресурсних, інституційних, соціальних, інфраструктурних та інших обмежень. Поняття економічного простору відображає функціонування системи, за якої об'єкт управління впродовж визначеного періоду зберігає структуру і властивості незмінними [6, с. 41].

2) Економічний простір – динамічна система, яка включає потоки всіх наявних ресурсів

розвитку, інфраструктурні канали, якими рухаються ці потоки та локалізовані центри логістичного управління вказаними потоками [7, с. 41].

3) Економічний простір – простір, утворений суб'єктами економічної діяльності шляхом формування функціональних та ієрархічних економічних взаємозв'язків між ними. Результатом цих взаємозв'язків є процеси та явища, що приводять до змін у часі багаторівневої та багатокомпонентної організації економічних відносин. Це сукупність економічних та інституційних форм організації діяльності, що впорядковують просторову поведінку суб'єктів господарювання і відносини між ними [8].

4) Економічний простір – це господарська система, розвиток якої взаємозумовлений зв'язками між природою, суспільством та економічними відносинами, між суб'єктами господарювання. Він являє собою насичену територію, що має багато об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, транспортні мережі, різноманітні об'єкти інфраструктури загального користування. Близьким до поняття «економічний простір» є «просторова (територіальна) структура економіки» і «просторова (територіальна) організація господарства» [9].

5) Економічний простір – як простір економічних зв'язків і відносин, що підкоряються логіці (законам і закономірностям) господарського життя, відокремлюється в його межах, що виникають у процесі суспільного виробництва й руху суспільного продукту, спрямованих на використання факторів виробництва, які перебувають на конкретній території або залучаються на неї, що формуються і розвиваються у складних інституційних умовах економічної координації [10, с. 58-59].

6) Економічний простір – об'єднує різні за масштабом та функціональним призначенням одиничні та локальні економічні простори (в тому числі транскордонні), територіальна організація яких залучає простір у процес життєдіяльності країни, формуючи своєрідні регіональні простори й обумовлюючи особливості та специфіку просторового розвитку, спільну організацію і координацію економічної діяльності на певній території [11, с. 13].

Отже, аналізуючи представлені наукові підходи до розгляду сутності категорії «економічний простір», можемо конкретизувати її змістовні ознаки:

1) економічний простір – простір, в якому відбувається взаємодія між економічними суб'єктами;

2) економічний простір – простір, якому притаманна власна структура та функції;

3) економічний простір може бути розглянутий з позиції системного підходу як динамічна система;

4) економічний простір – простір в межах якого рухаються фінансові, матеріальні, трудові, інформаційні та інші види ресурсів між економічними відносинами;

5) економічний простір розвивається у часі, постійно змінюючись та адаптуючись під нові умови зовнішнього середовища;

6) економічний простір – територія, у межах якої розвиваються економічні відносини;

7) економічний простір – ієрархічна система відносин між економічними суб'єктами, які виникають і розвиваються у процесі суспільного виробництва й руху суспільного продукту та ін. [12; 13].

Фіскальний простір є одним з основних компонентів економічного простору будь-якої країни і посідає своє місце в його структурі. Безпосередньо цей вид простору пов'язаний із виникненням та розвитком фінансових відносин у суспільстві, розподілом та перерозподілом грошових коштів між економічними суб'єктами. Розглянемо сутність такого простору та конкретизуємо його змістовні ознаки.

Поняття «фіскальний» розглядають переважно у межах дослідження фіскальної політики держави, особливостей її формування і реалізації. Міжнародний валютний фонд пропонує такий вид політики розглядати так: фіскальна політика – це використання державних видатків та оподаткування для здійснення впливу на економічні процеси у державі [14].

Отже, фіскальний простір являє собою простір взаємодії економічних суб'єктів у процесі формування державних видатків шляхом оподаткування господарської діяльності таких суб'єктів. Представимо декілька наукових концепцій пізнання сутності дефініції «фіскальний простір». Наприклад, група науковців під керівництвом А. Крисоватого пропонують визначати фіскальний простір як форму реалізації економічних явищ і процесів, що мають місце внаслідок існування певного типу взаємодій (специфічних форм зв'язків індивідів та їх груп із державою або державними інституціями з приводу створення, розподілу та перерозподілу доданої вартості, які реалізуються в межах інститутів оподаткування на певному рівні фіскального простору), які здійснюються відповідно до встановлених норм,

«правил гри», статусних ролей та інтересів учасників [15].

Водночас Ю. Криган зазначає, що фіскальний простір – середовище взаємодії суб'єктів фіскальної політики, спрямованої на ефективну мобілізацію бюджетних надходжень та їх раціональне використання з метою отримання позитивного впливу на соціально-економічний розвиток держави та підвищення добробуту її суспільства, ключовими елементами фіскального простору держави є суб'єкти та об'єкти фіскальної політики, яка проводиться у державі [16, с. 77].

Т. Затонацька пропонує визначати фіскальний простір як обсяг фінансових ресурсів, сформованих державою в результаті провадження активної фіскальної політики, за рахунок мобілізації надходжень до державного та місцевих бюджетів, раціоналізації бюджетних видатків, здійснення державних запозичень у межах бюджетних обмежень, формування коштів суверенних фондів національного добробуту та інших джерел, консолідованих для забезпечення реалізації функцій держави та для її соціально-економічного розвитку [17, с. 63].

Міжнародний валютний фонд пропонує фіскальний простір розглядати як можливість уряду, яка дозволяє йому забезпечити необхідні ресурси для досягнення бажаної мети, не ставлячи під загрозу стійкість свого фінансового становища чи стабільність економіки [18].

Досліджуючи питання сутності та особливостей формування фіскального простору регіону, Б. Пшик зауважує, що такий простір треба розглядати з позицій функціонування фіскального середовища, взаємодії економічних агентів та органів місцевої влади з огляду на вплив механізмів фіскальної політики, прийняття рішень щодо впливу на процеси формування та перерозподілу фінансових ресурсів бюджетами певного рівня, дотримання відповідності цілям, пріоритетам та вимогам у забезпеченні стійкості фінансового стану держави та її регіонів [19].

Отже, враховуючи представлені наукові концепції до розгляду сутності фіскального простору, можна констатувати, що йому притаманні у значній мірі ознаки економічного простору як наукової категорії, проте і притаманні власні специфічні риси, які відрізняють його від інших структурних компонентів економічного простору, а саме:

– фіскальний простір – простір, у якому виникають, трансформуються та розвиваються фінансові відносини між економічними суб'єктами [21];

– фіскальний простір – простір, у якому обов'язковим учасником фінансових відносин виступають органи державної влади або місцевого самоврядування [22];

– фіскальний простір – простір, який виникає і функціонує на основі розвитку інституціональної системи, якій притаманні відповідні інститути та інституції [23];

– фіскальний простір – простір, у межах якого формуються відносини щодо акумулювання фінансових ресурсів до державного та місцевих бюджетів, забезпечення ефективного та раціонального їх використання [24];

– фіскальний простір – простір, існування якого об'єктивно пов'язане з необхідністю для держави виконувати власні функції [25].

Отже, аналізуючи представлені вище наукові підходи до розгляду сутності таких дефініцій, як «економічний простір», «фіскальний простір», їх змістовних ознак, можемо визначити, що фіскальний простір – це окрема складова економічного простору, складноієрархічна система фінансових відносин між суб'єктами господарювання, які виникають у процесі розподілу, перерозподілу грошових коштів для акумулювання фінансових ресурсів органами державної влади та місцевого самоврядування, їх ефективного використання з метою виконання покладених на них функцій.

Висновки. Отже, отримані під час дослідження результати дають змогу констатувати важливість вивчення сутності економічного простору держави та окремих його компонентів для пошуку нових методів і інструментів активізації соціально-економічного розвитку. Вивчення сутності таких дефініцій, як «простір», «економічний простір» дозволило більш детально розглянути зміст категорії «фіскальний простір».

У результаті встановлено, що такий простір є невід'ємною складовою економічного простору будь-якої держави і його існування пов'язане з необхідністю формування фінансових ресурсів органів державної влади та місцевого самоврядування з метою виконання ними покладених встановленими нормами функцій. У статті також конкретизовано специфічні риси фіскального простору і з'ясовано, що основною відмінністю, яка відрізняє цей простір від інших компонентів економічного простору, є обов'язкова участь органів державної влади у системі фінансових відносин, які функціонують і розвиваються в межах фіскального простору.

Список літератури

1. Простір – це... Поняття та види простору. Українська «Преса» Онлайн. URL: <https://presa.com.ua/navchannia/prostir-tse-ponyattya-ta-vidi-prostoru.html> (дата звернення 26.08.2022).
2. ПРОСТІР. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/prostir> (дата звернення 26.08.2022).
3. Подольська Є. А. Філософія : підручник. Київ : Фірма «Інкос», Центр навчальної літератури, 2006. 704 с. URL: https://pidru4niki.com/17350725/filosofiya/prostir_chas_formi_buttya_materiyi (дата звернення 10.09.2022).
4. Єфименко Т. І. Фіскальний простір антикризового регулювання. Київ : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2012. 332 с. URL: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=451&num=7 (дата звернення 10.09.2022).
5. Яруліна Н. Теоретичні підходи до визначення понять «інформаційний простір», «інформаційне середовище», «інформаційно-комунікативне середовище». Актуальні проблеми державного управління. 2019. Т. 2, № 78. С. 26-31. URL: <http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/178965> (дата звернення 15.09.2022).
6. Поліщук А. С. Економічний простір у сучасному науковому дискурсі. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2021. № 62. С. 33-44. URL: <https://cutt.ly/h1U02IM> (дата звернення 15.09.2022).
7. Мірзодаєва Т. В. Теоретико-методологічні підходи до дослідження просторового розвитку регіону. Регіональна економіка. 2004. № 2. С. 118-126.
8. Матвієнко Р. О. Механізм формування категорії «простір». Актуальні проблеми економіки. 2013. № 6 (144). С. 17-20.
9. Джаман М. О. Теорія економіки регіонів. Київ : Центр навчальної літератури, 2014. 384 с. URL: https://pidru4niki.com/1597012262964/gps/sutnist_ponyattya_ekonomichnogo_prostoru_yogo_rol_formuvanni_regionalnih_sotsialno-ekonomichnih (дата звернення: 15.09.2022).
10. Горіна Г. О. Дослідження етимології поняття «економічний простір» як базису категоріального апарату феномену просторової поляризації. Агросвіт. 2016. № 17. С. 60-65.
11. Кухар О. В. Теорія економічного простору: інституційний підхід. Економічний простір. 2018. № 131. С. 5-14. URL: <http://www.prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/201/193> (дата звернення 15.09.2022).
12. Tkachuk I., Zhavoronok A., Kobelia M. Impact of the activities of governed-sponsored enterprises on the financial policy of the state: case of Ukraine. *European Journal of Accounting, Finance & Business*. 2021. Vol. XVI. Issue (XXVI). URL: http://www.accounting-management.ro/getpdf.php?paperid=26_12 (Last accessed 15.09.2022).
13. Парубець О. М., Дубина М. В., Забаштанський М. М. Світова фінансова архітектоніка: сучасний стан та напрямки формування. Економіка. Фінанси. Право. 2022. № 8. С. 22-26.
14. Djakona A., Kholiavko N., Dubyna M., Zhavoronok A., Fedyshyn M. Educational dominant of the information economy development: a case of Latvia for Ukraine. *Economic Annals-XXI*. Vol. 192(7-8(2)). P. 108-124.
15. Фіскальний простір сталого соціально-економічного розвитку держави : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 332 с.
16. Криган Ю. М. Сутність та архітектоніка фіскального простору держави. *Modern Economics*. 2020. № 23. С. 74-79. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/23-2020/kryhan.pdf> (дата звернення 20.09.2022).
17. Степанова О. В. Фіскальний простір для системи охорони здоров'я: сучасні підходи до формування та діагностики. Статистика України. 2018. № 2. С. 62–71. URL: http://194.44.12.92:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/3413/SU_2018%232-62-71.pdf?sequence=1 (дата звернення 20.09.2022).
18. Peter Heller. Back to Basics – Fiscal Space: What It Is and How to Get It. *Finance & Development*. 2005. Vol. 42, Number 2. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2005/06/basics.htm> (Last accessed 20.09.2022).
19. Пшик Б. І. Роль фіскального простору у забезпеченні інклюзивного розвитку регіону: теоретичний аспект дослідження. Ефективна економіка. 2020. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2020/14.pdf (дата звернення 20.09.2022).
20. Shaposhnykov K., Kosach I., Chub A., Yakushko I., Kotelevets D., Lozychenko O. Regulatory policy in the context of effective public governance: evidence of Eastern European Countries. *Cuestiones Políticas*. 2022. Vol. 40(72). Pp. 456-473. DOI: <https://doi.org/10.46398/>

cuestpol.4072.26.

21. Шапошников К. С., Крилов Д. В., Якушко І. В. Сутність та види фіскальних інструментів. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2021. № 2(26). С. 164-171. DOI: [http://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2\(26\)-164-171](http://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2(26)-164-171).

22. Zhavoronok A. V., Viknianska A. O., Fedyshyn M. F. Theoretical and Practical Basis of Formation of the Tax Component of the Budget. Менеджмент та публічне управління в умовах інформаційного суспільства : колективна монографія. Чернігів: ЧНТУ, 2020. С. 23-35.

23. Viknianska A., Kharynovych-Yavorska D., Sahaidak M., Zhavoronok A., Filippov V. Methodological approach to economic analysis and control of enterprises under conditions of economic systems transformation. Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu. 2021. Vol. 4. P. 150-157.

24. Zhavoronok A., Popelo O., Shchur R., Ostrovska N., Kordzaia N. The role of digital technologies in the transformation of regional models of households' financial behavior in the conditions of the national innovative economy development. Ingénierie des Systèmes d'Information. 2022. Vol. 27. No. 4. P. 613-620.

25. Zhavoronok A., Chub A., Yakushko I., Kotelevets D., Lozychenko O., Kupchyshyna O. Regulatory Policy: Bibliometric Analysis Using the VOSviewer Program. International Journal of Computer Science and Network Security. 2022. Vol. 22(1). P. 39-48.

References

1. Space is... Concepts and types of space. Ukrainian "Press" Online. Retrieved from <https://presa.com.ua/navchannia/prostir-tse-ponyattya-ta-vidi-prostoru.html> [In Ukrainian].

2. SPACE. Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language. Retrieved from <http://sum.in.ua/s/prostir> [In Ukrainian].

3. Podolska, Ye. A. (2006). *Filosofia*. Kyiv: Firma «Inkos», Tsentr navchalnoi literatury. Retrieved from https://pidru4niki.com/17350725/filosofiya/prostir_chas_formi_buttya_materiyi [In Ukrainian].

4. Yefymenko, T. I. (2012). Fiskalni prostir antykrizovoho rehuliuвання. Kyiv: DNNU "Akad. fin. upravlinnia". Retrieved from https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=451&num=7 [In Ukrainian].

5. Yarulina, N. (2019). Theoretical approaches to the definition of the concepts "information space", "information environment", "information and communication environment". Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, 2(78), 26-31. Retrieved from <http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/178965> [In Ukrainian].

6. Polishchuk, A. S. (2021). Economic space in modern scientific discourse. Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky, 62, 33-44. Retrieved from <https://cutt.ly/h1U02IM> [In Ukrainian].

7. Mirzodaieva, T. V. (2004). Theoretical and methodological approaches to the study of spatial development of the region. Rehionalna ekonomika, 2, 118-126 [In Ukrainian].

8. Matviienko, R. O. (2013). The mechanism of formation of the category "space". Aktualni problemy ekonomiky, 6(144), 17-20 [In Ukrainian].

9. Dzhaman, M. O. (2014). Teoriia ekonomiky rehioniv. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. Retrieved from https://pidru4niki.com/1597012262964/rps/sutnist_ponyattya_ekonomichnogo_prostoru_yogo_rol_formuvanni_regionalnih_sotsialno-ekonomichnih [In Ukrainian].

10. Horina G.O. (2016). Study of the etymology of the concept of "economic space" as the basis of the categorical apparatus of the phenomenon of spatial polarization. Ahrosvit, 17, 60-65 [In Ukrainian].

11. Kukhar, O. V. (2018). The theory of economic space: an institutional approach. Ekonomichni prostir, 131, 5-14. Retrieved from <http://www.prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/201/193> [In Ukrainian].

12. Tkachuk, I., Zhavoronok, A. & Kobelia, M. (2021). Impact of the activities of governed-sponsored enterprises on the financial policy of the state: case of Ukraine. European Journal of Accounting, Finance & Business, XVI(XXVI). Retrieved from http://www.accounting-management.ro/getpdf.php?paperid=26_12

13. Parubets, O. M., Dubyna, M. V. & Zabashtanskyi, M. M. (2022). World financial architecture: current state and directions of formation. Ekonomika. Finansy. Pravo, 8, 22-26 [In Ukrainian].

14. Djakona, A., Kholiavko, N., Dubyna, M., Zhavoronok, A., & Fedyshyn, M. (2021). Educational dominant of the information economy development: a case of Latvia for Ukraine.

Economic Annals-XXI, 192(7-8(2)), 108-124.

15. Krysovatyi, A. I. (2016). Fiskalniy prostir staloho sotsialno-ekonomichnoho rozvytku derzhavy. Ternopil: TNEU [In Ukrainian].

16. Kryhan, Yu. M. (2020). Essence and architecture of the fiscal space of the state. *Modern Economics*, 23, 74-79. Retrieved from <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/23-2020/kryhan.pdf> [In Ukrainian].

17. Stepanova, O. V. (2018). Fiscal space for the health care system: modern approaches to formation and diagnosis. *Statystyka Ukrainy*, 2, 62-71. Retrieved from http://194.44.12.92:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/3413/SU_2018%232-62-71.pdf?sequence=1 [In Ukrainian].

18. Peter, Heller. (2005). Back to Basics – Fiscal Space: What It Is and How to Get It. *Finance & Development*, 42(2). Retrieved from <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2005/06/basics.htm>

19. Pshyk, B. I. (2020). The role of fiscal space in ensuring inclusive development of the region: theoretical aspect of the study. *Efektivna ekonomika*, 5. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2020/14.pdf [In Ukrainian].

20. Shaposhnykov, K., Kosach, I., Chub, A., Yakushko, I., Kotelevets, D. & Lozychenko, O. (2022). Regulatory policy in the context of effective public governance: evidence of Eastern European Countries. *Cuestiones Políticas*, 40(72), 456-473. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4072.26>

21. Shaposhnykov, K. S., Krylov, D. V. & Yakushko, I. V. (2021). Essence and types of fiscal instruments. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, 2(26), 164-171. DOI: [http://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2\(26\)-164-171](http://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2(26)-164-171) [In Ukrainian].

22. Zhavoronok, A. V., Viknianska, A. O., & Fedyshyn, M. F. (2020). Theoretical and Practical Basis of Formation of the Tax Component of the Budget. *Menedzhment ta publichne upravlinnia v umovakh informatsiinoho suspilstva* (pp. 23-35). Chernihiv: ChNTU [In Ukrainian].

23. Viknianska, A., Kharynovych-Yavorska, D., Sahaidak, M., Zhavoronok, A., & Filippov, V. (2021). Methodological approach to economic analysis and control of enterprises under conditions of economic systems transformation. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 4, 150-157.

24. Zhavoronok, A., Popelo, O., Shchur, R., Ostrovska, N., Kordzaia, N. (2022). The role of digital technologies in the transformation of regional models of households' financial behavior in the conditions of the national innovative economy development. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, 27(4), 613-620.

25. Zhavoronok, A., Chub, A., Yakushko, I., Kotelevets, D., Lozychenko, O., Kupchyshyna, O. (2022). Regulatory Policy: Bibliometric Analysis Using the VOSviewer Program. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(1), 39-48.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2022

Прийнята до публікації 10.12.2022

~ МАРКЕТИНГ, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ~

УДК 658:005.332.4

DOI:10.32680/2409-9260-2022-11-12-300-301-82-88

АНТИКРИЗОВІ ЗАХОДИ ЩОДО РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ У СФЕРІ АВІАЦІЇ

Євтушенко В. А., доктор економічних наук, професор кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна
e-mail: v.a.evtushenko@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0002-7764-2277

Дячек О. Ю. кандидат економічних наук, доцент кафедри математичних методів в економіці, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна
e-mail: o.y.dyachek@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0002-7285-6401

***Анотація.** Мета статті – узагальнити розробку та обґрунтувати рекомендації щодо удосконалення стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємства. У дослідженні було використано як загальнонаукові методи дослідження, такі як аналіз та синтез для аналізу даних та формування висновків, індукція – формування системи прийняття рішень щодо зовнішньоекономічної діяльності підприємства, зведення та групування – для формування таблиць, наукового узагальнення – для авторського узагальнення причин того чи іншого змінення показника господарської діяльності підприємства, методи збору первинної інформації для оцінки господарської діяльності підприємства та його фінансового стану, статистичного спостереження – для визначення тенденцій розвитку зовнішньоекономічної діяльності, графічний – для наглядного представлення показників господарської діяльності підприємств, методики прийняття рішень щодо удосконалення зовнішньоекономічної діяльності, а також програмне забезпечення для розрахунків. В результаті проведеного дослідження нами було розкрито теоретичні основи стратегії підприємства, її види та взаємозв'язок останніх, проаналізовано та узагальнено алгоритм розробки стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємства, проаналізовано та узагальнено алгоритм втілення стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємства, розроблено необхідні корегування генеральної стратегії розвитку підприємства, сформовано алгоритм з безперервної реалізації стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Практична значимість полягає у можливості застосування рекомендацій щодо удосконалення стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємства, відповідно до яких пропонується зробити певні корегування та сформувати алгоритм безперервної реалізації стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємства.*

***Ключові слова:** антикризові заходи, зовнішньоекономічна діяльність, показники ефективності.*

ANTI-CRISIS MEASURES FOR THE DEVELOPMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES OF ENTERPRISES IN THE FIELD OF AVIATION

Yevtushenko Victoriya, Doctor of Economics, Professor of the Department of Marketing, Management and Entrepreneurship, VN Kharkiv National University Karazina, Kharkiv, Ukraine
e-mail: v.a.evtushenko@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0002-7764-2277

Dyachek Olga, Ph.D., Assoc. Department of Department of Mathematical Methods in Economics, VN Kharkiv National University Karazina, Kharkiv, Ukraine
e-mail: o.y.dyachek@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0002-7285-6401

***Abstract.** Purpose. The goal is to generalize the development and substantiate recommendations for improving the strategy of the enterprise's foreign economic activity. Method. The research used both general scientific research methods, such as analysis and synthesis for analyzing data and forming conclusions, induction - forming a decision-making system regarding the enterprise's foreign economic activity, summary and grouping - for forming tables, scientific generalization - for the author's generalization of the reasons for this or that changing the indicator of the economic activity of the enterprise, methods of collecting primary information to assess the economic activity of the enterprise and its financial condition, statistical observation - to determine trends in the development of foreign economic activity. Graphical - for visual presentation of indicators of economic activity of enterprises, decision-making methods for improving foreign economic activity, as well as software for calculations. Results. As a result of the research, we revealed the theoretical foundations of the company's strategy, its types and their interrelationships, analyzed and summarized the algorithm for developing the company's foreign economic activity strategy, analyzed and summarized*

the algorithm for implementing the company's foreign economic activity strategy, developed the necessary adjustments to the general strategy of the company's development, and formed an algorithm from the continuous implementation of the strategy of the enterprise's foreign economic activity. Practical importance. The practical significance lies in the possibility of applying recommendations for improving the strategy of the enterprise's foreign economic activity, according to which it is proposed to make appropriate adjustments and an algorithm for the continuous implementation of the strategy of the enterprise's foreign economic activity has been developed.

Keywords: *anti-crisis measures, foreign economic activity, performance indicators.*

JEL Classification: L100.

Постановка задачі. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств багатогранна і вона може відігравати різну роль у діяльності підприємства. Тому на початкових етапах розвитку компанії вона може відігравати другорядну роль і стати джерелом додаткового доходу. Розвиваючи його, іноді буває так, що зовнішній ринок стане основним джерелом доходу.

У періоди нестабільності, геополітичних криз і воєн, епідемій і спричинених ними економічних криз у країнах по всьому світу зовнішньоекономічна діяльність може допомогти розподілити ризики та стабілізувати фінансове становище компанії. Планомірний розвиток зовнішньоекономічної діяльності, узгодження стратегії зовнішньоекономічної діяльності із загальною стратегією розвитку підприємства можуть надати підприємствам можливості отримати додаткові конкурентні переваги. В умовах нестабільності ринку та впливу факторів зовнішнього середовища велике значення набуває дослідження формування стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємства у контексті власної стратегії розвитку підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях Л. Торгова, Н. Еріашвілі, М. Якубовського, Л. Масловської розглядаються можливі варіанти вибору конкурентних стратегій підприємства. Окремі теоретичні і прикладні аспекти функціонування на зовнішньоекономічному ринку підприємства із застосуванням ефективних заходів щодо розвитку підприємств досліджені у працях науковців: М. І. Дідківського, Р. Гріффіна, Ю. В. Макагона, Є. В. Савельєва, М. Портера, Ф. Котлера, Ж.-Ж. Ламбена та інших.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зменшуючи досягнення авторів-науковців, слід зазначити, що невирішеними питаннями залишаються удосконалення стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємства, відповідно до яких пропонується зробити певні корегування та сформувавши алгоритм безперервної реалізації стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Мета дослідження – розробка та обґрунтування рекомендацій щодо удосконалення стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Основний матеріал. Нині країна та світ переживають певні перетворення та кризові явища. Криза (від грецького *krisis* – поворотний пункт, рішення) – різка зміна економічної рівноваги, що склалася, через швидкозростаючі диспропорції в процесі відтворення [3].

Сучасні вчені дають визначення кризи як об'єктивного, цілеспрямованого та закономірного процесу змін, в основі якого лежить незворотність, послідовність та цілеспрямованість.

Кризи можна розділити на економічні та природні. Економічні підпорядковуються певній закономірності розвитку – саме циклічності. Природні кризи мають переважно випадковий, важко прогнозований характер. Види економічних криз представлені на рис. 1.

Нині у світі склалася природна криза, яка викликала всі інші зміни у соціально-економічній системі країн та світу. На сьогодні виділяють кілька трендів розвитку. Основні лідери світової економіки, як ті, що розвиваються, так і вже високорозвинені країни, проходили явно різні шляхи зростання у першій половині 2015 року, в деяких випадках через несподівані проблеми. Економіка США скоротилася у першому кварталі; зростання повернулося до Єврозони, навіть коли у Греції назрівала криза. Китайські політики продовжували обережно управляти ризиками уповільнення та зростання рівня боргу. В Індії зростання прискорилося в очікуванні реформ, тоді як зниження цін на нафту та економічні санкції сприяли спаду російської економіки. Ці події можуть свідчити про повернення ділових циклів на рівні країн, якими було вжито превентивних заходів на світовому рівні. Однак вони можуть бути тривалими і мати більш дієвий характер [2].

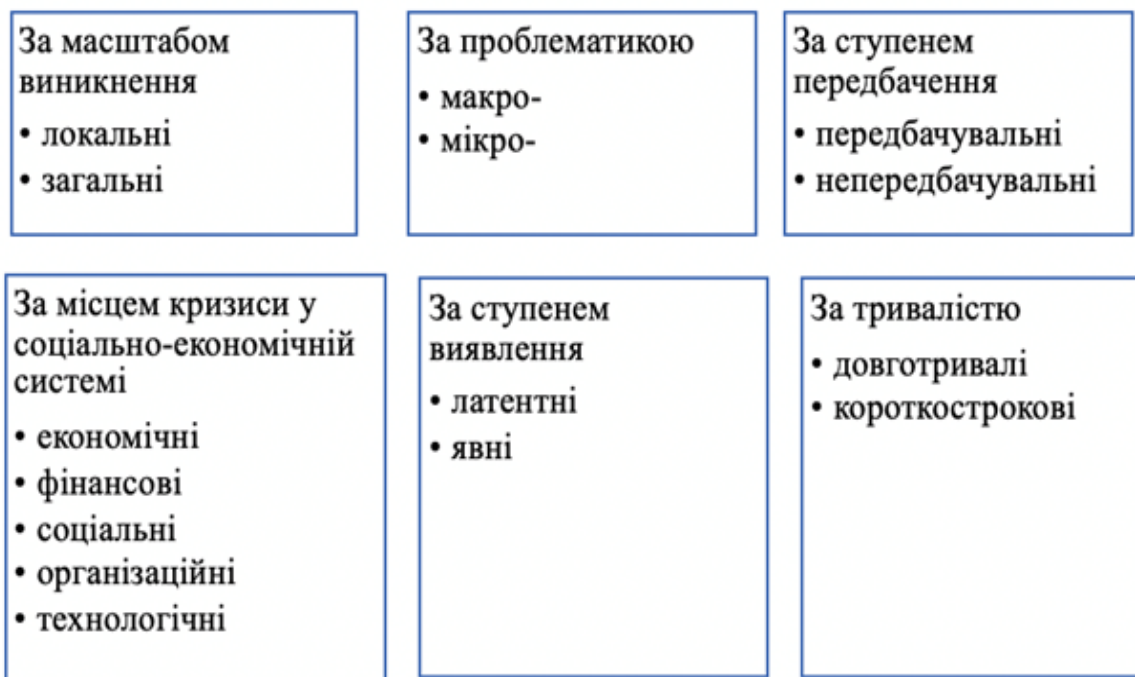

Рис. 1. Види економічних криз

Джерело: сформовано авторами за матеріалами [4]

Вчені виділяють три пари трендів, які сформуєть світову економіку протягом наступного десятиліття. Перші два – це стимулююча політика та зміна енергетичних ринків. Наступні дві сили – урбанізація та старіння – це потужні, невблаганні тенденції, що посилюють поточні структурні виклики. Нарешті дві сили мають невизначену та змінну величину: технологічні інновації та глобальний зв'язок. Всі ці тенденції можуть періодично порушувати та трансформувати сектори або навіть впливати на економіки країн та регіонів.

Щоб уявити це у цифрах, і лише за 2020 рік, передбачуваний вплив на авіакомпанії становить близько 370 мільярдів доларів втрати доходів, у порівнянні з 2019 роком.

Це величезна прірва, в якій є галузь, і це тільки авіакомпанії. У нас також є ланцюжок поставок та інші сектори або підсектори. Складіть все це разом, і ви отримаєте майже пів трильйона доларів збитків у сфері авіаперевезень чи авіаперевезень. Ця втрата вплинула на компанії, з одного боку, і на співробітників, з іншого. Ми бачили, як пілоти, бортпровідники, механіки та інші працівники втрачали роботу через цю кризу, і шлях до повернення був незрозумілим [7].

Питання про те, скільки авіакомпаній виживуть, значною мірою залежатиме від деякої державної підтримки, як насправді буде виглядати відновлення і чи побачимо ми значний стрибок назад до стану до пандемії COVID-19 того року, або це займе до 2022, 2023 або навіть 2024 року, перш ніж ми побачимо, що мандрівники та доходи повернуться.

Тут є два основні напрямки. По-перше, це ступінь, у якому світ відновлюється після економічних наслідків, пов'язаних із пандемією

COVID-19, а по-друге, швидкість, з якою ми функціонально позбавляємося вірусу.

У нашому песимістичнішому сценарії попит не відновиться до 2024 року. Ми спостерігаємо набагато швидше відновлення розважального трафіку, ніж бізнес-трафіку. Корпоративний сектор, навіть за здорового стану, у фінансовому відношенні засвоїв, що такі технології, як Teams, Zoom та Webex, працюють відносно добре і можуть замінити деякі поїздки, які відбувалися раніше. Технології, ймовірно, замінять деякі мандрівки в майбутньому [1].

Більш оптимістичний сценарій може повернути нас до норми або принаймні до обсягів 2019 року до кінця 2022 року. Одне застереження полягає в тому, що у цій галузі у вас не може бути більше пасажирів, ніж у вас є місця. Це галузь, в якій ми приймаємо відносно важливі рішення про потужність із тривалими термінами постачання. Не можна клацнути пальцями та повернути літаки, які законсервовані в ангарах. Щоб відкликати звільнених пілотів,

потрібен час. Навіть якщо попит повернеться раніше, можливо, обсяги не повернуться до 2023 просто тому, що галузь ще не готова прийняти цих пасажирів.

Також слід зазначити зміну співвідношення дозвілля та бізнесу у структурі цілей пасажирів. Авіакомпанії постійно впроваджують інновації у цьому напрямку. Що стосується інвестицій, це дійсно залежить від того, якою авіакомпанією ви є. Безумовно, є авіакомпанії, чії хаби знаходяться у містах із величезними обсягами бізнес-трафіку високого класу: банківський сектор, консалтинговий сектор, юридичний сектор. Ці люди історично багато літали, і зазвичай вони літають у передній частині салону. Ви побачите авіакомпанії, де кількість місць у бізнес-класі може перевищувати кількість місць в економічному класі.

Багато хто з цих компаній спочатку будуть щосили намагатися заповнити ці каюти у світі після пандемії COVID-19. Ми побачимо зрушення у мисленні про це. За останні кілька років одним із найбільш швидко зростаючих сегментів, які ми спостерігали, було елітне дозвілля.

Це не обов'язково дуже багаті люди, але це люди, які розглядають подорожі як найбільш важливе використання свого доходу і готові витратити кошти, щоб отримати кращий досвід. Якби ви за останні кілька років заглянули у салони бізнес-класу багатьох авіакомпаній, то ви побачили б безліч людей з ослабленими краватками і виїнятими ноутбуками. Але ви також побачите пари, що чокаються келихами з шампанським, і сім'ї, і молодят, і пенсіонерів. Це буде справді важливий сегмент після пандемії COVID-19. Хоча 100 місць бізнес-класу в деяких випадках може бути занадто багато для цього сегмента, 50, звичайно, ні.

Корпоративний ринок має тенденцію платити дуже високі ціни, і вони зазвичай бронюють відносно пізно. Немає нічого незвичайного в тому, щоб подивитися на рейс між Лондоном та Нью-Йорком через місяць і побачити, що карта місць порожня на дві третини, тільки щоб виявити, що вона відносно заповнена у день вильоту [9].

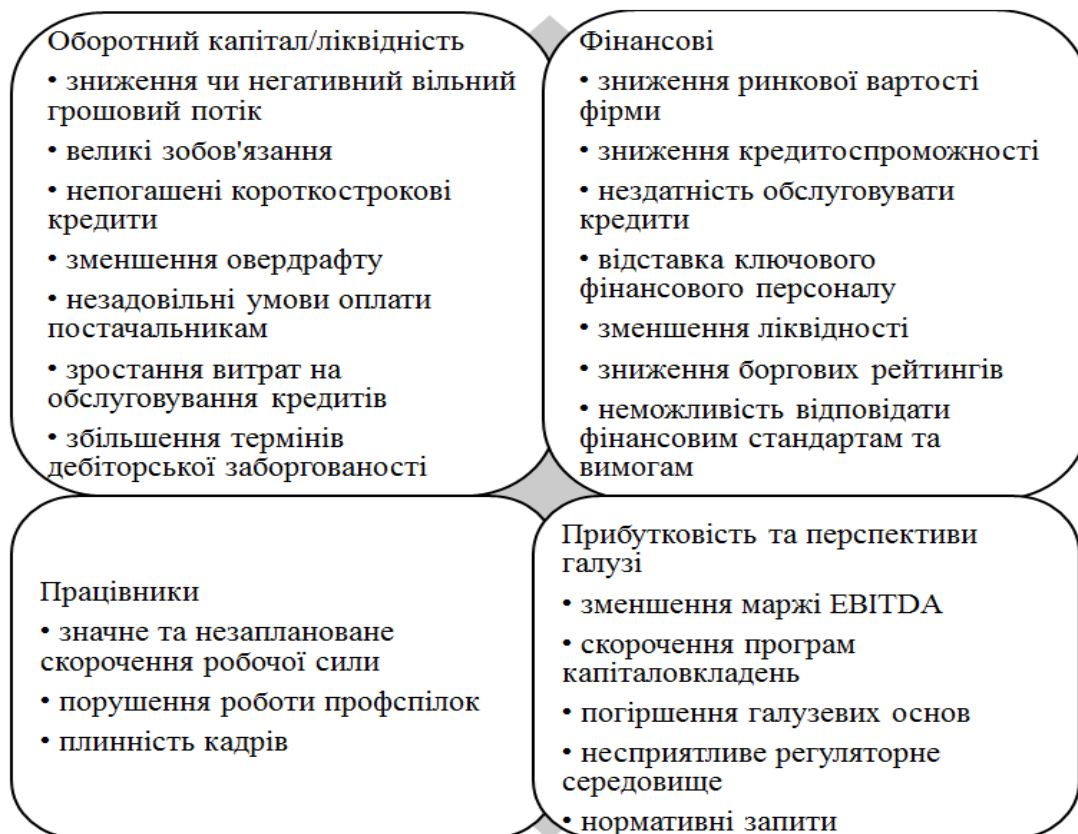

Рис. 2. Ознаки кризового стану підприємства

Джерело: сформовано авторами за матеріалами [6]

Пасажири-аматори, як правило, бронюють квитки раніше. Історично склалося так, що авіакомпанії стримували кількість пасажирів-туристів, яких вони пускали на ці місця, очікуючи на появу корпоративних мандрівників. Ми можемо побачити зсув у цій динаміці, коли дозволять продавати більше місць раніше, можливо за нижчими цінами.

Водночас передбачається, що відбудеться скорочення трафіку у бік перельотів з точки «А» до точки «Б», за рахунок скорочення кількості людей, які використовували ці точки для зв'язку з іншими точками на карті. Все це, ймовірно, призведе до зниження середнього прибутку, але це не обов'язково має бути різким. Ознаки кризового стану для підприємства представлені на рис. 2.

До економічних негараздів в Україні додалися проблеми, пов'язані з галуззю охорони здоров'я та природними факторами – пандемія COVID-19, наслідки якої поширюються у всьому світі. Уряди різних країн та бізнес спрямовані на безпеку людей. Це впливає на економічне зростання та прибуток компаній, що може призвести до кризи в економіці по всьому світу.

Також слід наголосити на несприятливій геополітичній обстановці, внаслідок якої існує заборона польотів на території України. В результаті можна сказати, що ця галузь знаходиться поки що в замороженому вигляді. Основні напрями протидії впливу пандемії представлені на рисунку 3.3.

Розглянемо докладніше заходи, які необхідно вжити:

- Для інвесторів потрібно зрозуміти схему повернення інвестицій та можливо її змінити.
- Для підприємців – оцінити вплив зниження наповненості та відвідувань закладів та зробити план зменшення ризиків, наскільки довго триватиме заборона на розміщення відвідувачів та зрозуміти приблизний обсяг відкладеного попиту.

Операційний менеджмент та пом'якшення наслідків

- Мати розширений прогноз грошових потоків наступні шість місяців. Бути реалістичними та отримати базові та негативні сценарії, щоб зрозуміти критичні фінансові моменти та будь-які порушення умов кредитування.
- Активно керувати кредиторською заборгованістю.
- Звести до мінімуму всі дискретні операційні та капітальні витрати. Переглянути або відкласти технічне обслуговування та інші капітальні витрати, якщо це можливо, щоб заощадити гроші.

Фінансовий менеджмент

- Якщо ваші прогнози висвітлюють потребу у фінансуванні, оцініть наявні джерела фінансування в акціонерному чи борговому капіталі.
- Будьте прозорі щодо існуючих кредиторів і залучайте їх до процедур пом'якшення та планів безперервності.
- Пошук можливих альтернативних кредиторів, які можуть швидко надати короткострокове фінансування. Однак вони можуть мати вищі відсотки та структуру комісій.
- Подайте заяву на відшкодування податків та інші заходи фінансової допомоги.

Рис. 3. Основні напрямки протидії впливу кризових ситуацій на фінансовий стан підприємства

Джерело: сформовано авторами за матеріалами [6]

- Щодо стейкхолдерів, то необхідно активно вести з ними діалог у всіх можливих каналах комунікації. Будьте в контакт з постачальниками та підрядниками, щоб керувати їхніми очікуваннями та підтримувати їхню впевненість у надійності. Ведіть переговори з постачальниками про знижки на постачання, оренду тощо [10]. Якщо не можна виконати зобов'язання, попередьте про це постачальника та проведіть переговори про незастосування санкцій. Необхідно зосередитися на кадрах, талантах та комунікаціях, щоб забезпечити ясність для вашого персоналу, а також підтримувати залученість та моральний дух у цей тяжкий час.

- Щодо системи менеджменту – активно переглядайте плани, будьте в курсі змін ситуації та наслідків, які вони можуть мати. Може знадобитися окрема структура управління, щоб

дозволити швидко приймати, повідомляти та виконувати рішення. Необхідно використовувати час простою, щоб переоцінити бізнес, навчити співробітників та спробувати розробити нові продукти, щоб стати гнучкішими, шукати нові можливості.

Можливі наслідки невизначеності можуть бути такими, що актори ринку стикаються з кількома змінами, що не залежать від них:

1. Карантин рано чи пізно скрізь закінчиться, а міри стримування поступово зніматимуться і зніматимуться.

2. Але загальний попит та пропозиція авіаперевізника не вийде з кризи неушкодженою і можуть бути зниженими надовго, оскільки на прибутковість бізнесу вплинуть витрати, викликані посиленнями правилами безпеки, необхідність найму та підвищення кваліфікації персоналу, який перебував у простої або нових співробітників, і, звичайно, втрата доходу до карантину.

3. Зміна структури споживання, зміщення акцентів із корпоративного сектора ринку кінцевих споживачів.

4. З'являться нові продукти, бізнес-моделі та способи ціноутворення, які також слід брати до уваги.

5. Також компаніям слід більше уваги приділяти своїм стейкхолдерам та більш тісно з ними взаємодіяти.

6. Постає питання безпеки пасажирів на перший план: як у зоні геополітичної нестабільності, так і в областях із підвищеною епідеміологічною обстановкою.

З зазначених антикризових заходів ми можемо виділити та узагальнити певні заходи щодо подолання кризових явищ в економіці України та світу в цілому:

- постійний моніторинг стану підприємства центрами прийняття рішень, а не тільки директором підприємства;
- жорсткий контроль грошових потоків;
- зміна системи мотивації персоналу та утримання талановитих кадрів;
- адаптація команди для втілення змін.

Висновки. Аналізуючи тенденції розвитку світової економіки, ситуацію після пандемії COVID-19 та війни в Україні, ми дійшли висновку, що в цілому можна говорити про антикризову зовнішньоекономічну стратегію. Через пандемію ринок авіаперевезень майже повністю зупинився. Також є проблема з працівниками, яких компанії втратили та звільнила під час пандемії. Щоб відновити галузь, необхідно заповнити втрачені дані шляхом повернення або найму нових працівників. Також існує ризик зменшення кількості корпоративних клієнтів через активне впровадження дистанційних технологій.

Позитивною тенденцією є зміна питомої ваги відпочинку та бізнесу в цільовій структурі туристів, тобто розвиток елітного відпочинку. Це не обов'язково дуже заможні люди, а скоріше це люди, які вважають подорожі найважливішим напрямком свого доходу та готові зірвати куш заради кращого досвіду. Отже, це призвело до визначення необхідних заходів щодо зміни стратегії розвитку та тактичної поведінки підприємства у галузі фінансового та операційного менеджменту.

Список літератури

1. SWOT-аналіз як основний інструмент стратегічного управління, його переваги і недоліки. URL: http://www.rusnauka.com/3_SND_2010/Economics/58123.doc.htm (дата звернення 10.12.2022).
2. Андрейчикова А. М. Еволюція поглядів на проблему ризику в економічній науці. Економічний вісник Національного гірничого університету. Дніпропетровськ, 2014. № 1. С. 38- 49.
3. Березін О. В. Стратегія підприємства. Центр навчальної літератури, 2010. 220 с. (17)
4. Бланк І. О. Фінансова стратегія підприємства: [монографія] / За заг. ред. І. О. Бланка. К.: КНТЕУ, 2009. 147 с. (18)
5. Герасимчук В. Г. Стратегічне управління підприємством. Графічне моделювання: Навч. Посібник. К.: КНЕУ, 2000. 360 с.
6. Довженко В. І. Чинники підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств за умов глобалізації. Зовнішня торгівля : право та економіка. 2017. № 4. С. 15-21.
7. Ковтун О. І. Стратегії підприємства: [монографія]. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2008. 424 с.

8. Лагодієнко, Н. В., Ніколюк, О. В., Давидюк, О. О. Фінансово-економічний механізм управління ризиками підприємств. Вісник Сумського національного аграрного університету серія “Економіка та менеджмент”. Суми. 2015. 12 (66). С. 25-28.
9. Пилипенко С. М. Теоретичні засади оцінки ефективності діяльності підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки. Київ. 2016. №10. С. 452–456.
10. Шкурупій О. В Зовнішньоекономічна діяльність підприємства. Київ, 2012. 112-114 с.
11. Черномаз П. А. Міжнародний маркетинг. Х.: ХНУ імені В. Н, Каразіна. 2008. 232 с.

References

1. SWOT-analiz yak osnovnyy instrument stratehichnoho upravlinnya, yoho perevahy i nedoliky. (2022) Retrieved from http://www.rusnauka.com/3_SND_2010/Economics/58123.doc.htm (Accessed Dec, 10, 2022). [In Ukrainian].
2. Andreychykova, A. M. (2014). Evolution of views on the problem of risk in economic science. *Ekonomichnyy visnyk Natsional'noho hirnychoho universytetu*. 38- 49. [In Ukrainian].
3. Berezin, O. V. (2010) *Stratehiya pidpryyemstva*. Tsentr navchal'noyi literatury. [In Ukrainian].
4. Blank, I.O. (2009) *Finansova stratehiya pidpryyemstva*. Monohrafiya. K.: KNTEU. [In Ukrainian].
5. Herasymchuk, V.H. (2000) *Stratehichne upravlinnya pidpryyemstvom*. K.: KNEU. [In Ukrainian].
6. Dovzhenko, V. I. (2017) Factors of increasing the competitiveness of domestic enterprises under the conditions of globalization. *Zovnishnya torhivlya : pravo ta ekonomika*, 15-21. [In Ukrainian].
7. Kovtun, O.I. (2008) *Stratehiyi pidpryyemstva*. Monohrafiya. L'viv: Vydavnytstvo L'vivs'koyi komertsynoyi akademiyi. [In Ukrainian].
8. Lahodiyenko, N.V., Nikolyuk, O.V. Davydyuk, O.O. (2015). Financial and economic risk management mechanism of enterprises. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu seriya “Ekonomika ta menedzhment”*, 25-28. [In Ukrainian].
9. Pylypenko, S.M. (2016) Theoretical principles of evaluating the efficiency of the enterprise. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, 10, 452–456. [In Ukrainian].
10. Shkurupiy, O. V (2012) *Zovnishn'oekonomichna diyal'nist' pidpryyemstva*. Kyiv. [In Ukrainian].
11. Chernomaz, P. A. (2008). *Mezhdunarodnii marketynh*. Kh.: KhNU imeni V.N., Karazina. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.12.2022

Прийнята до публікації 20.12.2022

РОЛЬ БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЩОДО ЙОГО СКЛАДАННЯ

Євтушенко В. А., кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна
e-mail: v.a.evtushenko@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0002-7764-2277

Ковальова В. І., кандидат економічних наук, доцент, Національний фармацевтичний університет, м. Харків, Україна
e-mail: vikakova04@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1665-6971

Ігнатів М. Р., магістр кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна
e-mail: ignirom@gmail.com

***Анотація.** Метою статті є теоретичне обґрунтування бізнес-планування, розкриття діючої практики складання бізнес-плану за міжнародними стандартами, а також пошук шляхів удосконалення цієї роботи на підприємстві. У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні прийоми і методи дослідження: порівняння, опрацювання, аналіз, синтез та узагальнення. У статті було проаналізовано причини щодо необхідності складання бізнес-плану на підприємстві. Визначено головну мету розробки бізнес-плану для різних категорій користувачів. Проаналізовано основні завдання бізнес-планування. Розглянуто основні та специфічні функції бізнес-плану. Проведено порівняння структури бізнес-плану за різними міжнародними стандартами.*

***Ключові слова:** бізнес-план, управління, завдання бізнес-планування, структура бізнес-плану, міжнародні стандарти структури бізнес-плану.*

THE ROLE OF BUSINESS PLANNING IN ENTERPRISE ACTIVITIES AND INTERNATIONAL STANDARDS REGARDING ITS COMPILATION

Yevtushenko Viktoriia, Ph.D., Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: v.a.evtushenko@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0002-7764-2277

Kovalova Viktoriia, PhD in Economics, Docent, National University of Pharmacy, Kharkiv, Ukraine
e-mail: vikakova04@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1665-6971

Ihnatov Mykyta, master's degree, Department of Marketing, Management and Entrepreneurship, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: ignirom@gmail.com

***Abstract.** In a market economy, entrepreneurs will not be able to organize stable activities of their business if they do not effectively and clearly plan their activities, constantly collect, process and accumulate information about the state of target markets, the state of competitors in them, opportunities and prospects for the development of this market. For every head of the enterprise, there is a need for a specific planning document that would provide a comprehensive assessment of the future business project and help in the implementation of the business idea, providing their planned «support». Such a planning document is a business plan, which is one of the types of technical and economic substantiation of activity, the structure of which is adapted to market requirements. The purpose of the article is the theoretical justification of business planning, the disclosure of the current practice of drawing up a business plan according to international standards, as well as the search for ways to improve this work at the enterprise. In the research process, general scientific and special techniques and research methods were used: comparison, elaboration, analysis, synthesis and generalization. The article analyzed the reasons for the need to draw up a business plan at an enterprise in modern business conditions. The main purpose of developing a business plan for different categories of its users is determined. In the process of research, distinctive features of a business plan that separate it from traditional plans were determined. The main tasks of business planning in modern conditions are analyzed. The main and specific functions of the business plan are considered. The structure and content of the business plan were compared according to various international standards such as: UNIDO, KPMG, EBRD (European Bank for Reconstruction and Development), TESIS, IFC.*

***Keywords:** business plan, management, business planning tasks, business plan structure, international standards of business plan*

structure.

JEL Classification: A200, M100, M130.

Постановка задачі. У ринковій економіці підприємці не зможуть організувати стабільну діяльність своєї справи, якщо не будуть ефективно та чітко планувати свою діяльність, постійно збирати, обробляти та накопичувати інформацію про стан цільових ринків, стан конкурентів на них, можливості та перспективи розвитку цього ринку. Для кожного керівника підприємства виникає потреба у специфічному плановому документі, що забезпечував би комплексну оцінку майбутнього бізнес-проекту та допомагав би у реалізації бізнес-ідеї, забезпечував їх планове «супроводження». Таким плановим документом є бізнес-план, що є одним з видів техніко-економічного обґрунтування діяльності, структура якого адаптована до вимог ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам бізнес-планування та його ролі в діяльності підприємства присвячені роботи таких вчених як: Л. Бескровна, Н. Данік, Є. Діденко, Т. Васильців, Я. Качмарик, В. Блонська, Р. Лупак та інші. У своїх роботах ці вчені визначають сутність та місце

бізнес-плану у системі управління підприємницькою діяльністю; розглядають плановий характер діяльності підприємства; особливості обрання та реалізації бізнес-проекту; особливостям бізнес-планування міжнародних інвестиційних проектів.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення наукової літератури та практики бізнес-планування на вітчизняних підприємствах свідчить, що недостатньо висвітленим і навіть суперечливим залишається використання бізнес-планування у сучасних умовах та у відповідності до міжнародної практики.

Мета дослідження. Метою статті є теоретичне обґрунтування доцільності, мети та функцій бізнес-плану, розкриття структури та особливостей складання бізнес-плану за міжнародними стандартами, а також визначення напрямів удосконалення цієї роботи в Україні.

Основний матеріал. Бізнес-план – це короткий, точний, доступний і зрозумілий опис передбачуваного бізнесу, найважливіший інструмент при дослідженні різних ситуацій, що дозволяє вибрати найбільш перспективний бажаний результат і визначити засоби його досягнення [1].

Українське законодавство нині не закріплює обов'язковість розробки бізнес-плану. Проте є ряд причин чому це необхідно робити, а саме:

1. Процес бізнес-планування має на меті аналіз бізнес-ідеї, що примушує об'єктивно, критично, неупереджено подивитись на свою справу з різних ракурсів. План – це добре прокладений «маршрут», що відображає послідовність дій і пріоритети в умовах обмежених ресурсів, що попереджує помилки в умовах його реалізації [2].

2. Бізнес-план є тим інструментом, що при правильному використанні дає можливість оперативно контролювати та управляти бізнес-проектом.

3. Кінцевий бізнес-план є засобом доведення своїх ідей до усіх можливих зацікавлених осіб, таких як фінансові інвестори, менеджери, кредитори та ін. [3]. У табл. 1 представлена головна мета розробки бізнес-плану для різних категорій його користувачів.

Таблиця 1

Основна мета розробки бізнес-плану для різних категорій його користувачів

Користувачі бізнес-плану	Ціль розробки
Кредитори	оцінити можливість надання кредитів підприємству, ступінь ліквідності та ризику проектів, рівень якості управління
Інвестори	зацікавити вкладенням капіталу у перспективні проекти
Власники, співвласники, засновники організації	оцінити можливості та перспективи суб'єкта господарювання, встановити і відстежувати цілі та завдання, визначити потребу у ресурсах (фінансових, матеріальних, трудових), перевірити свої ідеї на доцільність і реалістичність
Менеджери	уявити ідеї та практично впровадити їх у життя, сформувати згуртований колектив на виконання завдань

Джерело: складено авторами за матеріалами [4]

Хоча бізнес-план є елементом системи різновидів планових комплексів, він значно відрізняється від планів, розроблених у межах техніко-економічного планування. Відмінними рисами бізнес-плану, що відокремлюють його від традиційних планів, є такі:

1) при розробці бізнес-плану має місце пророблення питань, пов'язаних не з усіма напрямками, а з одним напрямком діяльності фірми (одним бізнес-проектом);

2) бізнес-план орієнтований тільки на розвиток, у той час як спектр стратегічних альтернатив звичайних планів ширше;

3) у рамках традиційного планування вносяться певні корективи у діяльність підприємства по мірі реалізації планів, а бізнес-план має чіткі часові границі, після того як вони вичерпані його мета досягнута, а процес розробки бізнес-плану вважають закінченим [5].

Взагалі процес бізнес-планування допомагає розв'язати наступні основні завдання, що подані на рис. 1.

Кожне завдання плану може бути вирішено лише у взаємозв'язку з іншими. Центром бізнес-плану є концентрація фінансових ресурсів. Саме бізнес-план є головним засобом збільшення капіталу підприємства. Процес складання плану дає змогу проаналізувати всі деталі майбутнього проекту.

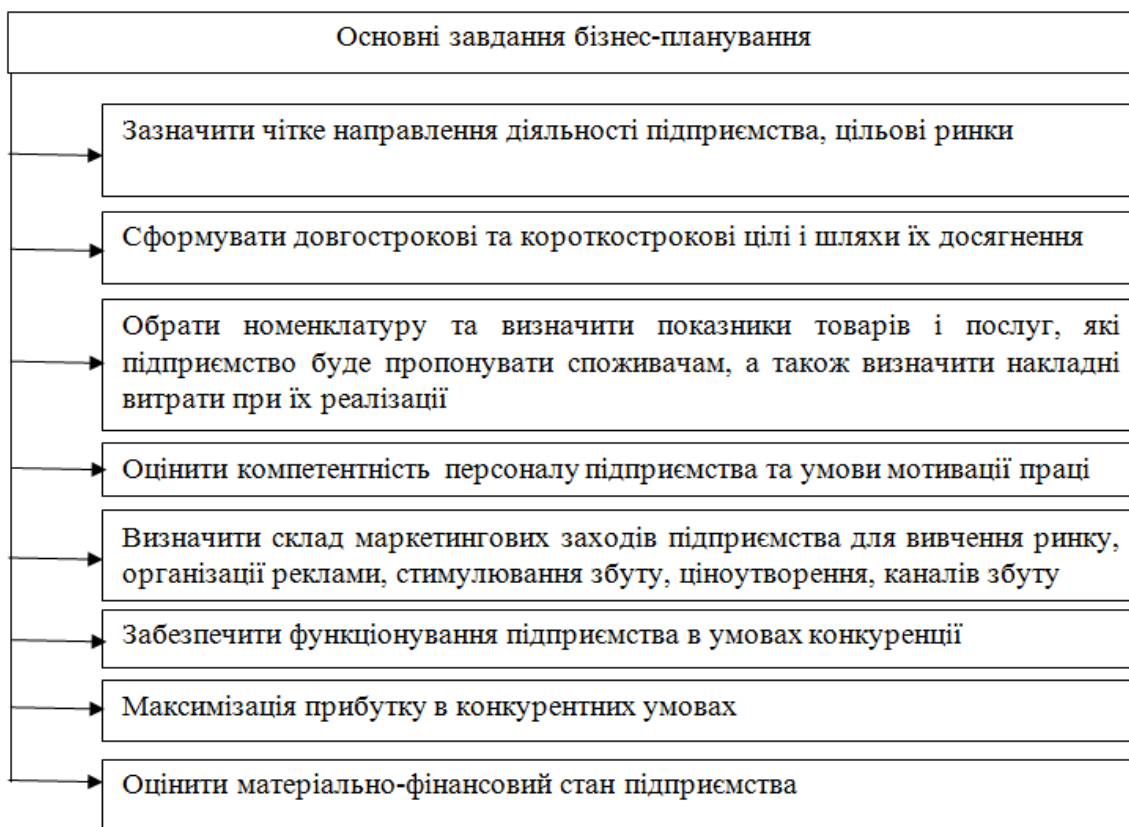

Рис. 1. Основні завдання бізнес-планування

Джерело: складено авторами за матеріалами [1,4]

У сучасній практиці бізнес-план виконує п'ять функцій.

Перша з них пов'язана з можливістю його використання для розробки стратегії бізнесу. Ця функція необхідна в період створення підприємства, а також при виробленні нових напрямків діяльності.

Друга функція – планування. Вона дозволяє оцінити можливості розвитку нового напрямку діяльності, контролювати процеси всередині фірми.

Третя функція дозволяє залучати грошові кошти – позики, кредити.

У сучасних умовах без кредитних ресурсів практично неможливо здійснити який-небудь значний проект, однак отримати кредит непросто. Головна причина полягає не стільки в проблемі високих процентних ставок, скільки у збільшенні безповоротності кредитів. У цій ситуації банки вживають цілий комплекс заходів щодо забезпечення повернення грошових

коштів, серед яких слід зазначити вимоги банківських гарантій, реальної застави та інші, але вирішальним фактором при наданні кредиту є наявність продуманого бізнес-плану.

Четверта функція дозволяє залучити до реалізації планів компанії потенційних партнерів, які побажають вкласти у виробництво власний капітал або наявну в них технологію. Вирішення питання про надання капіталу, ресурсів або технології можливо лише за наявності бізнес-плану, що відбиває курс розвитку компанії на певний період часу.

П'ята функція шляхом залучення всіх співробітників у процес складання бізнес-плану дозволяє поліпшити їх інформованість про майбутні дії, скоординувати зусилля, створити мотивацію досягнення цілей [1].

Крім того вважається, що бізнес-план виконує зовнішню та внутрішню функції:

1) зовнішня – ознайомити різних представників ділового світу із сутністю та основними аспектами реалізації конкретної підприємницької ідеї;

2) внутрішня – опрацювати механізм самоорганізації, тобто цілісну, комплексну систему управління реалізацією підприємницького проекту [6].

Стандартами бізнес-планування прийнято називати типові вимоги до структури та змісту бізнес-плану, які використовуються у діяльності впливових міжнародних чи національних інституцій, рекомендовані для практичного використання визнаними консалтинговими структурами або визначені у певному нормативному документі.

У міжнародній практиці найбільш визнаними та впливовими інституціями, які мають власні вимоги щодо змісту бізнес-плану, є такі всесвітньовідомі консалтингові структури як: UNIDO, KPMG, ЄБРР (Європейський банк реконструкції і розвитку), TACIS, IFC. У табл. 2 подана типова структура розділів бізнес-плану щодо їх вимог.

Таблиця 2

Типова структура бізнес-плану за міжнародними стандартами

UNIDO	KPMG	ЄБРР	TACIS
1	2	3	4
1. Резюме	1. Титульний аркуш	1. Титульний аркуш	1. Титульна сторінка
2. Опис галузі й компанії	2. Меморандум про конфіденційність	2. Меморандум про конфіденційність	2. Регламентування авторських прав на цей документ
3. Опис послуг (товарів)	3. Резюме. 3.1. Короткий огляд. 3.2. Запропонована продукція й послуги. 3.3. Місія, мета і завдання	3. Резюме	3. Тезовий опис бізнес-плану: - ведення бізнесу; - короткий опис продукту; - опис ринкового середовища; - персонал (з окремим виділенням керівного складу); - розподіл коштів
4. Продажі й маркетинг	4. Продукція й послуги. 4.1. Введення. 4.2. Продукція й послуги. 4.3. Супутні товари й послуги	4. Підприємство	4. Стратегія бізнесу
5. План виробництва	5. Аналіз ринку й галузі. 5.1. Використання продукту й послуги. 5.2. Демографічний аналіз. 5.3. Конкуренція. 5.4. SWOT – аналіз	5. Проект. 5.1. Загальна інформація про проект. 5.2. Інвестиційний план проекту. 5.3. Аналіз ринку, конкурентоспроможність. 5.4. Опис виробничого процесу. 5.5. Фінансовий план. 5.6. Екологічна оцінка	5. Маркетингові заходи щодо просування продукту та аналізу збуту

6. Організаційний план	6. Цільові ринки. 6.1. Цільові споживачі. 6.2. Географічний цільовий ринок. 6.3. Ціноутворення	6. Фінансування. 6.1. Графіки одержання й погашення кредитних коштів. 6.2. Застава і поручництво. 6.3. Устаткування та роботи, які будуть фінансуватися за рахунок кредитних коштів. 6.4. SWOT – аналіз. 6.5. Ризики й заходи щодо їх зниження	6. Стратегія виробництва
7. Фінансовий план	7. Стратегії реклами й просування. 7.1. Стратегія просування. 7.2. Кошти на поширення реклами. 7.3. Прогноз продажів	7. Додатки	7. Система управління бізнесом: - опис кадрового ланцюжка; - процес узгодження і прийняття рішень; - опис керівного складу з послужним списком
8. Оцінка ефективності проекту	8. Управління. 8.1. Організація та ключовий персонал. 8.2. Капітальні активи, які необхідні. 8.3. Витрати на підготовку виробництва		8. Фінансова складова бізнесу: - вирішення різних підготовчих питань; - терміни розгортання плану; - частота періоду за плановими розробками; - напрямки бізнесу та аналіз одного з них; - оцінка похибки фінансових звітів; - собівартість продукції; - розрахунок собівартості продукції (або надання послуги); - система підрахунку збитків і прибутків; - прогнозний баланс; - прогноз планованого і можливого грошового потоку; - розрахунок загального прибутку і рентабельності підприємства
9. Гарантії та ризику компанії	9. Фінансовий аналіз. 9.1. Собівартість реалізованої продукції. 9.2. Аналіз беззбитковості. 9.3. Кількісний аналіз. 9.4. Доходи і витрати. 9.5. Рух грошових коштів. 9.6. Баланси підприємства. 9.7. Ризики		9. Аналіз факторів ризику: - ризики обумовлені технічними факторами; - фінансові ризики; - інвестиційний аналіз; - аналіз можливих результатів передбачуваного бізнесу на базі математичної моделі; - кредитні та інші ризики
10. Додатки	10. Додатки		10. Додатки

Джерело: складено авторами за матеріалами [8, 9]

Стандарт UNIDO найбільш популярний та поширений стандарт бізнес-планування. Він може успішно використовуватися як для бізнес-стартапів, так і для малих та середніх підприємств. Дуже часто саме методологія UNIDO використовується державними органами та банками як основа при розробці власних рекомендацій щодо структури бізнес-планів. Якщо не визначені інші вимоги, то саме стандарт UNIDO доречно покласти в основу розробки бізнес-плану.

KPMG – міжнародна аудиторська компанія з штаб-квартирою в Амстердамі, яка входить у «велику четвірку» аудиторських компаній світу. KPMG надає допомогу в організації фінансування як для конкретних інвестиційних проектів, так і для комплексних програм розвитку бізнесу в цілому, а також розробляє плани для реалізації найбільш вигідних способів фінансування. Їхній стандарт передбачає детальне пояснення як маркетингової складової (розділи «Продукція і послуги», «Аналіз ринку та галузі», «Цільовий ринок», «Стратегія реклами і просування»), так і фінансових результатів реалізації бізнес-плану (передбачено розрахунок собівартості реалізованої продукції, проведення розрахунку критичних обсягів реалізації («точки беззбитковості»), прогнозування фінансових результатів, складання прогнозного балансу підприємства.

Другим визнаним у діловому світі стандартом бізнес-планування є структура бізнес-плану розроблена Європейським банком реконструкції і розвитку (ЄБРР). ЄБРР по суті є інвестиційним інститутом, створеним для підтримки ринкової економіки у країнах Центральної Європи та Азії. Він заснований у 1991 році при участі 60 країн світу та ряду міжнародних організацій. Європейський банк реконструкції і розвитку є одним із самих великих інвесторів у Європі і Центральноазійському регіоні. Він залучає багато іноземних інвестицій і використовує власні кошти для розвитку цих регіонів. Інвестиції надходять як для підтримки і розвитку існуючих підприємств, так і для створення нових компаній і виробництв. Тісні зв'язки і взаємодія ЄБРР із державними інститутами дозволяють брати участь у створенні більш сприятливого клімату для підприємців, зокрема щодо спрощення процесу кредитування та надання допомоги у розробці бізнес-планів.

Програма TACIS (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States, Технічна допомога Співдружності незалежних держав). TACIS Programme – це програма Європейського Союзу, розпочата у 1991 році з метою надання допомоги новим незалежним державам Східної Європи і Центральної Азії (колишнім республікам Радянського Союзу, крім країн Балтії) у перехідний період.

Стандарт TACIS орієнтується на підготовку бізнес-плану для залучення інвестора та створення нового підприємства з його участю. Велика увага приділяється висвітленню питань виробничої спроможності підприємства та загальній системі управління (розділи «Стратегія виробництва» та «Система управління бізнесом»), а також фінансовому аналізу (розділ «Фінансова складова бізнесу»).

International Finance Corporation (Міжнародна фінансова корпорація, МФК) – це структурний підрозділ Світового Банку, який здійснює фінансування середньострокових і довгострокових інвестиційних проектів у приватному секторі. Основним завданням МФК є сприяння сталому економічному розвитку завдяки зростанню перспективних підприємств і капітальних ринків 176 держав-учасниць. Стандартної форми заявки на отримання фінансування у МФК не існує. Підприємство, яке прагне отримати кошти, має надіслати попередню інформацію про проект. Після попереднього розгляду проекту МФК може запропонувати підприємству надати бізнес-план або детальне техніко-економічне обґрунтування для прийняття рішення про можливість його фінансування.

При формуванні бізнес-плану існують певні стандартні етапи, що включають перелік завдань, які повинні бути обов'язково опрацьовані незалежно від того, в якій сфері працює підприємство, які визначені його основні особливості та які комерційні цілі воно ставить перед собою. Ці етапи можна сформулювати так:

- визначення мети бізнес-плану: на цьому етапі необхідно чітко уявляти для чого розробляється бізнес-план, го-тується він для внутрішнього користування менеджерами підприємства або він розрахований на інвесторів, комерційні банки, лізингодавців, венчурні фонди тощо;

- збір інформації, необхідної для складання бізнес-плану: на цьому етапі необхідно виявити усі можливі джерела інформації, потрібної для розробки бізнес-плану;

- вибір структури бізнес-плану та його розроблення.

При розробці бізнес-плану важливо звертати увагу на головні принципи складання бізнес-плану, які полягають у наступному:

- якісне і змістовне оформлення (зовнішній вигляд, якісна обкладинка, чіткі малюнки, фотографії та розрахунки тощо);
- чітка орієнтація на адресата (кредитора або інвестора);
- ретельна характеристика певного сегмента (ніші) ринку, потреб споживачів та їхніх переваг при купівлі товарів і послуг підприємства;
- переконливість у реалізації основної ідеї, зокрема в ефективності роботи підприємства (отриманні прибутків) і своєчасному погашенні кредитів та ін.

Висновки. Бізнес-план – це стратегічний інструмент управління, відправний пункт усієї планової та виконавчої діяльності підприємства. Бізнес-план дає змогу аналізувати, контролювати та оцінювати успішність діяльності у процесі реалізації підприємницького проекту, виявляти відхилення від плану та своєчасно коригувати напрямки розвитку бізнесу. Грамотна розробка бізнес-плану дозволить уникнути фундаментальних помилок і допоможе прийняти рішення про доцільність інвестицій, про планування перспектив, раціональні транспортні системи та використання ресурсів компанії, а також про успіх фірми в цілому. Законодавче закріплення стандартів щодо структури бізнес-плану в Україні та його обов'язковості під час створення підприємств зменшить частку неприбуткових, збанкрутілих підприємств і підвищить ефективність наявних підприємств та приведе український бізнес на новий, більш високий рівень розвитку.

Список літератури

1. Бізнес-планування: навч. посіб. / Т. Г. Васильців, Я. Д. Качмарик, В. І. Блонська, Р. Л. Лупак. Київ: Знання, 2013. 173 с.
2. Діденко Є. О., Нянчур Б. С. Бізнес-планування та його роль у стратегічному управлінні підприємством. Економіка та держава. Серія: Економічні науки. 2016. № 12. С. 78–81.
3. Пекна Г. Б., Білокур Г. В. Бізнес-планування та його роль в сучасних умовах розвитку України. Вчені записки Університету «КРОК». 2018. Вип. 49. С. 197–202.
4. Должанський І. З., Загорна Т. О. Бізнес-план: технологія розробки. Навчальний посібник. 2-ге вид. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 384 с.
5. Бескровна Л. О. Бізнес-планування підприємства : навч. посіб. Одеса : ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2012. 124 с.
6. Данік Н. В. Бізнес-планування як інструмент здійснення фінансового менеджменту в сучасних умовах розвитку України. Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. № 1. URL: <http://global-national.in.ua/archive/1-2014/16.pdf>.
7. Вишнеvsька Ю. О., Янковець Т. М. Технології складання бізнес-плану: закордонний та вітчизняний досвід. II всеукраїнська Інтернет-конференція «Освітньо-інноваційна інтерактивна платформа «Підприємницькі ініціативи». 2017. № 1. С. 367–376.
8. Менчинська О. М., Кліщук Ю. О. Особливості бізнес-планування міжнародних інвестиційних проектів у промислово розвинених країнах (порівняльний аналіз). Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2020. Вип. 33. Ч. 1. С. 112-118.
9. Doing Business-2020. Завдяки чому Україна піднялася в рейтингу на 64 сходинку. Економічна правда. 2020. URL: <https://cutt.ly/fgMtEo0> (дата звернення 09.11.2022).

References

1. Biznes-planuvannia : navch. posib. (2013). / T. H. Vasylytsiv, Ya. D. Kachmaryk, V. I. Blons'ka, R. L. Lupak. Kyiv: Znannia, [In Ukrainian].
2. Didenko, Ye. O., Nianchur, B. S. (2016). Business planning and its role in strategic enterprise management. Ekonomika ta derzhava. Serii: Ekonomichni nauky, 12, 78–81. [In Ukrainian].
3. Pekna, H.B., Bilokur, H.V. (2018). Business planning and its role in modern conditions of development of Ukraine. Vcheni zapysky Universytetu «KROK», 49, 197–202. [In Ukrainian].
4. Dolzhans'kyj, I. Z., Zahorna, T. O. (2009). Biznes-plan: tekhnolohiia rozrobky. Navchal'nyj posibnyk. 2-he vyd. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [In Ukrainian].
5. Beskrovna, L. O. (2012). Biznes-planuvannia pidpriumstva : navch. posib. Odesa : ONAZ im. O.S. Popova. [In Ukrainian].
6. Danik, N. V. (2014). Business planning as a tool for financial management in modern conditions of Ukraine's development. Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, 1. Retrieved from <http://global-national.in.ua/archive/1-2014/16.pdf>. [In Ukrainian].
7. Vyshnevs'ka, Yu.O., Yankovets', T.M. (2017). Technologies for drawing up a business

plan: foreign and domestic experience. II All-Ukrainian Internet Conference "Educational and Innovative Interactive Platform "Entrepreneurial Initiatives", 1, 367–376. [In Ukrainian].

8. Menchynska, O., Klishchuk, J. (2020). Peculiarities of business planning of international investment projects in industrialized countries (comparative analysis). *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, 33, 1, 112-118. [In Ukrainian].

9. Doing Business-2020. *Zavdiaky chomu Ukraina pidnialasia v rejtynhu na 64 skhodynku. Ekonomichna pravda*. 2020. Retrieved from <https://tsutt.ly/fgMtEo0>. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.12.2022

Прийнята до публікації 10.12.2022

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

Кічук Н. В., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, права та управління бізнесом, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

e-mail: kichuknv@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3032-1238

Анотація. Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану та обґрунтуванні шляхів покращення інвестиційної привабливості Одеського регіону. Методика дослідження включає ряд загальнонаукових та спеціальних методів дослідження: аналіз наукової літератури, системний підхід, метод ключових понять, порівняння, наукова абстракція, програмний метод та узагальнення. Визначено, що інвестиційна привабливість Одеського регіону – це інтегральний показник, що формується з урахуванням впливу на нього безлічі факторів (економічних, соціальних, політичних, природних, інфраструктурних та ін.), що характеризують регіон та його соціально-економічне становище, та які в сукупності відображають ступінь відповідності об'єкту інвестування інтересам інвесторів. Також визначено, що протягом останніх років спостерігається збільшення обсягів прямих іноземних інвестицій в Одеський регіон. Встановлено, що загалом Одеський регіон належить до регіонів із досить високою інвестиційною привабливістю, однак останнім часом інвестиційні процеси в Одеському регіоні загальмувалися внаслідок скорочення фінансових можливостей інвесторів і держави, що зумовлено повномасштабними військовими діями на території України. Розроблено концепцію покращення інвестиційного клімату та інвестиційної активності Одеського регіону, яка має сприяти активізації надходження іноземних інвестицій в економіку регіону, залученню коштів міжнародної допомоги та збільшенню обсягів інвестиційної діяльності. Практична значимість роботи полягає у розробці конкретних рекомендацій щодо покращення інвестиційної привабливості Одеського регіону, які можуть бути реалізовані на практиці

Ключові слова: інвестиційна привабливість, Одеський регіон, іноземні інвестиції, ризики інвестиційної діяльності, інвестиційна програма, рекомендації.

CURRENT STATE AND WAYS OF IMPROVING THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE ODESSA REGION

Kichuk N. V., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics, Law and Business management Odessa National University of Economics, Odessa, Ukraine

e-mail: kichuknv@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3032-1238

Abstract. The purpose of the article is to study the current state and justify ways to improve the investment attractiveness of the Odesa region. The research methodology includes a number of general scientific and special research methods: analysis of scientific literature, systematic approach, method of key concepts, comparison, scientific abstraction, program method and generalization. Based on the results of the study, it was determined that the investment attractiveness of the Odesa region is an integral indicator that is formed taking into account the influence of many factors (economic, social, political, natural, infrastructural, etc.) that characterize the region and its socio-economic situation, and which collectively reflect the degree of compliance of the investment object with the investors' interests. It was also determined that in recent years there has been an increase in the volume of direct foreign investments in the Odesa region. It has been established that in general the Odesa region belongs to the regions with a sufficiently high investment attractiveness, but recently the investment processes in the Odesa region have slowed down due to the reduction of financial capabilities of investors and the state, which is caused by full-scale military actions on the territory of Ukraine. The concept of improving the investment climate and investment activity of the Odesa region has been developed, which should contribute to the activation of the inflow of foreign investments into the region's economy, the attraction of international aid funds, and an increase in the volume of investment activity. The practical significance of the work lies in the development of specific recommendations for improving the investment attractiveness of the Odesa region, which can be implemented in practice.

Keywords: investment attractiveness, Odesa region, foreign investments, risks of investment activity, investment program, recommendations.

JEL Classification: O170.

Постановка задачі. Нині важливим фактором розвитку економіки Одеського регіону є його інвестиційна привабливість, яку можна розглядати з позиції інвестиційного клімату, рівня розвитку інвестиційної інфраструктури, можливостей залучення інвестиційних ресурсів. Однак, у зв'язку з економічною ситуацією, що склалася в Україні, веденням військових дій на її території, нестабільністю валютного ринку, обмеженням доступу до зовнішнього

кредитування, обсяги надходження інвестиційного капіталу значно зменшилися. Ця ситуація зумовлює необхідність активної діяльності керівництва Одеського регіону щодо створення сприятливих умов для залучення інвесторів та розвитку бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інвестиційної привабливості на регіональному рівні в різних аспектах досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені-економісти. Серед них можна виокремити праці таких вчених, як: Л. К. Агаєва, А. В. Бабанов, Є. В. Бушинський, Н. Л. Виноградова, В. І. Гунько, Н. Н. Давиденко, С. О. Іщук, А. С. Кербікова, Б. Ю. Кишакевич, О. Ю. Кособуцька, Г. В. Лещук, А. П. Лях, Н. П. Макарій, О. Ю. Матвєєва, С. С. Мунька, В. Н. Мякшин, Н. І. Пасяда, А. М. Пахалов, С. А. Петровська, В. П. Приходько, Ф. П. Ткачик, К. О. Тюлькіна та інші [1,2,3,4].

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць та істотні досягнення у сфері дослідження регіональної економіки, низка питань теоретико-методичного та практичного характеру з управління, оцінки та удосконалення інвестиційної привабливості регіонів залишається остаточно нерозв'язаною, потребує подальших уточнень та розвитку.

Мета дослідження - дослідити сучасний стан та обґрунтувати шляхи покращення інвестиційної привабливості Одеського регіону.

Основний матеріал. В економічній літературі категорія «інвестиційна привабливість регіону» трактується як сукупність характеристик соціально-економічного розвитку регіону, які сприяють залученню інвестицій; інтегральний показник, що характеризує інвестиційний клімат та інвестиційну інфраструктуру регіону [5, с. 94]. Також слід підкреслити, що інвестиційна привабливість регіону є об'єктивним фактором для інвестування і кількісно виражається у обсязі інвестиційних ресурсів, які можуть бути залучені до адміністративно-територіальної одиниці, виходячи з сформованого у ній інвестиційного потенціалу, а також рівня інвестиційних ризиків [6, с. 68]. Необхідно зауважити, що загалом Одеський регіон серед інших регіонів України належить до регіонів із досить високою інвестиційною привабливістю, що зазначається у Програмі сприяння розвитку міжнародної та інвестиційної діяльності Одеської області на

2021-2023 роки [7]. Одеський регіон характеризується такими факторами інвестиційної привабливості, як: вигідне геополітичне розміщення; наявність розвинутого господарського комплексу; високий рівень природно-ресурсної забезпеченості; дешева кваліфікована робоча сила; привабливі туристичні умови; великий потенціал для промислового та сільськогосподарського виробництва; активна зовнішньоекономічна діяльність у сфері експортно-імпортних операцій [8]. Від залучення прямих іноземних інвестицій безпосередньо залежить рівень сталого розвитку Одеського регіону, а також добробут його мешканців [9]. На рис. 1 показана динаміка прямих іноземних інвестицій в Одеський регіон за останні одинадцять років.

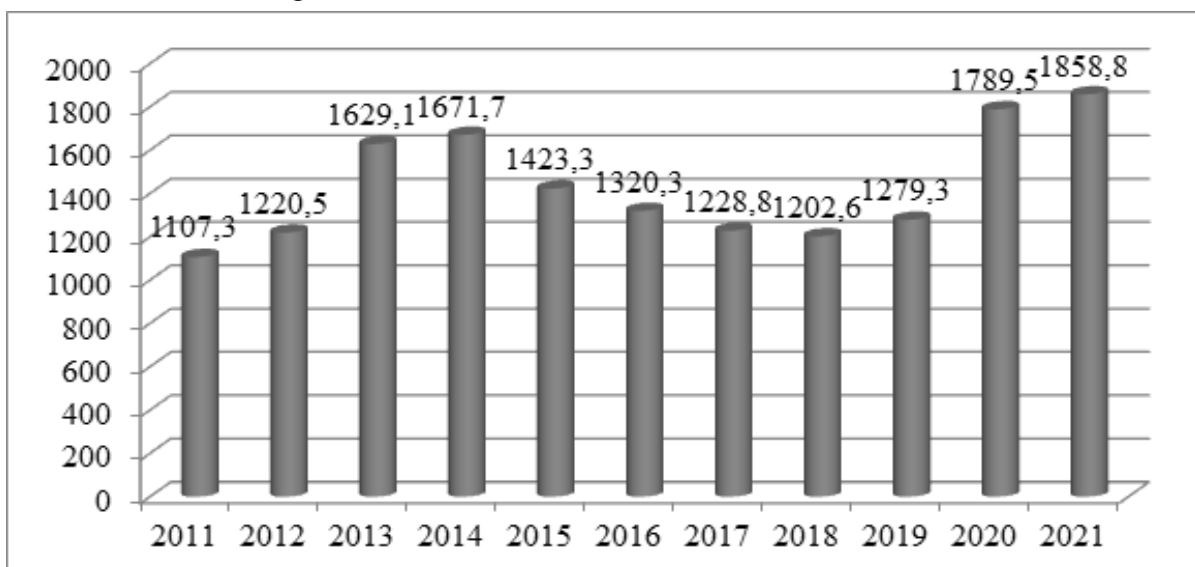

Рис. 1. Динаміка обсягу прямих іноземних інвестицій в Одеський регіон у 2011-2021 роках, млн. дол.

Джерело: [9]

Як видно з представлених даних, обсяг прямих іноземних інвестицій в Одеський регіон змінювався нерівномірно. Так з 2011 року по 2014 рік їх розмір збільшився на 564,4 млн. дол. Потім відбулося їх зменшення до рівня 1202,6 млн. дол. у 2018 році. Це було пов'язано зі складними політичними та економічними умовами в українській державі, а саме зі зміною влади, анексією Криму, військовими діями на Сході України. У наступні роки у зв'язку зі стабілізацією економічної ситуації відбулося збільшення обсягу прямих іноземних інвестицій в Одеський регіон.

Однак, інвестиційні процеси в Одеському регіоні останнім часом різко загальмувалися внаслідок скорочення фінансових можливостей інвесторів і держави [10]. Така ситуація складається внаслідок комплексної взаємодії негативних чинників на його інвестиційне середовище. Також це сприяє утворенню ризиків, пов'язаних з інвестиційною діяльністю в Одеському регіоні. Ці ризики проявляються у правовій, економічній, фінансовій та інших сферах (табл. 1).

Таблиця 1

Ризики здійснення інвестиційної діяльності в Одеському регіоні

Сфера	Перелік ризиків
Правова	Корупція; незахищені права власності, рейдерство; централізація влади - неможливість регіону конкурувати у сфері залучення інвестицій; примус бізнесу до покриття фінансових проблем регіону під приводом його залучення до вирішення соціальних питань; тиск на бізнес з боку органів влади; нерегульованість питання державно-приватного партнерства; часті зміни законодавства; невиконання законів; незавершеність законотворчого процесу та неможливість втілення прийнятих законів; брак реформ у сфері ринку землі.
Економічна	Монополізація економіки; низька платоспроможність значної частини населення; низький попит на внутрішньому ринку та зовнішніх ринках; низький рівень ділової активності; залежність виробництва від тимчасових коливань попиту та від природних ресурсів; тінізація економічних відносин.
Фінансова	Податкове навантаження; дефіцит державного бюджету; високі кредитні ставки; неповернення ПДВ.
Інші (політична, соціальна)	Війна України з РФ; політична нестабільність; безробіття; низька кваліфікація випускників управлінських та маркетингових спеціальностей; брак часових та фінансових ресурсів для підвищення кваліфікації працівників на підприємствах; у молоді низький рівень володіння іноземними мовами; слабкий розвиток інфраструктури; погана екологічна ситуація.

Проведений аналіз чинників впливу на інвестиційну привабливість Одеського регіону засвідчує, що існуючі загрози щодо політичних, економічних, соціальних та інших факторів не сприяють розвитку інвестиційної діяльності в Одеській області та активному залученню інвестицій в економіку регіону.

Тому головним завданням регіональних органів влади має бути розроблення дієвої концепції зі створення умов та усунення перепон для залучення інвестицій в Одеський регіон. Ціль, завдання та принципи концепції підвищення інвестиційної привабливості Одеського регіону представлені на рис. 2.

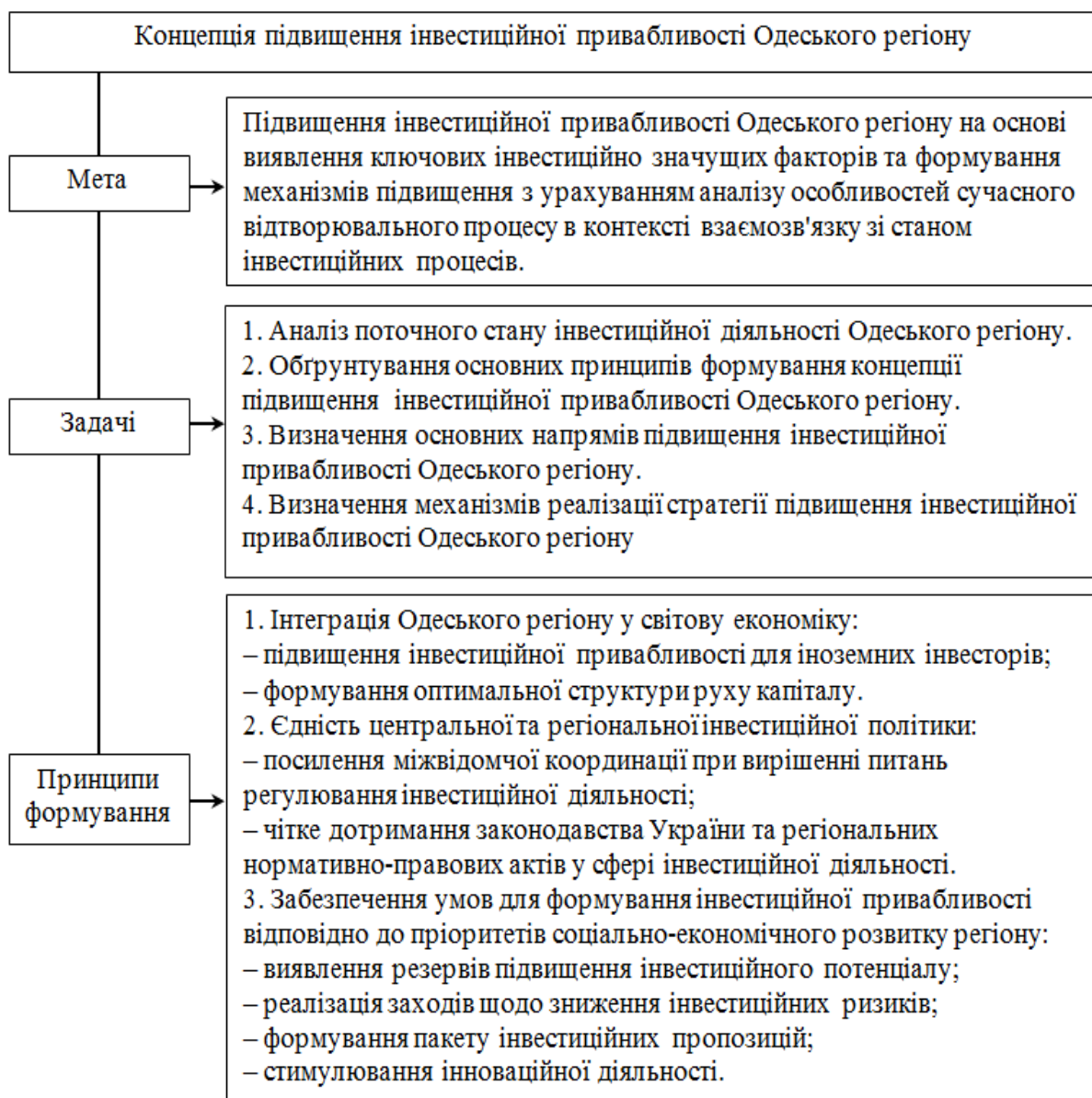

Рис. 2. Запропонована модель концепції підвищення інвестиційної привабливості Одеського регіону

Розробка концепції інвестиційного розвитку Одеського регіону дасть можливість забезпечувати поєднання індивідуального підходу до іноземних інвесторів, які зацікавлені вкладати кошти в пріоритетні галузі області, з оцінкою специфіки виробництва Одеської області, наукового потенціалу, трудових ресурсів регіону. Основою концепції покращення інвестиційного клімату та інвестиційної активності Одеського регіону має бути система заходів, виконання яких має сприяти активізації надходження іноземних інвестицій в економіку Одеського регіону, залученню коштів міжнародної допомоги та збільшенню обсягів інвестиційної діяльності.

Для покращення інвестиційного клімату та інвестиційної активності Одеського регіону насамперед необхідне вдосконалення факторів регуляторного середовища, стану інфраструктури, підготовки персоналу для реальних запитів економіки регіону, а також розробка дорожньої карти розвитку інвестиційного потенціалу.

Вважаємо, що інвестиційна діяльність в Одеському регіоні повинна бути направлена на:

- 1) забезпечення економічного і соціального розвитку регіону з урахуванням раціонального використання його потенціалу, відтворення місцевих ресурсів і охорону навколишнього середовища;

- 2) комплексне вирішення міжгалузевих науково-технічних і організаційно-управлінських

проблем, обумовлених необхідністю економічного поживлення, розвитку на користь регіону і країни у цілому;

3) підвищення технологічного й інформаційного рівня всіх сфер господарської діяльності для досягнення конкурентоспроможності продукції і послуг підприємницьких структур регіону;

4) реалізацію стратегії розвитку регіону, сприяння формуванню вискоєфективної структури його економіки.

За цих умов концепція, що лежить в основі стратегії підвищення інвестиційної привабливості Одеського регіону, має базуватися на системі організаційних заходів, що забезпечуватимуть реалізацію основних завдань інвестиційної діяльності.

В свою чергу механізм реалізації концепції підвищення інвестиційної привабливості Одеського регіону має наступний вигляд (табл. 2).

Таблиця 2

Запропонований механізм реалізації концепції підвищення інвестиційної привабливості Одеського регіону

№	Напрямок	Заходи
1	Розробка та вдосконалення нормативно-правової бази	– розробка заходів державної підтримки інвесторів; – стимулювання інвестиційних проектів інноваційної, високотехнологічної та наукомісткої спрямованості; – поліпшення інвестиційного клімату; – створення сприятливих умов для залучення прямих інвестицій в економіку Одеської області
2	Організаційно-економічні заходи	– надання різних видів державної підтримки інвесторам, виробникам інноваційної продукції, суб'єктам малого та середнього підприємництва відповідно до законодавства України; – створення об'єктів інвестиційної інфраструктури; – розвиток механізмів державно-приватного партнерства
3	Інформаційно-методичні заходи	– просування інвестиційного потенціалу Одеської області на внутрішньому та зовнішніх ринках; – розповсюдження інформаційних матеріалів про рівень інвестиційної привабливості Одеської області; – супровід функціонування інвестиційного порталу Одеської області; – інформаційно-консультаційна підтримка інвесторів; – формування баз даних про міжнародні та зовнішньоекономічні зв'язки Одеської області.

Отже, Одеська область, володіючи дуже високим інвестиційним та економічним потенціалом, як порівняти з іншими регіонами України, за умови реалізації запропонованої концепції покращення інвестиційного клімату та інвестиційної активності може значно покращити свої ключові позиції. Ця обставина обумовлює необхідність розробки системного підходу до реалізації регіональної інвестиційної політики Одеської області у довгостроковій перспективі.

Висновки. Інвестиційні процеси в Одеському регіоні останнім часом загальмувалися внаслідок політичної та економічної нестабільності, яка викликана військовими діями на території України. Незважаючи на те, що за останні роки спостерігалось покращення ситуації із залученням іноземних інвестицій в економіку Одеського регіону, наразі обсяги залучених інвестицій не відповідають тому рівню, якого реально потребує регіональна економіка. Незважаючи на це, завдяки наявності сильних сторін та за умови подолання

зовнішніх загроз Одеський регіон має великі перспективи для залучення інвестицій в економіку області та розвитку інвестиційної діяльності. До основних напрямів підвищення інвестиційної привабливості Одеського регіону слід віднести: включення підприємств Одеської області у процеси міжнародного руху капіталів у вигляді залучення іноземних інвестицій; реструктуризацію регіональної економіки відповідно до затверджених у Стратегії розвитку Одеської області на період 2021-2027 роки пріоритетів; заходи з підвищення інвестиційного потенціалу Одеської області; розвиток виробничої та інвестиційної інфраструктури Одеської області; покращення інформаційного забезпечення інвестиційної діяльності у регіоні.

Список літератури

1. Агаєва Л. К., Анісімова В. Ю. Інвестиційна привабливість регіону: навчальний посібник. Суми: Видавництво СумДУ, 2018. 72 с.
2. Бабанов А. В. Класифікація чинників, що формують інвестиційну привабливість регіону. Економічний журнал. 2012. Вип. 4. С. 88-95.
3. Береза А. В. Інституційні моделі регіональної політики в європейських країнах. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2006. Вип. 30(2). С. 270-280.
4. Виноградова Н. Л., Лашченко О. В. Формування іміджу та бренду території як фактор підвищення її конкурентоспроможності. Регіональне управління та місцеве самоврядування. 2014. № 2 (11). С. 132-139.
5. Гайдучий П. І. Інвестиційний клімат в Україні: монографія. Київ: Нора-друк, 2002. 246 с.
6. Гулько В. І. Фактори та показники формування інвестиційної привабливості. Фінансовий простір. 2013. № 1 (9). С. 21-25.
7. Лещук Г. В. Систематизація підходів до оцінювання інвестиційної привабливості регіону. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2020. №29. С. 93-97.
8. Козяр Н. О. Теоретичні підходи до трактування сутності категорії «інвестиційна привабливість» у сільському господарстві. Агросвіт. 2018. №23. С. 66-72.
9. Головне управління статистики в Одеській області: офіційний сайт. URL: <http://www.od.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 20.11.2022)
10. Програма сприяння розвитку міжнародної та інвестиційної діяльності Одеської області на 2021-2023 роки. URL: <https://oblrada.odessa.gov.ua/wp-content/uploads/40-05-VIII.pdf> (дата звернення 20.11.2022)

References

1. Agayeva, L. K., Anisimova, V. Yu. (2018). Investytsiyna pryvablyvist' rehionu: navchal'nyy posibnyk .Sumi: Vidavnytstvo SumDU. [In Ukrainian].
2. Babanov, A. V. (2012). Classification of officials that form the investment privability of the region. Ekonomichnyy zhurnal, 4, 88-95. [In Ukrainian].
3. Bereza, A. V. (2006). Institutional models of regional policy in European countries. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, 30(2), 270-280. [In Ukrainian].
4. Vinogradova, N. L., Lashchenko, O. V. (2014). Formation of the brand image of the territory as a factor of promotion and competitiveness. Rehional'ne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya, 2 (11), 132-139. [In Ukrainian].
5. Gaidutsky, P. I. (2002). Investment climate in Ukraine: monograph. Kiev: Nora-druk, [In Ukrainian].
6. Gunko, V. I. (2013). Factors and indications of the formation of investment privatility. Finansovyy prostir, 1 (9), 21-25. [In Ukrainian].
7. Leshchuk, G. V. (2020). Systematization of approaches to assessing the investment privability of the region. Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu, 29, 93-97. [In Ukrainian].
8. Kozyar, N. O. (2018). Theoretical approaches to the interpretation of the reality of the category "investment privatility" in the agricultural state. Ahrosvit, 23, 66-72. [In Ukrainian].
9. Head office of statistics in Odessa region: official site. Retrieved from <http://www.od.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

10. Program for the development of international and investment activity in the Odessa region for 2021-2023. Retrieved from <https://oblrada.odessa.gov.ua/wp-content/uploads/40-05-VIII.pdf> [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.12.2022

Прийнята до публікації 10.12.2022

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ОПЛАТИ ПРАЦІ ТА ВИКОРИСТАННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ

Літвінова В. О., кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

e-mail: litvinova_1977@ukr.net

ORCID: 0000-0003-3998-904X

Кобилінський О. Ю., студент II курсу магістратури, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

e-mail: alexey.petrosyan23@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7130-6440

Анотація. У статті проаналізовано важливість впливу фактору заробітної плати у підвищенні продуктивності праці. Виявлено, що серед вартісних показників продуктивність праці можна розрахувати, використовуючи валову (чисту) додану вартість, в якій відображається ефективність використання і трудових, і матеріальних, і виробничих, і фінансових ресурсів. Розглянуто взаємозв'язок темпів оплати праці та продуктивності шляхом розрахунку коефіцієнту еластичності праці. Виділено три основні моделі, що визначають співвідношення темпів зростання заробітної плати та продуктивності праці. Запропоновано досліджувати, який вплив здійснюють окремі частини фонду оплати праці на коефіцієнт еластичності оплати праці, на підставі авторської адитивно-мультипликативної моделі.

Ключові слова: оплата праці, мотивація, заробітна плата, продуктивність праці, бізнес, підприємство, трудомісткість продукції, середньооблікова чисельність працівників, додана вартість, темп зростання, динаміка, фонд оплати праці, коефіцієнт випередження, коефіцієнт еластичності.

ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF THE RATIO OF PAYMENT AND USE OF THE WORKFORCE

Litvinova Viktoriia, PhD (Economics), Associate Professor, Department of Business Economics and Business Organization, Odessa National University of Economics, Odessa, Ukraine

e-mail: litvinova_1977@ukr.net

ORCID: 0000-0003-3998-904X

Kobylynskyi Alexei, 2nd year master's student, Odessa National University of Economics, Odessa, Ukraine

e-mail: alexey.petrosyan23@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7130-6440

Abstract. The article analyzes the importance of the wage factor in increasing labor productivity. It is found that among the cost indicators, labor productivity can be calculated using gross (net) value-added, which reflects the efficiency of the use of labor, material, production and financial resources. The author substantiates the need to track general trends in changes in labor remuneration and labor productivity, their interrelation and efficiency. The author examines the relationship between the rates of labor remuneration and productivity by calculating the labor elasticity coefficient, which is the inverse of the rate of labor productivity outpacing labor remuneration. The elasticity coefficient shows how much the average wage (labor costs) changes with a one percentage point change in labor productivity. Three main models that determine the ratio of wage and labor productivity growth rates are allocated, and the expediency of using each model under certain circumstances is substantiated. It is proposed to study the impact of individual parts of the wage fund on the coefficient of wage elasticity based on the author's additive-multiplicative model. The proposed model makes it possible to assess the impact of individual factors on the resulting indicator using various techniques of factor analysis, which in turn significantly expands the scope of the model. Such an analysis will improve the efficiency of the organization of remuneration at the enterprise and ensure the balance of the payroll fund with a focus on productivity

Keywords: remuneration, motivation, salary, labor productivity, business, enterprise, labor intensity of production, average number of employees, added value, growth rate, dynamics, labor remuneration fund, advance rate, elasticity rate.

JEL Classification: M540; J310; C510.

Постановка задачі. Одним із найголовніших факторів створення матеріальних благ завжди була, є і буде праця робітників. Недарма саме працю автори книги «Економікс» Кемпбелл Р. Макконнелл та Стенлі Леонард Брю віднесли до незамінних факторів виробництва. Саме без праці та необхідних матеріальних засобів виробництва (засобів праці та предметів праці) було б неможливим функціонування та навіть запуск процесу

виробництва, у якому створюються усі товари, виконуються роботи та надаються послуги. Підвищення продуктивності праці на підприємстві напряму пов'язане із наявністю у підприємства необхідних трудових ресурсів та їх раціональним використанням. У свою чергу, потрібно також враховувати фактор зміни середньої заробітної плати у підвищенні рівня продуктивності праці, бо саме оплата праці виступає стимулюючим чинником до покращення результатів роботи працівниками підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед зарубіжних можна виділити: В. Врум, А. Маслоу, К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю, Д. Мак-Клеланд, М.Х. Мескон, М. Альберта, Ф. Хедоурі та інші.

Серед сучасних вітчизняних: Коваленко О. В., Єфремова А.А., Сукач О.О., Д.С. Молякова, Лук'янихіна О.А., Лук'янихін В.О., Кіясова І.О., Белова О. І., Сазонова Т. А., Кононенко А. В., Кононенко І. В, Клімчук А. О., Михайлов А. М., Ольвінська Ю. О., Самотоєнкова О. В., Вітковська К. В., Богиня Д. П., Колот А. М.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Організація ефективної оплати праці з урахуванням результативності праці на сьогодні не має чітких та формалізованих підходів у сучасній науковій думці. Така ситуація знаходить своє відображення у практичній діяльності підприємницьких організацій – обсяги та структура заробітної плати формуються під впливом чинників, які не враховують питання ефективності її організації.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження впливу структури заробітної плати для визначення ефективності організації оплати праці зі застосуванням такого показника як коефіцієнт еластичності.

Основний матеріал. На сьогодні при стрімкому розвитку технологій і постійному зростанні конкуренції вирішальне значення набуває формування кадрового потенціалу підприємства. Професіоналізм, злагожденість і працездатність персоналу є визначальною силою на шляху до становлення, процвітання і безперервного розвитку сучасного підприємства. Залежно від сфери діяльності і рівня конкуренції, життєздатність компанії часто залежить не тільки від продуктивності, але і від якості виробленої продукції або послуг, що надаються. Проблема підвищення зацікавленості співробітників та оптимального рівня оплати їх праці продовжує залишатися досить актуальною, незважаючи на великий досвід у вивченні та практичному застосуванні систем організації трудової діяльності. Більшою мірою це пов'язано з розбіжністю накопиченого практичного досвіду, зі стрімко мінливою дійсністю в області організації праці та управління персоналом, як на технологічному рівні за рахунок застосування нових технологій, інформатизації виробничих процесів, так і на організаційному рівні в зв'язку з удосконаленням методів, форм, нормативно-правовою зміною законодавства. [1, с. 84] Аби прослідкувати, яким саме чином заробітна плата впливає на зміну продуктивності праці, підприємству слід постійно контролювати співвідношення цих двох показників та знайти ту точку, де результат буде максимально вигідним як для робітника, так і для власника бізнесу.

Використання живої праці є основним важелем результату господарської діяльності, найбільш активного і, власне, вирішального фактора виробництва. Забезпеченість підприємства необхідними трудовими ресурсами, їх раціональне використання, високий рівень продуктивності праці сприяють збільшенню обсягів виробництва продукції, ефективному використанню обладнання, машин, механізмів, зниженню собівартості та зростанню прибутку.

Одним з найважливіших завдань економічного аналізу є контроль за правильним та ефективним використанням трудових ресурсів.

Найвідповідальнішим етапом аналізу розрахунків з персоналом по оплаті праці є аналіз забезпеченості підприємства робочою силою та вивчення її руху.

Завданнями аналізу розрахунків з персоналом по оплаті праці є визначення правильності витрачання коштів на оплату праці, виявлення впливу факторів, встановлення правильності співвідношення темпів зростання продуктивності праці й середньої заробітної плати.

При аналізі розрахунків з персоналом по оплаті праці необхідно дослідити зміну показника в динаміці та рівень виконання плану, визначити фактори, що спричинили його зміну.

При вивченні структури розрахунків з персоналом по оплаті праці слід приділити увагу питомих вазі окремих елементів у загальній сумі та дослідити їхню зміну в динаміці й оцінити виконання завдання. При визначенні рейтингової оцінки підприємства важливо дослідити співвідношення трудових показників і середньої заробітної плати по підприємству з відповідними показниками підприємств галузі, а середню заробітну плату по підприємству

порівняти також з прожитковим мінімумом, мінімальною заробітною платою та іншими показниками, що діють на момент дослідження.

Щоб дослідити стан розрахунків підприємства з персоналом, а саме виявити резерви збільшення обсягу виробництва та підвищення рентабельності варто проаналізувати показники, які пов'язані з заробітною платою робочої сили, її якістю та продуктивністю. [2]

Аналіз використання трудових ресурсів на підприємстві, рівня продуктивності праці необхідно розглядати в тісному зв'язку із оплатою праці. Із ростом продуктивності праці створюються реальні можливості для підвищення рівня його оплати. При цьому кошти на оплату праці потрібно використовувати таким чином, щоб темпи росту продуктивності праці випереджали темпи росту його оплати. Тільки при таких умовах створюються можливості для підвищення темпів розширеного відтворення. У зв'язку з цим аналіз використання засобів на оплату праці на кожному підприємстві має велике значення. В процесі його потрібно здійснювати систематичний контроль за використанням фонду заробітної плати (оплати праці), виявляти можливості економії коштів за рахунок росту продуктивності праці та зниження трудомісткості продукції [3, с. 61].

У зв'язку з цим аналіз використання засобів на оплату праці на кожному підприємстві має велике значення. У процесі його варто здійснювати систематичний контроль за використанням фонду заробітної плати (оплати праці), виявляти можливості економії засобів за рахунок росту продуктивності праці і зниження трудомісткості продукції.

Важливо відмітити (для проведення більш достовірного дослідження), що до оплати праці слід відносити не тільки фонд оплати праці, що відноситься до поточних витрат підприємства, але і виплати за рахунок засобів соціального захисту і чистого прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства.

Випереджальні темпи росту продуктивності праці в порівнянні з ростом оплати праці є одним з факторів зниження собівартості продукції, не говорячи вже про ріст обсягів продукції, що випускається підприємством. Зміна цього співвідношення може бути наслідком зміни продуктивності праці, чисельності персоналу та середньої оплати праці працівників.

Зіставлення динаміки продуктивності праці та середньої заробітної плати здійснюється порівнянням відповідних індексів. Перевищення індексу продуктивності праці над індексом середньої заробітної плати свідчить про зменшення частки фонду заробітної плати загальної вартості продукції, тобто означає відносну економію фонду зарплати. Основним показником, що характеризує співвідношення темпів зростання продуктивності праці та її оплати, є коефіцієнт випередження.

Оптимізація співвідношення темпів зростання продуктивності праці та заробітної плати виступає ключовим фактором розвитку економіки та підвищення рівня життя населення. Тільки за оптимальному співвідношенні цих показників створюються стимули зростання продуктивності праці та формується надійний і стабільне джерело підвищення реальної зарплати.

На зв'язок заробітної плати з темпами зростання економіки звертає увагу Генеральний директор МОП Гай Райдер, який зазначає: «Застій у сфері зростання заробітної плати – перешкода на шляху економічного зростання та підвищення рівня життя. Урядам ... країн разом із соціальними партнерами слід шукати шляхи до забезпечення соціально та економічно сталого зростання заробітної плати» [4].

Важливим фактором, що впливає на об'єктивність оцінки та побудову оптимального співвідношення темпів зростання продуктивності праці та заробітної плати, є методика їх розрахунку. Рівень та динаміка продуктивності праці у загальному вигляді розраховуються з використанням наступних показників:

- обсяг виробленої продукції (у натуральному, умовно-натуральному, вартісному чи трудовому вимірі);
- середньооблікова чисельність працівників промислово-виробничого персоналу, робітників, а також основних робітників;
- використання фонду робочого дня за категоріями персоналу.

Оцінка результативності праці є однією із функцій управління персоналом, спрямованою на визначення рівня ефективності виконання роботи керівником або фахівцем. Вона характеризує їхню здатність безпосередньо впливати на діяльність якої-небудь виробничої або правлінської ланки [5, с. 27].

Залежно від одиниць виміру обсягу виробленої продукції розрізняють такі методи розрахунку рівня продуктивності праці: натуральний, умовно-натуральний, вартісний, трудовий. При натуральному методі вимірювання продуктивності праці обсяг виробленої

продукції (послуг) враховується в натуральному виразі: у тоннах, штуках, літрах, кубометрах і т. д. коефіцієнти призвести до єдиного виміру.

Можливості застосування натурального методу вимірювання продуктивності праці обмежені, оскільки часто на підприємствах виробляється кілька видів продукції (послуг), які звести до єдиного вимірника у натуральному вираженні неможливо. Крім того, натуральні вимірювачі не враховують якісні показники виробленої продукції (послуг), а отже, і ціни, що формуються на неї.

У сучасних умовах зростає значення вартісних показників в оцінці результатів праці (обсяги виручки, реалізованої продукції, доданої вартості та інших.). Найбільш точно із вартісних показників продуктивність праці можна розрахувати, використовуючи валову (чисту) додану вартість, в якій відображається ефективність використання і трудових, і матеріальних, і виробничих, і фінансових ресурсів.

Відсутність в Україні чіткої методики для розрахунку доданої вартості на підприємствах призводить до того, що підприємства розраховують продуктивність праці через виручку, яка може в деяких випадках зростати при доданій вартості, що знижується, і навпаки. В результаті, використовуючи виручку для визначення результатів діяльності підприємств, персонал не орієнтований на досягнення максимального рівня доданої вартості, яка, незважаючи на всі її недоліки, найточніше, порівняно з іншими вартісними показниками, у відношенні до трудовитрат вимірює продуктивність праці. Таким чином, коректна оцінка співвідношення темпів зростання заробітної плати та продуктивності праці можлива лише тоді, коли розрахунок продуктивності праці проводитиметься через додану вартість.

Ефективність організації оплати праці відносно результатів праці можна оцінити за рахунок коефіцієнту еластичності оплати праці. Коефіцієнт еластичності показує, на скільки відсотків змінюється середня заробітна плата (витрати на робочу силу) зі зміною продуктивності праці на 1%. Наприклад, коефіцієнт еластичності дорівнює 0,8 означає, що зі збільшенням продуктивності праці на 1% середня заробітна плата підвищується на 0,8%.

Існують три основні моделі, що визначають співвідношення темпів зростання заробітної плати та продуктивності праці:

- темпи зростання зарплати пропорційні динаміці продуктивність праці (збалансована модель);
- темпи зростання зарплати відстають від зростання продуктивність праці («регресивна» модель);
- темпи зростання зарплати випереджають зростання продуктивність праці (компенсаційна модель).

Першу модель можна віднести до ідеальної за умови, що частка оплати праці доданої вартості перебуває на оптимальному рівні. Використання цієї моделі не розкручує інфляцію і дозволяє створити стимули, що спонукають працівників підвищувати продуктивність праці.

Друга модель веде до збільшення частки прибутку в доданій вартості, при тому, що ця частка зростає, не перетворюючись, як показує практика, на інвестиції. Використання другої моделі доцільно в тому випадку, коли частка оплати праці в доданій вартості перевищує оптимальний рівень та заробітна плата працівників вища за ринкову ціну праці.

Третю модель, коли темпи зростання заробітної плати випереджають динаміку продуктивності праці, доцільно задіяти, коли частка оплати праці в доданій вартості нижча за оптимальний рівень, з урахуванням співвідношення заробітної плати з ринковою ціною праці.

Обґрунтованість співвідношення темпів приросту зарплати та продуктивності праці залежить також від того, що входить у заробітну платню, тобто від структури оплати праці. Зрозуміло, що різні за природою витрати на оплату праці будуть демонструвати різне співвідношення з продуктивністю праці. Таким чином вважаємо доцільним аналізувати окремо динаміку постійних та змінних витрат на оплату праці та її співвідношення з продуктивністю праці. Для цього представимо фонд оплати праці у вигляді:

$$\text{ФОП} = \text{ФОП}'_{\text{змін}} + \text{ФОП}'_{\text{пост}} + \text{Премії} \quad (1.1)$$

де: $\text{ФОП}'_{\text{змін}}$ - змінна частина фонду оплати праці з урахуванням доплат та надбавок, встановлених трудовим договором;

$\text{ФОП}'_{\text{пост}}$ - постійна частина фонду оплати праці з урахуванням доплат та надбавок,

встановлених трудовим договором;

Премії – премії та інші заохочувальні виплати, які входять у фонд оплати праці.

Дослідити, який вплив здійснюють окремі частини фонду оплати праці на коефіцієнт еластичності оплати праці пропонуємо на підставі авторської адитивно-мультиплікативної моделі:

$$k_{\text{еласт}} = \frac{I_{\text{фоп}}^{\text{змін}} \times d^{\text{змін}} + I_{\text{фоп}}^{\text{пост}} \times d^{\text{пост}} + I_{\text{прем}} \times d^{\text{прем}}}{I_{\text{пп}}} \quad (1.2)$$

де: $I_{\text{фоп}}^{\text{змін}}$, $I_{\text{фоп}}^{\text{пост}}$, $I_{\text{прем}}$ – індекси зміни змінної частини, постійної частини та преміальної частини фонду оплати праці;

$d^{\text{змін}}$, $d^{\text{пост}}$, $d^{\text{прем}}$ – частка змінної, постійної та преміальної частини у фонді оплати праці.

Сума часток повинна дорівнювати одиниці;

$I_{\text{пп}}$ – індекс зміни продуктивності праці.

Висновки. Ефективна праця на підприємстві перш за все досягається за рахунок резервів людського фактору. Задля того, аби робітники були зацікавлені у результаті праці на підприємстві повинна бути мотивація персоналу. Продуктивність праці взаємопов'язана з її оплатою, саме тому підприємству слід завжди контролювати співвідношення цих двох показників у динаміці шляхом розрахунку коефіцієнту еластичності. За рахунок цього, підприємство зможе визначитись, яку саме із трьох основних моделей, що визначають співвідношення темпів зростання заробітної плати та продуктивності праці, слід застосувати за умов, які склалися у певний період.

Запропонована авторська адитивно-мультиплікативна модель відповідає критеріям коректності побудови факторних моделей та дозволить провести дослідження впливу окремих факторів на рівень коефіцієнту еластичності оплати праці методом ізольованого впливу або методом ланцюгових підстановок.

Список літератури

1. Семенова В. Г., О. Ю. Кобилінський. Стимулювання працівників як спосіб активізації інноваційної діяльності на підприємстві. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2022. №8. С. 83–87.
2. Борзих А. Л. Використання основних методів та прийомів аналізу розрахунків з оплати праці. Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ. 2014. URL; Режим доступу до ресурсу: http://www.vtei.com.ua/konfa/27_03/3/3.pdf.
3. Гамова О.В. Заробітна плата як економічна категорія. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2013. №3. С.60–64.
4. Лук`янихіна О.А., Лук`янихін В.О., Кіясова І.О. Методи оцінювання ефективності системи управління персоналом організації. Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. 2008. №1. С. 26-33.
5. Доклад о заработной плате в мире в 2018/19 гг. URL: https://www.ilo.org/moscow/new...WCMS_651894/lang-ru/index.htm (Дата звернення: 20.10.2022 г.).
6. Волгін Н.А., Демідов І.Ф. Методика оцінки ефективності системи оплати праці державних (муніципальних) установах: перші результати випробування у сфері. Управлінські науки. 2015. Т. 5, № 3. С. 19-28.
7. Коваленко О. В., Привалова К. В. Вдосконалення системи оплати праці на підприємстві. Вісник Запорізька державна інженерна академія. 2018. Т. 51.
8. Баранов В. В. Світовий досвід побудови ефективної системи оплати праці на підприємстві. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2011. №. 20 (1). С. 139-145.
9. Машевська, А. А. Теоретичне підґрунтя організації оплати праці суб'єктів господарювання. Ефективна економіка. 2019. № 11. 9 с.
10. Каленчук, Ю., Ліпський, Р. (2021). Оцінка ефективності системи оплати праці в Україні та шляхи її удосконалення в сучасних економічних умовах. Посвідчення УкрІНТЕІ № 55 від 21.01. 2021 р., 94.

References

1. Semenova, V., Kobylinskyj, O. (2022) Stimulating employees as a way to activate innovative activity at the enterprise]. *Naukovyj visnyk Odesjkogho nacionaljnogho ekonomichnogho universytetu*, 8, 83–87. [in Ukrainian].
2. Borzykh, A. L. Use of basic methods and methods of analysis of payroll calculations. Retrieved from http://www.vtei.com.ua/konfa/27_03/3/3.pdf. (accessed October 20, 2022). [In Ukrainian].
3. Ghamova, O.V. (2013) Wages as an economic category. *Derzhava ta rehiony. Serija: Ekonomika ta pidpryjemnyctvo*, 3, 60–64. [in Ukrainian].
4. Luk`janykhina, O.A., Luk`janykhin, V.O., Kijasova, I.O. (2008) Methods of evaluating the effectiveness of the organization's personnel management system. *Visnyk Sumsjkogho derzhavnogho universytetu. Ekonomika*, 1, 26-33. [In Ukrainian].
5. Report on wages in the world in 2018/19. Retrieved from https://www.ilo.org/moscow/new...WCMS_651894/lang-ru/index.htm (accessed 20 October 2022). [In Ukrainian].
6. Volghin, N.A., Demidov, I.F. (2015) Methodology for evaluating the efficiency of the labor payment system in state (municipal) institutions: the first results of a test in the field. *Upravlins'ki nauky*, 3. 19-28. [In Ukrainian].
7. Kovalenko, O. V., Pryvalova, K. V. (2018) Improvement of the remuneration system at the enterprise. *Visnyk Zaporizjka derzhavna inzhenerna akademija*. T. 51. [In Ukrainian].
8. Baranov, V. V. (2011) Global experience of building an effective system of remuneration at the enterprise. *Naukovi praci Kirovoghrajskogho nacionaljnogho tekhnichnogho universytetu. Ekonomichni nauky*, 20 (1), 139-145. [In Ukrainian].
9. Mashevsjka, A. A. (2019) The theoretical basis of the organization of remuneration of economic entities. *Efektivna ekonomika*, 11, 9. [In Ukrainian].
10. Kalenchuk, Ju., Lipskyj, R. (2021). Assessment of the effectiveness of the labor payment system in Ukraine and ways to improve it in modern economic conditions. *Posvidchennja UkrINTEI 55 vid 21.01. 2021 r.*, 94.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2022

Прийнята до публікації 10.12.2022

~ ЕКОНОМІКА ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА ~

УДК 338.46:338.48

DOI:10.32680/2409-9260-2022-11-12-300-301-110-122

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО І ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

Носирєв О. О., кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму і готельно-ресторанного бізнесу, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна
e-mail: nosyriev.bf@khpi.edu.ua
ORCID:0000-0003-4089-3336

Анотація. У статті висвітлено питання сучасного стану та тенденцій розвитку підприємств індустрії гостинності. Мета дослідження полягає у розробці стратегічних напрямів підвищення конкурентоспроможності та інноваційного розвитку підприємств готельно-ресторанного і туристичного бізнесу в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій та викликів. В умовах сучасних соціально-економічних трансформацій особливої важливості та значущості набуває розробка ефективних підходів до формування та нарощування конкурентних переваг підприємствами індустрії гостинності та туризму з урахуванням тенденцій розвитку світової економіки, що дозволить у майбутньому успішно протистояти конкуренції на міжнародному ринку. З використанням принципів системного підходу, методику узагальнення та критичного аналізу доведено, що розвиток індустрії гостинності як один із найбільш соціально важливих складників сфери послуг у сучасних кризових умовах надає змогу згладити нерівномірності функціонування економічних систем різних рівнів та забезпечити швидке відновлення їх у післякризових умовах. Конкурентоспроможність підприємств індустрії гостинності та в цілому туристичного бізнесу визначається як багатовимірна характеристика, яка відображає здатність підприємства та бізнесу як системи динамічно реагувати на зміни ринкової ситуації, щоб підтримувати домінування над іншими суб'єктами господарювання. Обґрунтовано, що підвищення конкурентоспроможності готельно-ресторанного та туристичного продукту можна досягти впровадженням інноваційних гостинних послуг та технологій обслуговування. За результатом проведеного дослідження зроблено висновки, що одним з найважливіших напрямків формування стратегічних конкурентних переваг в готельно-ресторанному та туристичному бізнесі є надання послуг вищої якості, як порівняти з конкурентними аналогами. Для посилення конкурентних переваг індустрії гостинності важливим є вироблення організаційних схем реалізації регіональної політики у цій сфері щодо готельно-ресторанних та туристичних підприємств.

Ключові слова: конкурентоспроможність, інноваційний розвиток, готельно-ресторанний бізнес, туристичний бізнес, індустрія гостинності.

COMPETITIVENESS AND INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN THE HOSPITALITY INDUSTRY AND TOURISM BUSINESS

Nosyriev O. O., PhD (Geography), Associate Professor, Department of Tourism and Hospitality Business, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Ukraine
e-mail: nosyriev.bf@khpi.edu.ua
ORCID:0000-0003-4089-3336

Abstract. The article covers the current state and development trends of hospitality industry enterprises. The purpose of the study is to develop strategic directions for increasing competitiveness and innovative development of hotel-restaurant and tourist business enterprises in the conditions of modern socio-economic transformations and challenges. In the conditions of modern socio-economic transformations, the development of effective approaches to the formation and increase of competitive advantages by enterprises of the hospitality and tourism industry, taking into account the trends of the development of the world economy, is gaining special importance and significance, which will allow them to successfully face competition on the international market in the future. Using the principles of the system approach, the method of generalization and critical analysis, it has been proven that the development of the hospitality industry as one of the most socially important components of the service sector in modern crisis conditions makes it possible to smooth out the uneven functioning of economic systems at various levels and ensure their rapid recovery in post-crisis conditions. The competitiveness of enterprises in the hospitality industry and tourism business as a whole is a multi-vector characteristic that reflects the ability of the enterprise and business as a system to dynamically respond to changes in the market situation in order to maintain dominance over other business entities. It is substantiated that increasing the competitiveness of the hotel-restaurant and tourist product can be achieved by the introduction of innovative hospitality services and service technologies. Based on the results of the conducted research, it was concluded that one of the most important directions for the formation of strategic competitive advantages in the hotel-restaurant and tourism business is the provision of higher quality services compared to competitive counterparts. In order to strengthen the competitive advantages of the hospitality industry, it is

important to develop organizational schemes for the implementation of regional policy in this area in relation to hotel, restaurant and tourist enterprises.

Key words: *competitiveness, innovative development, hotel and restaurant business, tourist business, hospitality industry.*

JEL Classification: M210, L830.

Постановка проблеми. Для сучасного управління підприємства індустрії гостинності та туризму стає надзвичайно актуальним питання щодо пошуку найбільш ефективних методів управління, максимізація використання потенціалу підприємства задля забезпечення продуктивної роботи, підвищення конкурентоспроможності та прибутковості. Це ставить перед сучасними управліннями завдання пошуку нових методів управління підприємствами індустрії туризму та гостинності з метою максимізації використання усіх потенційних можливостей, креативних ідей для підвищення конкурентного статусу підприємств на вітчизняному та міжнародному ринках послуг гостинності. В умовах сучасних соціально-економічних трансформацій (впливу пандемії COVID-19, військових дій, загальних змін структури економіки) особливої важливості та значущості набуває розробка ефективних підходів до формування та нарощування конкурентних переваг підприємствами індустрії гостинності та туризму з урахуванням тенденцій розвитку світової економіки, що дозволить у майбутньому успішно протистояти конкуренції на міжнародному ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження аспектів конкурентоспроможності та інноваційного розвитку підприємств індустрії гостинності та туризму є фокусом уваги багатьох дослідників. У дослідженні науковиць С. Алмейда та А. К. Кампос [1] приділено увагу особливостям діяльності спільноти практиків готельного бізнесу, складений жінками, які працюють у готельному секторі, та узагальнено тенденції практичної діяльності індустрії гостинності у площині фізичних та віртуальних вимірів з акцентом на використання цифрових платформ для аналізу динаміки розвитку індустрії гостинності. Дослідниці Н. Вецепура та Ю. Земліна [3] фокусують увагу на питаннях управління конкурентними перевагами підприємств індустрії гостинності та туризму в сучасних умовах. Питанням регулювання та специфіки кластерів готельно-ресторанного і туристичного бізнесу приділяв увагу колектив науковців у складі О. Маслиган, Д. Молнар-Бабіля, О. Кузнєцова, К. Шафранова [4]. Специфіку антикризового менеджменту у сфері готельно-ресторанного бізнесу в умовах пандемії COVID-19 досліджено у роботі Я. Коробейникова та О. Побігун [5], а науковиця К. Федосова [18] приділила увагу питанню використання інформаційно-комунікаційних технологій в ресторанному бізнесі в період пандемії covid-19. Дослідниці Т. Незвещук-Когут та В. Язіна В [6] розглядали вплив готельно-ресторанного господарства як основної складової частини сфери туризму на соціально-економічний розвиток України, а В. Даниленко-Кульчицька [11] досліджувала вплив війни на готельно-ресторанний бізнес України. Науковиці Г. Гребенюк, Т. Чаркіна, Л. Марценюк та О. Пікуліна [10] досліджували інноваційні підходи до розвитку туризму та готельно-ресторанного бізнесу України в умовах кризи, а у публікації М. Башак [8] досліджено вплив геополітичної нестабільності на розвиток туризму.

Науковиця О. Круковська [7] приділяла увагу організаційно-економічним засадам управління послугами в індустрії гостинності на рівні підприємств готельно-ресторанного бізнесу, а колективом дослідників у складі Р. Шулла, Г. Колісник та М. Попик [9] досліджено можливість впровадження концепції центрів відповідальності як інструментів структурного управління персоналом на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу. Науковці І. Милько, О. Нагорнова та С. Ожема [13] пропонували заходи підвищення ефективності управління розвитком готельно-ресторанного комплексу. Дослідник Є. Масленников [14] розглядав траєкторію формування конкурентоспроможності та структурних перетворень у готельно-ресторанному сегменті національної економіки, а О. Якушев [16] приділяв увагу дослідженню інноваційних технологій в управлінні бізнес-процесами підприємств сфери готельно-ресторанних та туристичних послуг, а науковці В. Постова та А. Лук'янець [17] досліджували особливості формування та підтримки іміджу підприємств готельно-ресторанного бізнесу.

Дослідниці Т. Фонарьова та К. Бушуєв [21] досліджували стратегії підвищення конкурентоспроможності українських підприємств індустрії гостинності. Колектив науковців у складі Є. Козловський, О. Кузьмич, А. Шковира та Д. Фещук [19] досліджували тенденції розвитку індустрії туризму в умовах цифрової економіки. Автори І. Федішин та Л. Малюта [20] вивчали вплив криз на розвиток туристичного бізнесу, а авторський колектив у складі Т. Чаркіна, В. Зайцева, О. Пікуліна та А. Реукова [22] охарактеризували сучасні тренди розвитку та нові напрями туристичної індустрії. Питанню логістичних та інфраструктурних складових дестинацій в індустрії гостинності приділили увагу П. Дудкін та О. Дудкіна [23].

Відокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний доробок науковців у цьому напрямку, потребують подальшого дослідження питання щодо встановлення сучасних векторів інноваційного розвитку підприємств готельно-ресторанного та туристичного бізнесу.

Мета дослідження. Метою дослідження є розробка стратегічних напрямів підвищення конкурентоспроможності та інноваційного розвитку підприємств готельно-ресторанного і туристичного бізнесу в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій та викликів.

Основний матеріал. Неefективність державного регулювання ринків, на яких функціонують підприємства готельно-ресторанного бізнесу та туризму обумовила наявність низки проблем, що вимагають швидкого вирішення. Активізація інноваційних процесів у сфері готельно-ресторанного бізнесу та туризму пов'язується з чинниками економічного, соціального, політичного характеру. Реалізація інноваційного у сфері готельно-ресторанного бізнесу та туризму відбувається на засадах поєднання багатьох факторів, одними з найважливіших з яких виступає людський (освітньо-фаховий потенціал) та фінансовий (інвестиційний потенціал). Інновації у сфері готельно-ресторанного бізнесу та туризму повинні бути орієнтовані на специфіку послуг, що надаються у цій сфері. У контексті значної кількості напрямків розвитку інноваційного потенціалу у сфері готельно-ресторанного бізнесу та туризму важливо обрати єдиний підхід до їх реалізації, яким може стати рівень гостинності. Інноваційний потенціал у сфері готельно-ресторанного бізнесу та туризму нині стрімко розвивається, а його реалізація залежить від таких факторів, як інституційне забезпечення, стан конкуренції на ринку та наявність кваліфікованого персоналу – ініціатора інноваційних перетворень. При цьому на перший план виходять технологічні інновації, що пов'язується зі стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та їх широким застосуванням у цій сфері [1].

Дослідження науковиць С. Алмейда та А. К. Кампос [1] надає корисну інформацію про розуміння поведінки членів СоР, допомагає краще зрозуміти динаміку спільноти практиків з акцентом на готельному секторі та передбачуваних перевагах для членів і ефективності бізнесу, багатьма способами сприяє підприємницькій практиці та менеджменту. Готельний бізнес належить до секторів, в якому спільноти практиків мають значний вплив на функціонування галузі. Це відбувається тому, що підприємства в індустрії туризму та гостинності великою мірою залежать від мереж, людей, каналів зв'язку та технологій. Взаємодія з технологічними платформами стимулюється через безпроблемну інтеграцію цих цифрових платформ в інші технології, які учасники вже використовують у своїй повсякденній роботі та житті. Крім того, цифрові платформи не є дорогими та потенційно підвищують рівень мотивації спільнот практиків, а отже, і компаній. Цей приклад свідчить про ефективність використання цифрових платформ для обміну знаннями в спільнотах практиків у готельному секторі. Спільнота практиків готельного бізнесу має високу участь і цінність, оскільки вона сприймається як динамічна система, що сприяє швидкому обміну інформацією та її розповсюдженню, ефективному контексту для передачі знань та індивідуальній чуйності на щоденну професійну діяльність і виклики [1].

На думку Н. Вецепури та Ю. Земліної [3], «система управління конкурентними перевагами суб'єктів індустрії гостинності та туристичного бізнесу повинна включати визначення та планування конкурентних переваг; виявлення факторів, що впливають на конкурентоспроможність діяльності підприємства індустрії гостинності; формування портфеля конкурентних переваг; розробку заходів, що дозволяють нарощувати конкурентні переваги; виявлення проблемних напрямів діяльності» [3].

Автори роботи [4] зазначають, що «потреба відмови нашої держави від сировинної моделі розвитку та необхідність переходу до сталого економічного зростання сформували курс на комплексний розвиток сфер, що об'єктивно розкинулись унаслідок соціологізації відтворювальної функції (серед них сфери туризму і готельно-ресторанної індустрії). Для цього необхідне комплексне використання потенціалу таких сфер, що вимагає відповідного наукового та методологічного супроводу, спрямованого на розв'язання системних проблем, побудову моделі організації їх функціонування та розвитку, спроможну налагодити взаємодію між органами виконавчої влади, місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання; стимулювання розвитку туристично-рекреаційної та ресторанної інфраструктур» [4].

Слід погодитись з позицією дослідниць Я. Коробейникової та О. Побігун, які зазначають, що «туристична сфера є дуже чутливою до соціально-економічних змін загалом та до змін окремих факторів, які визначають розвиток туристичного бізнесу. Загалом сфера

послуг в Україні потребує узагальнення антикризових заходів та розроблення типових кейсів антикризових заходів для підприємств туристичної сфери, особливо готельно-ресторанного бізнесу. Бізнес продовжує пристосовуватися до нових умов та виробляє політику в такій кризовій ситуації. Тому на перший план виступають інструменти антикризового менеджменту, який має бути гнучким та оперативним у процесі прийняття рішень. Аналіз динаміки готельного господарства в Україні показує нерівномірне зменшення кількості закладів розміщування, завантаження готелів протягом ковідного періоду та значне падіння прибутку закладів. Більшість фахівців у сфері послуг вказують на посилення диджиталізації галузі. Сьогодні всі рішення щодо вибору закладу і пандемія посилила цю тенденцію, все сприймається через інтернет, тому представлення підприємства має бути максимально релевантним та яскравим. Особливо активними слід бути у соціальних мережах, через те, що у період пандемії вони виявилися основними комунікаторами у суспільстві та й у фінансовому плані є доволі економічними. Оновлення сайту, надання інформації не лише про підприємство: знижки, акції, події, але і про туристичні об'єкти туристичної дестинації» [5].

На сьогодні сфера туризму включає безліч компонентів та складових частин, однак одним з основних є готельно-ресторанне господарство, яке здійснює вагомий вплив на соціально-економічний розвиток будь-якої країни. Чим активніше відбуваються процеси розвитку готельно-ресторанного господарства як важливої складової частини туризму, тим швидше темпи функціонування та розвитку соціальних та економічних явищ і процесів. Існує достатня кількість перспектив розвитку підприємств готельно-ресторанного господарства України та їх позитивного впливу на соціально-економічний розвиток країни, незважаючи на умови нестабільної ситуації, в якій опинилась національна економіка країни. Також цілком очевидним є те, що існує необхідність вжиття радикальних і дієвих заходів та нормативно-правових актів у контексті управління готельно-ресторанним господарством. Необхідно вжити першочергових заходів задля відновлення функціонування та розвитку підприємств готельно-ресторанного господарства, які зазнали економічного удару від COVID-19, яких потребує галузь. Однак варто зазначити, що готельно-ресторанне господарство – це сфера, що легко піддається впливу зовнішніх факторів, таких як курси валют, різноманітні катаклізми, банкрутство світових лідерів туруперейтингу (наприклад, Thomas Cook у 2019 році), політична та економічна ситуації у світі, різноманітні тренди на послуги гостинності, постійні зміни поведінки споживачів послуг гостинності [6].

Як зазначає дослідниця О. В. Круковська [7], індустрія гостинності, особливо туристичні організації, а відтак і готельно-ресторанні підприємства, особливо постраждали від впливу пандемії через довготривалі заборони на пересування, поселення, відрядження, туризм, масовий святкування; переведення роботи та багатьох заходів (конференції, збори, зустрічі) із офлайн формату в онлайн формат. Нові організаційно-економічні засади здійснення послуг в індустрії туризму повинні орієнтуватися на високу якість та підвищені гарантії безпеки в умовах переведення значної кількості бізнес-процесів у цифровий формат, можливу соціально-економічну, валютну політичну нестабільність; обмеження через санітарно-протипандемічні вимоги» [7].

У багатьох країнах світу туризм є основним джерелом прибутків, що визначило залежність її економічного становища від міжнародного туризму. Проте туристичний продукт є товаром не першої необхідності з еластичним і нестійким попитом, який залежить від різноманітних статистичних і динамічних факторів. Туризм як глобальне явище є чутливим до глобальних проблем: економічних, екологічних, соціальних і геополітичних. Геополітичний аспект є дуже важливим у функціонуванні туристичної індустрії, як України, так і світу. І більш успішні в туристичній сфері країни, і менш успішні зіштовхуються з негативним впливом геополітичних чинників. Вплив політичної нестабільності в секторі туризму країни призначення виявляється у скороченні притоку міжнародних відвідувачів і зменшенні прибутковості сектору, проте під впливом геополітичної нестабільності видозмінює та переформатовує ринок туризму, а для деяких країн вона стає додатковою можливістю для розвитку туризму. Не дивлячись на високий потенціал України й позитивну динаміку розвитку туризму, країна через геополітичні чинники не змогла стати провідною туристичною державою. За останні роки втрата територій та воєнні дії призвела до від'ємного сальдо туристичного потоку [8].

Слушною є думка авторів роботи [9], які справедливо зауважують, що «сукупність послуг, які надаються підприємствами готельно-ресторанного бізнесу, включає основні послуги, комплементарні послуги та послуги допоміжного характеру. До основних послуг належать

ті види послуг, які виражають місію діяльності підприємства на ринку. На підприємствах готельно-ресторанного бізнесу до них відносяться такі види послуг як послуга розміщення та послуга харчування. Так звані «комплементарні» види послуг мають доповнюючий характер щодо основних видів послуг. До комплементарних належать, перш за все, такі види послуг, які мають оздоровчо-розважальний характер. Але поєднання в рамках одної збутової програми послуг із різних напрямів діяльності, що є нині характерним для багатьох підприємств готельно-ресторанного бізнесу, створює ситуацію, коли стає майже неможливо провести межу між основними та комплементарними видами послуг. Так, наприклад, суб'єкти готельно-ресторанного бізнесу в регіонах зі значними рекреаційними ресурсами досить часто у своїй збутовій програмі комбінують послуги розміщення, харчування та послуги оздоровчо-лікувального характеру (термальні басейни, лікувальні грязі тощо). При цьому слід зазначити, що з точки зору просування комплексного продукту на ринку такий компонент як «оздоровчо-лікувальні послуги» відіграє важливу роль» [9].

При цьому допоміжні послуги за своєю суттю не є об'єктом операцій «купівлі-продажу», вони не призначаються для безпосереднього задоволення потреб кінцевих споживачів, а призначені для споживання в рамках господарського процесу підприємств готельно-ресторанного бізнесу (внутрішні послуги) та створюють передумови для надання основних або комплементарних послуг. До даної групи відносяться насамперед послуги з обслуговування на необхідному рівні номерного фонду готелю (прибирання номерів, прання білизни) та ресторанного комплексу (миття посуду, прання скатертей, серветок, кухонного текстилю та спецодягу), діяльність з поточного та капітального ремонту основних засобів (будівель, споруд, устаткування та ін.), а також сукупність послуг ресторанного господарства з приготування страв. Необхідно зазначити, що послуга «приготування страв» не може автоматично відноситися до основної, а має, скоріше, допоміжний характер, оскільки приготовані страви не є безпосередньо об'єктом купівлі-продажу, а потребують ще додаткової сервісної послуги «обслуговування відвідувача ресторану» [9].

Сучасний мандрівник прагне зупинитися в готелях, де екологічні практики інтегровані в усі аспекти бізнесу — від будівництва (включаючи сонячні панелі) до меню F & B з вибором вегетаріанських і веганських страв, а також продуктів від місцевого виробника. Це є також одним з напрямів сучасного розвитку готельно-ресторанного бізнесу. Крім того, деякі впровадження дозволяють суттєво економити на електроенергії, витратах води та на іншому. Наприклад, використання сонячної енергії. Готелі можуть отримувати її завдяки встановленим на поверхні будівлі / прилеглої території власним панелям. Датчики руху дозволяють економити пристойну кількість енергії. Економія води, будь-яка, навіть найпростіша спроба звести до мінімуму споживання води допоможе готелю стати екологічно напруженим. А методів безліч: від використання у ванній лійок з розсіювачами, що дозволяють знижувати витрати води, до закупівлі більш ефективних пральних машин та вторинного використання води, наприклад, перенаправлення використаної води з ванних кімнат на полив рослин на території готелю [10].

Повномасштабна війна в Україні стала для багатьох сфер економіки, в тому числі й для сфери гостинності, величезним випробуванням. На жаль, фізично та економічно пройшли це випробування далеко не всі заклади харчування та розміщення. Сьогодні ключовим показником ефективності бізнесу є відсутність збитків та об'єктів, які потребують дотацій. В сучасних умовах тотальної непередбачуваності компаніям дозволять економічно вижити поєднання двох принципів: системність (розуміння стратегічних цілей, система контролю, прозорі внутрішні процеси та аналітика) і гнучкість (швидкість прийняття креативних, нестандартних рішень). Також варто пам'ятати, що будь-яка криза має своє завершення. У світі є чимало прикладів, коли після масштабних конфліктів країни відновлювалися, і ставали ще кращими ніж до цього. У цьому контексті Україні варто спиратись на досвід цих країн, які ефективно відбудували індустрію гостинності після кризових ситуацій, в тому числі війн [11].

Також у дослідженні питання конкурентоспроможності підприємств готельно-ресторанного і туристичного бізнесу слід звернути увагу на економічні наслідки жорстоких військових дій в Україні, які мали значний вплив на руйнацію туристичної інфраструктури в регіонах України, тому у цій площині нагальною необхідністю є розробка регіональних програм відновлення підприємницької діяльності індустрії туризму та гостинності. Слід погодитись з позицією В. Даниленко-Кульчицької [11], яка відзначає, що для багатьох закладів цей вплив виявився катастрофічним і призвів до

того, що вони були змушені припинити свою роботу. В регіональному розрізі ситуація у готельно-ресторанному бізнесі на заході та в центрі України є більш оптимістичною. Основною причиною цього стало вимушене і раптове прибуття у цей регіон великої кількості внутрішньоопереміщених осіб. Але будь-яка криза приводить до появи нових можливостей. Попри значне просідання в перші місяці війни, сьогодні більшість закладів харчування західних та центральних регіонів за рівнем продажів вийшли на довоєнний рівень. Основними проблемами, які створила війна підприємствам сфери гостинності є: фізичне знищення закладів, порушення логістичних ланцюгів, падіння купівельної спроможності населення, зростання собівартості продукції, відтік кваліфікованих працівників за кордон. При цьому основним чинником економічного виживання закладів сфери гостинності є поєднання двох принципів: системності (розуміння стратегічних цілей, система контролю, прозорі внутрішні процеси та аналітика) і гнучкості (швидкість прийняття креативних, нестандартних рішень) [11].

Початок воєнних дій стали для менеджменту українського готельно-ресторанного та туристичного бізнесу справжнім викликом. Адже ні досвіду, ні навіть теоретичних досліджень сучасного менеджменту у період повноцінної війни в українського бізнесу не існувало. Тому постала проблема максимально оперативного переналаштування діяльності зі штатного на новий, ситуативний тип, з врахуванням воєнної специфіки, яка полягає у появі нових викликів і загроз, передусім у зовнішньому середовищі бізнесу, а в окремих випадках – і у внутрішньому. Внутрішнє середовище готельно-ресторанного бізнесу зазнало змін передусім психоемоційних – страх, розгубленість, негативні емоції працівників та власників бізнесу, які до того ж роздратовані і безпорадні від того, що не можуть вплинути на ситуацію, як зазвичай було у мирний час [12].

Готельно-ресторанні комплекси найчастіше розглядались як структурний елемент рекреаційних комплексів із застосуванням системного та галузевого підходів. Понад 40 % суб'єктів господарювання, які формують готельно-ресторанний комплекс в Україні працюють у формі малих та мікропідприємств. В теперішніх нестійких умовах господарювання підприємств готельно-ресторанного комплексу необхідно постійно досліджувати ринок туристичних послуг і відповідно до умов зовнішнього середовища адаптувати систему управління розвитком компанії. Сьогодні робить багато викликів менеджерам та власникам готельно-ресторанних комплексів: вихід із кризових станів внаслідок пандемічної кризи, впровадження інноваційних технологій, посилення конкурентних позицій завдяки виявленню ключових факторів успіху, пошук інвестиційних ресурсів. Сучасні умови ведення бізнесу для готельно-ресторанних комплексів є надзвичайно нестійкими та важко прогнозованими, проте розвиток будь-якого суб'єкта господарювання є необхідною умовою збільшення тривалості його життєвого циклу. Отож, управління розвитком готельно-ресторанного комплексу є важливим аспектом його функціонування. У цьому контексті особливу увагу варто приділяти ребрендингу та маркетинговим комунікаціям [13].

Важливою умовою досягнення поставлених стратегічних цілей щодо трансформації готельно-ресторанного сегмента національної економіки з урахуванням структурних перетворень є наявність взаємозв'язків між різними системами внутрішньогалузевого управління, а саме: державними та регіональними інституціями, фінансовими установами, внутрішньогалузевими сегментами та певними суб'єктами готельно-ресторанної діяльності. Забезпечення функціональної спільної діяльності держави та внутрішньогалузевих структур у даному напрямку, удосконалення моделі регулювання на всіх рівнях надасть можливість підвищити рівень конкурентоспроможності готельно-ресторанного сегмента національної економіки та отримати певні дивіденди для розвитку туристичної сфери країни в умовах інтеграції та глобалізації. Забезпечення конкурентоспроможності у готельно-ресторанному сегменті національної економіки є пріоритетним завданням для стратегічного розвитку туристичної сфери та гостинності в Україні з урахуванням конкурентних переваг. Суб'єкти готельно-ресторанної сфери повинні враховувати необхідність використання системного та комплексного підходів до управління конкурентоспроможністю, що дозволяє забезпечити її оптимальний рівень, враховуючи всі фактори впливу [14].

Щоб посилити конкурентоспроможність підприємств готельно-ресторанного бізнесу та туризму, потрібно здійснювати інноваційну діяльність за її основними напрямками. Для цього необхідне активне впровадження інноваційної діяльності у сфері готельно-ресторанного бізнесу та туризму. Серед актуальних завдань туристичної галузі слід

відзначити роботу над створенням оптимальних нормативно-правових засад розвитку привабливого інвестиційного клімату, здатного збільшити обсяги капіталовкладень у туристичний та курортно-рекреаційний комплекс і його інфраструктуру [15].

В умовах сьогодення сфера послуг є комплексом взаємопов'язаних складових, котрі функціонують за умови доступності ринку товарів, послуг, праці та капіталу з метою забезпечення купівельної спроможності покупців, організовуючи ринкові процеси та оптимізуючи пропоновані послуги й фінансові потоки. Специфічна властивість діяльності підприємств даної сфери визначається зростанням соціального значення її результатів і значним обсягом повторюваних бізнес-процесів (послідовності дій та рішень, зорієнтованих для досягнення основної мети). Особливості підприємств готельно-ресторанного та туристичного бізнесу наведено на рис. 1.

Управління бізнес-процесами підприємств готельно-ресторанної та туристичної галузей регіонів має забезпечувати автоматизацію господарської діяльності з метою досягнення комплексного (системного) підходу у розвитку та підвищенні ефективності роботи бізнес-середовища у цілому. У сучасних умовах дедалі важливішого значення набуває інноваційний розвиток підприємств готельно-ресторанної та туристичної галузей регіонів. Це пояснюється прагненням власників бізнесу до оволодіння новими технологіями управління для модернізації та удосконалення ефективності діяльності підприємства індустрії туризму та гостинності [16].

Рис. 1. Ключові особливості функціонування підприємств готельно-ресторанного та туристичного бізнесу

Джерело: узагальнено автором

На розвиток готельно-ресторанного бізнесу великий вплив робить такий фактор, як імідж закладу, що забезпечує сприятливе сприйняття готелю чи ресторану, які відомі споживачам. Імідж готелю чи ресторану загалом складається з місця розміщення закладу, ціни номерів, цін із меню, пропонованих послуг і зручностей, зовнішнього сприйняття і внутрішньої атмосфери, рівня кваліфікації обслуговуючого персоналу тощо. Головною особливістю

формування іміджу готельно-ресторанного підприємства є залежність сприйняття цього закладу від туристської дестинації, на якій він розташовується. Такий підхід полягає у присвоєнні кожному готельному чи ресторанному підприємству іміджу всього курорту, оскільки у туриста, найімовірніше, вже є сформоване уявлення про дестинації, яке базується не тільки на туристській привабливості регіону, а й на зовсім сторонніх аспектах, таких як, наприклад, особливості менталітету населення, рівень економічного розвитку або політична ситуація, які так чи інакше здатні впливати на ключові характеристики вибору готелю чи ресторану клієнтом. Наступна значуща особливість полягає у відмінності пріоритетів різних сегментів споживачів. Діловий клієнт насамперед звертатиме увагу на наявність трансферу, конференц-зали та дитячої кімнати; іншому ж типу споживача, такому як, наприклад, клієнтові-одинаку без дітей, який прибув із пізнавальними цілями, дитяча кімната й інші перераховані вище особливості будуть абсолютно байдужі, і ключовим моментом вибору може бути наявність екскурсійного обслуговування, місце розташування готелю (біля моря, гір чи пам'ятників культури або релігії) і наявність різних розважальних програм у закладі ресторанного господарства [17].

Нині використання ресторанами інформаційних технологій та digital маркетингу як ніколи раніше набуває своєї актуальності. Сучасні тенденції розвитку ресторанного бізнесу тісно пов'язані саме з розвитком технологій. Пандемія COVID-19 поставила ресторани в нестандартні умови роботи, де власники закладів почали активно боротися за кожного гостя. Як показали дослідження, не зважаючи на зменшення прибутків ресторанів та зменшення кількості візитів гостей, наслідки пандемії мали цілий ряд позитивних змін як у поведінці споживачів, так і власників ресторанів. QR-меню, поширення сервісів доставки, реклама в соціальних мережах, таргетинг, розробка власних сайтів, мобільних додатків та багато іншого зробили багато закладів більш мобільними та сучасними. На ринку залишилися лише найкращі, хто зумів пережити кризу та привернути увагу споживачів. У складних умовах нестабільності та постійних обмежень зі сторони держави залишається відкритим питання пошуку нових векторів розвитку ресторанного бізнесу. Як показало проведене дослідження основною стратегією розвитку для підприємств ресторанного господарства може стати саме використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у своїй роботі [18].

Наразі індустрія туризму вже майже повністю зорієнтувалася на впровадження цифрових технологій, зокрема швидко перебудовується більшість бізнес-процесів відповідно до нової парадигми розвитку цифрової економіки. У теперішніх умовах формуються нові вимоги до інформаційно-комунікаційного середовища, автоматизованих систем управління та платформ. Формування єдиного інформаційного простору реалізується з урахуванням виникаючих потреб суспільства в отриманні якісних і точних відомостей, орієнтованих на соціальну та економічну сфери. Впровадження цифрових технологій в індустрію туризму формує основні тенденції розвитку галузі, впливаючи на всі складові частини туристичного продукту у вигляді зниження трансакційних витрат і підвищення інформованості користувачів цифрових сервісів та платформ. Діджиталізація формує передумови підвищення прибутковості туристичної галузі, поступового переходу в онлайн-сферу з відповідною трансформацією фінансових потоків. Тенденції розвитку туристичних інформаційних систем та сервісів вказують на їхню зростаючу роль на туристичному ринку. У туризмі питання формування єдиного інформаційного простору обговорюються вже давно, і органами державного управління туризмом зроблено чимало у цьому напрямі. Сфера туризму зараз цілком орієнтована на активне впровадження цифрових технологій. Багато бізнес-процесів вже перебудовано відповідно до нової парадигми розвитку цифрової економіки, включаючи системи бронювання турів, технології електронної комерції, неодмінно враховуючи ступінь їх проникнення в різні сфери соціально-економічного життя суспільства. Інформаційний простір індустрії туризму формує інформаційну взаємодію всіх учасників сучасного ринку, включаючи туроператорські та турагентські компанії, засоби розміщення, транспортні компанії, самих туристів тощо. Основними компонентами інформаційного простору є інформаційні ресурси, засоби інформаційної взаємодії та інформаційна інфраструктура [19].

Нині менеджери готельно-ресторанного та туристичного бізнесу стикаються з невідомим, стосунками з іншими адміністративними рівнями та/або іншими країнами та/або міжнародними організаціями, зменшенням потенціалу центральної влади через децентралізацію, з новими суб'єктами з різними підходами, постійним контролем з боку ЗМІ та громадян через соціальні медіа, з більш високими вимогами та очікуваннями громадян. Превентивні заходи повинні бути спрямовані на підвищення гнучкості в межах підприємства,

розробку підготовчих планів для уникнення кризових ситуацій та запобіжних заходів щодо їх реалізації. Дослідження щодо стратегій виживання підприємства туристичного та готельно-ресторанного сектору в кризових умовах повинні зосереджуватись на будівництві взаємовідносин з клієнтами за допомогою відповідних блогів, кейсів, електронних книг, інфографіки та інших ресурсів. Встановлення довіри відбувається за допомогою взаємодії в Інтернеті, тоді підтримуються продажі. Це вимагає від компанії безкоштовних консультацій, демонстрацій, оцінок або інших маркетингових пропозицій. Для створення всього цього контенту потрібен час, і для підвищення рівня вмісту організації в результатах пошуку потрібен високий рівень знань. Саме цей вектор взаємодії підприємств індустрії гостинності має бути нині пріоритетним [20].

Деякі автори [21] зазначають, що інформованість та задоволення клієнтів – важливий інструмент у конкурентній боротьбі на підприємствах сфери гостинності. За цих обставин напрямами підвищення конкурентоспроможності українських підприємств сфери гостинності можуть виступати удосконалення організації бізнес-процесів у готелі відповідно до ключових елементів CRM; впровадження CRM у маркетингову інформаційну систему готелю; розробка системи мотивації персоналу, як важливий інструмент в одержанні конкурентних переваг [21].

На сьогодні ключовим показником ефективності готельно-ресторанного бізнесу є відсутність збитків та об'єктів, які потребують дотацій. Серед можливих кроків, до яких можуть вдатися заклади готельно-ресторанного бізнесу з метою утримання позицій на ринку, може бути: заміна одних інгредієнтів іншими, гнучке оновлення меню, створення власних ланцюгів поставок, організація власного імпорту, суворий контроль доходів та витрат, відкриття нових закладів у безпечних регіонах України або за кордоном, релокація бізнесу в інші регіони України, тимчасова відмова від маркетингових заходів, зміна форми оплати праці та робочих графіків тощо [11].

Туристичний бізнес повинен розвивати нові сучасні напрямки, з різноманітним додатковим спектром послуг, але в умовах безпеки та зі збереженням дистанції. Щоб туристичний бізнес швидко зміг адаптуватися до нормального стану необхідно впроваджувати інноваційні напрямки. Поява нових напрямів та використання світових трендів, це ще одна додаткова можливість привабити до туристичного бізнесу більшу кількість людей та налагодити додатковий дохід, за рахунок впровадження нових пропозицій, нових турів, відвідування особливих міст та всього спектру послуг найкращої якості [22].

Вироблення нових стратегій і системне бачення просування DESTINATION ІНДУСТРІЇ гостинності різних рівнів стає в Україні більш помітним. Особливо активізувався цей процес в умовах адміністративно-територіальної реформи зі створенням об'єднаних територіальних громад, які мають ресурсні, фінансові та інституційні можливості для місцевого соціально-економічного розвитку, для вибору і підтримки пріоритетних галузей та секторів місцевої економіки, серед яких – сфера туризму та гостинності. Розвиток інфраструктурного забезпечення DESTINATION ІНДУСТРІЇ гостинності на рівні сучасних вимог і запитів споживачів є одним із пріоритетних завдань. Низька купівельна спроможність більшої частини внутрішніх споживачів не дає змоги сфері гостинності за умов відсутності державно-приватного партнерства на усіх рівнях, недовіри споживачів та підприємців до податкової, пенсійної, митної, правової політики, почасти неефективної діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування реалізувати сповна свій величезний потенціал. Це створює негативний фон для розвитку внутрішнього малого та середнього бізнесу майже в усіх секторах індустрії гостинності. Популяризація внутрішніх DESTINATION ІНДУСТРІЇ туризму та сфери гостинності в Україні та світі можлива насамперед за умови продукування і просування якісних національних туристичних продуктів у світовому інформаційному просторі. На сьогодні дуже мало рейтингових інформаційних продуктів, які б системно здійснювали таку функцію у нашій країні. Відтак, вести мову про революційний прорив на внутрішньому ринку індустрії гостинності поки що не доводиться [23].

Інноваційна діяльність у сфері обслуговування знаходить своє втілення в створенні нових або поліпшенні існуючих турпродуктів, удосконаленні транспортних, готельно-ресторанних та інших послуг, освоєнні нових ринків, упровадженні провідних інформаційних і телекомунікаційних технологій, сучасних форм організаційно-управлінської діяльності, нових сучасних підходів до задоволення потреб туристів. Саме тому використання інноваційних технологій є шансом зберегти власне підприємство на ринку послуг у такому скрутному сучасному становищі. Шляхами використання інноваційних технологій у регіональному розвитку туризму і гостинності є впровадження до об'єктів

регіональної інноваційної політики різних видів інновацій під чітким керівництвом її суб'єктних одиниць. Створення нових продуктів і послуг з удосконаленими споживчими властивостями, успішна їх реалізація на внутрішньому та зовнішньому ринках, підвищення ступеня збалансованості організаційно-економічного бізнес-середовища, раціональність використання інвестиційних, кадрових, матеріально-технічних, маркетингових ресурсів формують інноваційну модель розвитку туристичної галузі й індустрії гостинності регіону [24].

Висновки. В Україні стан готельно-ресторанної та туристичної інфраструктури поки що не відповідає туристично-ресурсному потенціалу країни і вимагає поліпшення і приведення до міжнародних стандартів, інакше, навіть за умови покращення інвестиційного клімату і активізації туристичної діяльності, вітчизняна готельно-ресторанна індустрія буде витіснена значно сильнішими конкурентами. Розвиток індустрії гостинності як один із найбільш соціально важливих складників сфери послуг у сучасних кризових умовах надає змогу згладити нерівномірності функціонування економічних систем різних рівнів та забезпечити швидке відновлення їх у посткризових умовах. Конкурентоспроможність підприємств індустрії гостинності та в цілому туристичного бізнесу – це багатомірна характеристика, яка відображає здатність підприємства та бізнесу як системи динамічно реагувати на зміни ринкової ситуації, щоб підтримувати домінування над іншими суб'єктами господарювання. Підвищення конкурентоспроможності готельно-ресторанного та туристичного бізнесу можна досягти впровадженням інноваційних гостинних послуг та технологій обслуговування. Одним з найважливіших напрямків формування стратегічних конкурентних переваг в готельно-ресторанному та туристичному бізнесі є надання послуг більш високої якості, як порівняти з конкуруючими аналогами. Для посилення конкурентних переваг індустрії гостинності важливим є вироблення організаційних схем реалізації регіональної політики в цій сфері по відношенню до готельно-ресторанних та туристичних підприємств. Економічні наслідки військових дій в Україні мали значний вплив на руйнацію туристичної інфраструктури в регіонах України. У цій площині необхідною є розробка регіональних програм відновлення підприємницької діяльності сектору гостинності в туристично-рекреаційних регіонах країни. Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є розробка стратегічних напрямів активізації індустрії гостинності та туризму із врахуванням регіонального контексту та розробка антикризових стратегій функціонування готельно-ресторанного бізнесу в національній економіці.

Список літератури

1. Almeida S., Campos A.C. New avenues for business competitiveness: the case of a community of practice in the hotel sector. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*. 2022. Vol. 16. № 1. P. 20-34. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJCTHR-12-2020-0285>
2. Семчук Ж., Петрик І. Економіка інновацій у сфері туризму. *Академічні візії*. 2022. № 4-5. С. 63-69. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6577003>
3. Вецепура Н., Земліна Ю. Управління конкурентними перевагами підприємств індустрії гостинності та туризму в сучасних умовах. *Економіка та суспільство*. 2021. № 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-62>
4. Маслиган О. О., Молнар-Бабіля Д. І., Кузнецова О. В., Шафранова К. В. Сутнісне розуміння кластерів готельно-ресторанного і туристичного бізнесу та специфіка регулювання їх розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 2. С. 17-22. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2022/5.pdf
5. Коробейникова Я., Побігун О. Антикризовий менеджмент у сфері готельно-ресторанного бізнесу в умовах пандемії covid-19. *Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Серія «Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості»*. 2022 № 1(25). С. 172-182. DOI: [https://doi.org/10.31471/2409-0948-2022-1\(25\)-172-182](https://doi.org/10.31471/2409-0948-2022-1(25)-172-182)
6. Незвещук-Когут Т., Язіна В. Готельно-ресторанне господарство як основна складова частина сфери туризму та її вплив на соціально-економічний розвиток України. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2022. № 4. С. 51-57. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2020.4.6>
7. Круковська О. В. Нові організаційно-економічні засади управління послугами в індустрії гостинності на рівні підприємств готельно-ресторанного бізнесу. *Агросвіт*. № 3, 2022. С. 70-76. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.3.70>

8. Бацак М. М. Вплив геополітичної нестабільності на розвиток туризму. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2022. № 5. С. 5-12. DOI: <https://doi.org/10.36477/tourismhospsee-5-1>
9. Шулла Р. С., Колісник Г. М., Попик М. М. Можливість впровадження концепції центрів відповідальності як інструментів структурного управління персоналом на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2022. № 5. С. 75-90. DOI: <https://doi.org/10.36477/tourismhospsee-5-10>
10. Гребенюк Г. М., Чаркіна Т. Ю., Марценюк Л. В., Пікуліна О. В. Інноваційний підхід до розвитку туризму та готельно-ресторанного бізнесу України в умовах кризи. *Агросвіт*. 2021. № 5/6. С. 57–62. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2021.5-6.57>
11. Даниленко-Кульчицька В. А. Вплив війни на готельно-ресторанний бізнес України. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2022. № 6. С. 19-23. DOI: <https://doi.org/10.32782/tourismhospsee-6-3>
12. Круглянко А. Менеджмент готельно-ресторанного бізнесу в умовах війни. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Управління розвитком сфери гостинності: регіональний аспект», 05 травня 2022 р. Чернівці: Технодрук, 2022. С. 62-64. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/kruglyanko.htm*
13. Милько І, Нагорнова О., Ожема С. Заходи підвищення ефективності управління розвитком готельно-ресторанного комплексу. *Modeling the development of the economic systems*. 2021. № 2. С. 19-24. DOI: <https://doi.org/10.31891/mdes/2021-2-3>
14. Масленников Є. І. Траєкторія формування конкурентоспроможності та структурних перетворень у готельно-ресторанному сегменті національної економіки. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2021. № 1. С. 48-56. DOI: <https://doi.org/10.36477/tourismhospsee-1-6>
15. Носирев О. О. Фактори впливу на розвиток туристичного і готельно-ресторанного бізнесу. Актуальні проблеми та перспективи розвитку агропродовольчої сфери, індустрії гостинності та торгівлі: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 2 листопада 2022 р. Харків: ДБУ, 2022. С. 278-280. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/15557>
16. Якушев О. Інноваційні технології в управлінні бізнес-процесами підприємств сфери готельно-ресторанних та туристичних послуг. *Ресторанний і готельний консалтинг. Інновації*. 2020. № 3(2). С. 195-208. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7468.3.2.2020.219696>
17. Постова В., Лук'янець А. Особливості формування та підтримка іміджу підприємств готельно-ресторанного бізнесу. *Підприємництво та інновації*. 2020. № 14. С. 63-67. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/14.12>
18. Федосова К. С. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в ресторанному бізнесі в період пандемії covid-19. *Економіка та суспільство*. 2022. № 35. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-35-20>
19. Козловський Є. В., Кузьмич О. Ю., Шковира А. О., Фещук Д. С. Тенденції розвитку індустрії туризму в умовах цифрової економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 22/2021. С. 68-72. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.22.68>
20. Федішин І., Малюта Л. Вплив криз на розвиток туристичного бізнесу. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2020. Вип. 1 (22). С. 36-47. DOI: <https://doi.org/10.33108/sepd2020.01.036>
21. Фонарьова Т., Бушуєв К. Підвищення конкурентоспроможності українських підприємств індустрії гостинності. *Економіка та суспільство*. 2021. № 25. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-68>
22. Чаркіна Т. Ю., Зайцева В. М., Пікуліна О. В., Реукова А. О. Сучасні тренди розвитку та нові напрями туристичної індустрії. *Агросвіт*. 2022. № 3. С. 49-56. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.3.49>
23. Дудкін П., Дудкіна О. Логістична та інфраструктурна складові дестинацій в індустрії гостинності. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2020. Вип. 1 (22). С. 57-65. DOI: <https://doi.org/10.33108/sepd2020.01.057>
24. Сидорук А., Бортников Є., Кириченко Н. Шляхи впровадження інновацій у регіональний розвиток туризму і гостинності. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-62>

References

1. Almeida, S., Campos, A.C. (2022) New avenues for business competitiveness: the case of a community of practice in the hotel sector, *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 16, 1, 20-34. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJCTHR-12-2020-0285>
2. Semchuk, Zh., Petryk, Yi. (2022). *Tourism Innovation Economics*. Akademichni vizyiyi, 4-5, 63-69. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6577003> [in Ukrainian].
3. Vetsepura, N., Zemlina, Yu. (2021). Management of competitive advantages of industry of hospitality and tourism in modern conditions. *Ekonomika ta suspil'stvo*, 33, 57-65. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-62> [in Ukrainian].
4. Maslyhan, O. O., Molnar-Babilya, D. Yi., Kuznietsova, O. V., Shafranova, K. V. (2022). The essential understanding of clusters of hotel-restaurant and tourism business and the specificity of regulating their development. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 2, 17-22. [in Ukrainian].
5. Korobeynykova, Ya., Pobihun, O. (2022). Anti-crisis management in the field of hotel and restaurant business in the conditions of the Covid -19 pandemic. *Naukovyy visnyk Ivano-Frankivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu nafty i hazu. Seriya «Ekonomika ta upravlinnya v naftoviy i hazoviy promyslovosti»*, (25), 172-182. DOI: [https://doi.org/10.31471/2409-0948-2022-1\(25\)-172-182](https://doi.org/10.31471/2409-0948-2022-1(25)-172-182) [in Ukrainian].
6. Nezveshchuk-Kohut, T., Yazina, V. (2022). Hotel and restaurant economy as the main component of tourism and its impact on the socio-economic development of Ukraine. *Tavriys'kyy naukovyy visnyk. Seriya: Ekonomika*, 4, 51-57. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2020.4.6> [in Ukrainian].
7. Krukovska, O. V. (2022). New organizational and economic principles of services in the hospitality industry at the level of hotel and restaurant businesses. *Ahrosvit*, 3, 70-76. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.3.70> [in Ukrainian].
8. Bashchak, M. M. (2022). Influence of geopolitical instability on tourism development. *Industriya turizmu i hostynnosti v Tsentral'niy ta Skhidniy Yevropi*, 5, 5-12. DOI: <https://doi.org/10.36477/tourismhospcee-5-1> [in Ukrainian].
9. Shulla, R. S., Kolisnyk, H. M., Popyk, M. M. (2022). Ability to introduce the concept of responsibility centers as tools of structural personnel management at hotel and restaurant businesses. *Industriya turizmu i hostynnosti v Tsentral'niy ta Skhidniy Yevropi*, 5, 75-90. DOI: <https://doi.org/10.36477/tourismhospcee-5-10> [in Ukrainian].
10. Hrebenyuk, H. M., Charkina, T. Yu., Martsenyuk, L. V., Pikulina, O. V. (2021). Innovative approach to tourism and hotel and restaurant business in crisis. *Ahrosvit*, 5/6, 57-62. DOI: <https://doi.org/110.32702/2306-6792.2021.5-6.57> [in Ukrainian].
11. Danylenko-Kulchytska, V. A. (2022). The impact of war on hotel and restaurant business of Ukraine. *Industriya turizmu i hostynnosti v Tsentral'niy ta Skhidniy Yevropi*, 6, 19-23. DOI: <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-6-3> [in Ukrainian].
12. Kruhlyanko, A. (2022). Hotel and restaurant business management in war conditions. *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference "Hospital Development Management: Regional Aspect"*, May 05, 2022, 62-64. Retrieved from https://tourlib.net/statti_ukr/kruglyanko.htm [in Ukrainian].
13. Mylko, Yi, Nahornova, O., Ozhema, S. (2021). Measures to improve the efficiency of managing the development of a hotel and restaurant complex. *Modeling the development of the economic systems*, 2, 19-24. DOI: <https://doi.org/10.31891/mdes/2021-2-3> [in Ukrainian].
14. Maslennikov, Ie. Yi (2021). Trajectory of formation of competitiveness and structural transformations in the hotel and restaurant segment of the national economy. *Industriya turizmu i hostynnosti v Tsentral'niy ta Skhidniy Yevropi*, 1, 48-56. DOI: <https://doi.org/10.36477/tourismhospcee-1-6> [in Ukrainian].
15. Nosyriev, O. O. (2022). Factors influencing the development of tourist and hotel and restaurant business] Actual problems and prospects of development of the agro -food sphere, the hospitality and trade industry: abstracts of reports of the International scientific-practical Internet Conf., November 2, 2022, 278-280. Retrieved from <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/15557> (accessed 04 Dec 2022) [in Ukrainian].
16. Yakushev, O. (2020). Innovative technologies in the management of business processes of enterprises of hotel and restaurant and tourist services. *Restorannyy i hotel'nyy konsal'tynh. Innovatsiyi*. 3(2), 195-208. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7468.3.2.2020.219696> [in Ukrainian].
17. Postova, V., Luk'yanets, A. (2020). Features of formation and maintenance of the image

of hotel and restaurant businesses. *Pidpryyemnytstvo ta innovatsiyi*, 14, 63-67. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/14.12> [in Ukrainian].

18. Fedosova, K. S. (2022). Use of information and communication technologies in restaurant business during the Covid-19 pandemic. *Ekonomika ta suspil'stvo*, 35. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-35-20> (accessed 04 Dec 2022) [in Ukrainian].

19. Kozlovskyy, Ie. V., Kuzmych, O. Yu., Shkovyra, A. O., Feshchuk, D. S. (2021). Tourism industry development trends in digital economy. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, . 22., 68-72. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.22.68> [in Ukrainian].

20. Fedyshyn, Yi., Malyuta, L. (2020). Influence of crises on the development of tourism business. *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava*, 1(22), 36-47. DOI: <https://doi.org/10.33108/sepd2020.01.036> [in Ukrainian].

21. Fonarova, T., Bushuiev, K. (2021). Increasing the competitiveness of Ukrainian hospitality industry. *Ekonomika ta suspil'stvo*, 25. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-68> (accessed 04 Dec 2022) [in Ukrainian].

22. Charkina, T. Yu., Zaytseva, V. M., Pikulina, O. V., Reukova, A. O. (2022). Modern development trends and new areas of the tourism industry. *Agrosvit*, 3, 49-56. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.3.49> [in Ukrainian].

23. Dudkin, P., Dudkina O. (2020). Logistics and infrastructure components of destinations in the hospitality industry. *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava*, 1(52), 57-65. DOI: <https://doi.org/10.33108/sepd2020.01.057> [in Ukrainian].

24. Sydoruk, A., Bortnykov, Ie., Kyrychenko, N. (2022). [Ways to introduce innovations into regional tourism and hospitality development. *Ekonomika ta suspil'stvo*, 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-62> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.12.2022

Прийнята до публікації 30.12.2022

~ МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ ~

УДК 351.863:338.439]

DOI:10.32680/2409-9260-2022-11-12-300-301-123-130

УКРАЇНА У СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ: РИНОК
ЗЕРНОВИХ

Цимбал Л.І., доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна
e-mail: l.tsimbal@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0873-9227

Черницька Т.В., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна
e-mail: t_chernytska@kneu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-2660-5529

***Анотація.** Метою статті визначено характеристики особливостей ключових напрямів розвитку агропромислового ринку України в умовах військового стану та його місця в системі глобальної продовольчої безпеки. Ринок зернових є одним із найбільш важливих у системі продовольчої безпеки, а одним із ключових постачальників на світовому ринку була саме Україна, можливості якої значно обмежилися у зв'язку з війною. Важливим кроком до покращення ситуації з проблемою голоду в світі є формування можливостей задля ефективного функціонування світового ринку зерна. Крім того, для України агропромисловий комплекс став одним із пріоритетних в структурі експорту в 2022 році, обійшовши лідера 2021 року – металургію. Агропромисловий комплекс, не зважаючи на війну в Україні, є одним із найбільш динамічних та перспективних у своєму розвитку. Формування зернового коридору в рамках зернової ініціативи призвело до покращення можливостей українського експорту. У статті досліджено також структуру торговельних партнерів України, які були переглянуті з початком війни. Визначено, що на перше місце серед торговельних партнерів України вийшов Європейський Союз, який у тому числі частково забезпечує логістичне сполучення у рамках зернової ініціативи.*

***Ключові слова:** агропродовольча продукція, ринок зернових, експорт агропродовольчої продукції, світовий ринок, відбудова економіки, продовольча безпека.*

UKRAINE IN THE SYSTEM OF GLOBAL FOOD SECURITY: GRAIN MARKET

Tsymbal Liudmyla, D.Sc. (Economics), Professor, Professor, Department of International Economics, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Ukraine
e-mail: l.tsimbal@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0873-9227

Tetiana Chernytska, PhD, Associate Professor, Associate Professor Department of International Economics, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Ukraine
e-mail: t_chernytska@kneu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-2660-5529

***Abstract.** The purpose of the article is to characterize the characteristics of the key areas of development of the agro-industrial market of Ukraine under the conditions of martial law and its place in the system of global food security. The grain market is one of the most important in the food security system, one of the key suppliers on the world market was Ukraine itself, whose capabilities were significantly limited due to the war. An important step towards improving the situation with the problem of hunger in the world is the formation of opportunities for the effective functioning of the world grain market. In addition, for Ukraine, the agro-industrial complex became one of the priorities in the structure of exports in 2022, overtaking the leader in 2021 - metallurgy. The agro-industrial complex, despite the war in Ukraine, is one of the most dynamic and promising in its development. The formation of a grain corridor within the framework of the grain initiative led to the improvement of Ukrainian export opportunities. The article also examines the structure of Ukraine's trading partners, which were also revised with the beginning of the war. It was determined that the European Union took the first place, which, among other things, partially provides logistical connections within the framework of the grain initiative.*

***Keywords:** agro-food products, grain market, world market, export of agro-food products, reconstruction of the economy, food security.*

JEL Classification: F010; F180; F500; Q190.

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс, не зважаючи на війну в Україні, є одним із найбільш динамічних та перспективних у своєму розвитку. Можемо відмітити зростання обсягів виробництва та створення особливих умов для зростання експорту агропродовольчої продукції на світовому ринку. Особлива увага до виробників з України, її визначальна роль на світовому ринку сільськогосподарської продукції, функціонування зернового коридору, все це стало передумовами формування інноваційної стратегії розвитку агропромислових компаній з України, що підвищуватиме ефективність економіки в цілому.

Агропродовольчий ринок завжди був для України важливим в структурі експорту та формуванні наповнення бюджету країни. Навіть під час військового стану 2022 року не припинялось виробництво та відзначається зростання обсягів виробництва, створення умов для нарощення експорту, можливостей його реалізації, поступового скорочення імпорту сільськогосподарської продукції. Швидке відновлення АПК, формування можливостей експорту продукції, функціонування зернового коридору – все це має велике значення для соціально-економічного розвитку України, повоєнного відновлення та забезпечення функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ринку агропродовольчої продукції є об'єктом дослідження значної кількості науковців, зокрема, Котикової О.І., Бабич М.М. [10], Зварича Р.Є. [7], Кукель Г.С. [11]. Питання конкурентоспроможності агропромислового комплексу характеризуються у роботах Николука О.М. [14], Хачатрян В.В. [15], Дашко І.М. [5], Муқан О.В. [13], Злидник М.І. [8], Малік М.Й., Нужної О.А. [12].

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на значну кількість наукових праць щодо функціонування агропромислового комплексу України та його місця на світовому ринку, актуалізувалося питання форм його роботи та особливостей розвитку у контексті військового стану та забезпечення глобальної продовольчої безпеки.

Мета дослідження. Мета статті полягає у визначенні ключових напрямів розвитку агропромислового комплексу України в умовах військового стану та його місця в системі глобальної продовольчої безпеки.

Основний матеріал. Зважаючи, що Україна є важливим світовим постачальником агропродовольчої продукції загалом і зернових зокрема. Ці тенденції враховуються і у світових звітах щодо функціонування ринку АПК. Так, за даними Світової продовольчої організації, у 2022 році світове виробництво аграрної продукції може загалом перевищувати споживання. Світовий баланс ринку зернових характеризується такими показниками (табл.1).

Таблиця 1

Характеристика світового ринку зернових

Напрямок	2020/2021	2021/2022	2022/2023	Зміни 2022/23 відносно 2021/22
Виробництво	776,7	776,8	770,8	-0,8
Торгівля	189,2	192,1	188,9	-1,7
Загальне використання	762,4	771,7	768,6	-0,4
Харчування	525,5	531,3	535,9	0,9
Корми	148,0	149,8	143,7	-4,1
Інші користувачі	88,9	90,6	89,0	-1,8

Джерело: складено авторами за матеріалами [3]

За даними Світової продовольчої організації, основне виробництво буде зосереджено у Китаї, Росії та Україні, скорочення запасів відбувається у країнах Африки та Азії. Загалом, спостерігається скорочення торгівлі пшеницею на 189 млн. тон (1,7%) відносно сезону 2021/22 року. Ключовими причинами скорочення є блокада України у результаті воєнних дій та заборона експорту з Індії [2]. Україна є вагомим експортером на світовому ринку продовольства і в довоєнний період була одним із ключових гравців за експортом

зернових. Згідно досліджень UNCTAD, війна майже повністю призупинила експорт зерна з України. Задля вирішення глобальної продовольчої кризи у 2022 році було сформовано Чорноморську зернову ініціативу (BSGI) як елемент відновлення українського експорту зерна через Чорне море на міжнародні ринки. Це допомогло забезпечити доступ найбідніших країн до продовольства, стабілізувати світові ціни на зерно та сформуванати додатковий канал надходження фінансів в український бюджет.

У структурі економіки України в довоєнний період агропродовольчий ринок займав друге місце за доходами від експорту після металургійного комплексу. Так, за даними Державної служби статистики України, у 2021 році порівняно з 2020 роком відбулося значне зростання товарів – на 34 %, що відповідає 72,82 млрд дол США, у той же час експорт зріс на 38,4 % – до 68,09 млрд. дол. [9]. Загалом сальдо зовнішньої торгівлі було від’ємним як в 2021 році, так і в 2020-му, а торговельні операції проводилися більше ніж із 200-ма країнами-партнерами. У 2021 році найбільш активним партнером для експорту з України був Китай, який отримав товару на 8 млрд. дол., що склало на 12,7 % більше, ніж у 2020 році. На другому місці знаходилася Польща із показником у 5,23 млрд. дол. США, що становило зростання на рекордних 59,7% відносно 2020 року, на третій позиції була Туреччина, експорт до якої приріс на 4,14 млрд дол США, що на 70 % вище від 2020 року. Структура експорту включає у себе чорні метали, яких було продано на суму 13,95 млрд дол США, що було на 81,4 % більше порівняно з 2020 роком. Зернові експортували на 12,34 млрд дол США та приріст їх становив 31,2 %, жири та олії рослинного та тваринного походження вивезено на загальною вартістю 7,04 млрд дол США, що на 22,5 % більше порівняно з 2020 роком.

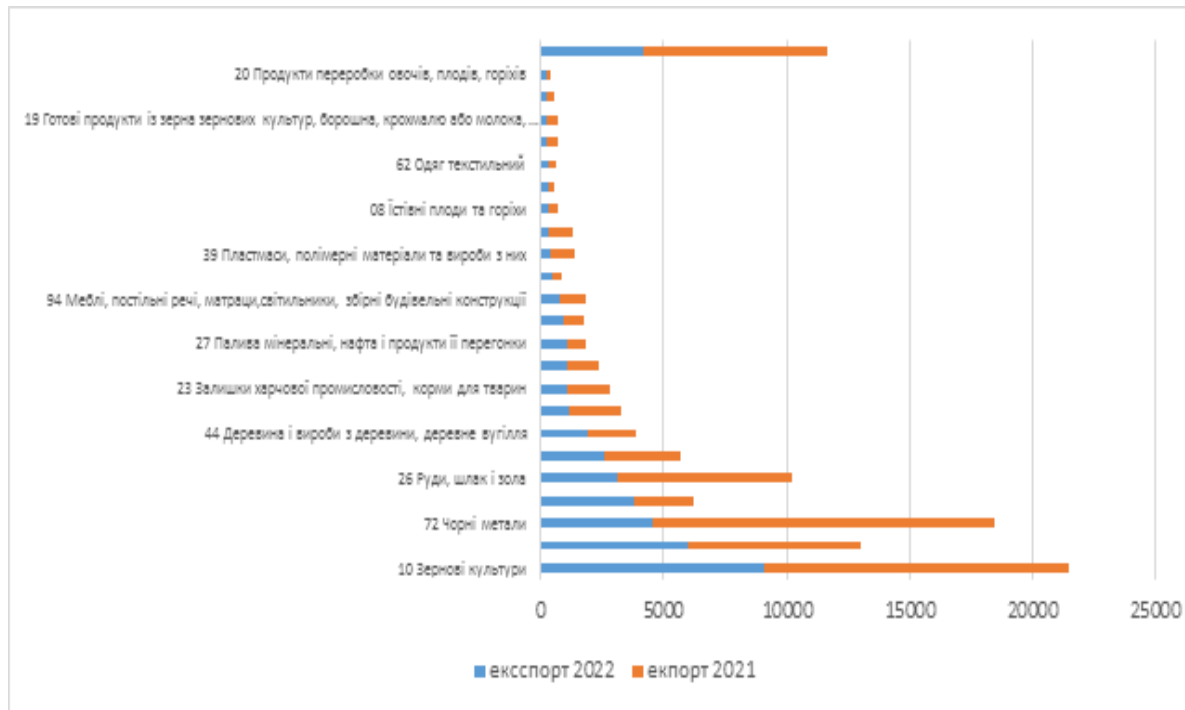

Рис. 1. Структура українського експорту за товарними групами у 2021-2022 роках, млн. дол. США

Джерело: побудовано авторами на основі [4]

Оцінка товарної структури експорту України за період 2021-2022 років (рис.1), продемонструвала загальне скорочення експорту з 68,08 млрд. дол. США у 2021 році до близько 44,18 млрд. дол. США у 2022 році, що еквівалентно скороченню на 35%. На фоні загальної спадної тенденції, завдяки міжнародному співробітництву в рамках вирішення глобальної продовольчої проблеми, відчутно зросла частка експорту продукції АПК у загальному товарному потоці. Так, можна стверджувати, що частка експорту збільшилася з 39% у 2021 році до близько 51,7 % - у 2022 році [4]. У контексті міжнародної угоди із забезпечення так званого зернового коридору логічним і цілком очікуваним є той факт, що перше місце за обсягами експорту у 2022 році зайняла товарна група зернових культур,

хоча скорочення вивезення зерна було зафіксовано на рівні 26,2%. Разом з тим, варто відмітити зростання обсягів експорту насіння та плодів олійних культур – на 54,4% за досліджуваний період.

Загалом, 2022 рік міг би стати найбільш ефективним та успішним за рівнем експорту продукції, адже початок року показав значну позитивну динаміку, навіть відносно успішного 2021 року і вже в січні-лютому продемонстрував приріст у 34%. Однак з початку вторгнення в Україну експорт різко скоротився, демонструючи падіння більше ніж на 50% вже в березні. Поступове відновлення стало можливим з травня і з моменту розблокування українських портів та формуванню зернового коридору. Загалом, лише до вересня 2022 року експорт з України реалізовано на суму 33 млрд дол США це демонструє падіння більше ніж на 30% порівняно з 2021 роком. Однак, наприклад у вересні було продемонстровано рекордні 4,144 млрд дол США, що загалом є найкращим результатом з лютого 2020 року.

Ключовим торговельним партнером України під час війни став Європейський Союз, який змінив націй позиції Китай, адже проблеми з логістикою, політичні відносини, політична позиція Китаю під час війни, втрати України у металургійному комплексі значно скоротили можливості двосторонньої торгівлі. Вже у вересні 2022 року Китай посів лише 4 місце у структурі партнерів з експорту. Ключовими країнами-партнерами України стали Польща та Румунія, які забезпечують близько 23% експорту. Росія як ринок для української продукції наразі не розглядається і налагодження стосунків не передбачається. Частка Європейського Союзу в структурі експорту з України зросла з 41 % в 2021 році до 62 % в 2022-му. Іншими великими торговельними партнерами стали Туреччина, Китай та Індія.

Аналізуючи географічну структуру експорту з України у 2022 році, розглянемо спочатку спрямування товарних потоків за регіонами (рис. 2). переважна частина всього вітчизняного експорту було спрямовано до Європейського Союзу – понад 63%, друге місце належить Азійському регіону – 22,2 %, на третій позиції знаходяться країни Африки, туди було спрямовано майже 5 % українського експорту.

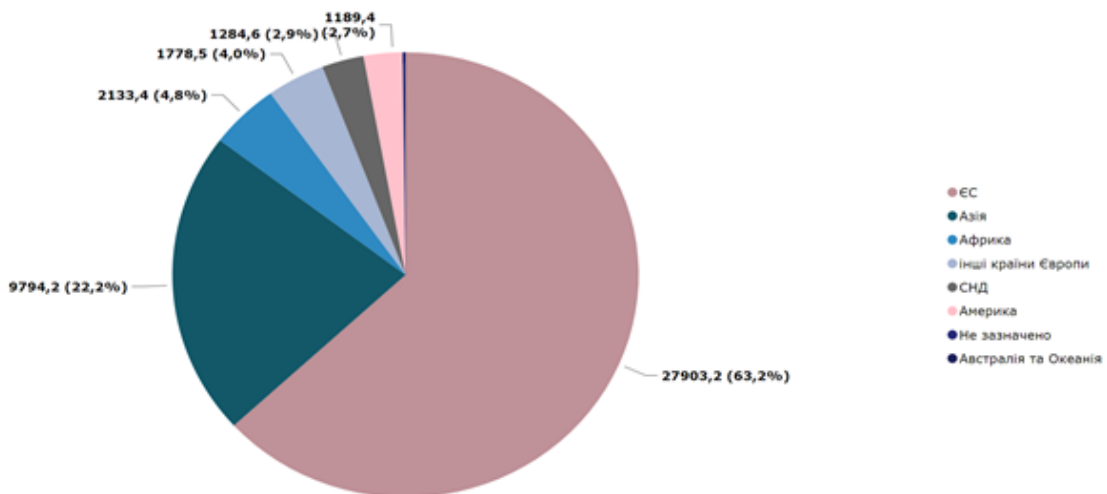

Рис. 2. Експорт товарів з України за регіонами світу, млн. дол. США та % у загальному експорті

Джерело: [4]

Здійснюючи аналіз експортних потоків з України до країн світу, нами було виявлено тенденції до певних структурних змін (рис. 3). Відтак, найбільшим імпортером українських товарів у 2022 році стала Польща – понад 15% експорту. Далі йдуть Румунія (8,7 %), Туреччина (6,7 %), Китай (5,6 %), Угорщина (5,1 %), Німеччина (5,1 %). Аналізуючи географічну структуру експорту товарів з України, варто відзначити позитивну динаміку товарних потоків до Польщі (+27,4 %), Румунії (+150 %), Угорщина (+49,6 %), Словаччина (+51,4 %), Болгарія (+71,9 %). З іншими торговельними партнерами спостерігалась негативна динаміка експортних потоків, зокрема найбільші скорочення обсягів були у торгівлі з: рф (-89,1 %), білорусь (-87,4 %), КНР (-69,2 %), Індія (-64,3 %), ОАЕ (-61,2 %), Єгипет (-58,8 %), Іран (-57,8 %), Ізраїль (-55 %), Італія (-52,5 %). По багатьох торговельних

партнерах відбулося зменшення обсягів експорту від 30 % до 50 % у середньому.

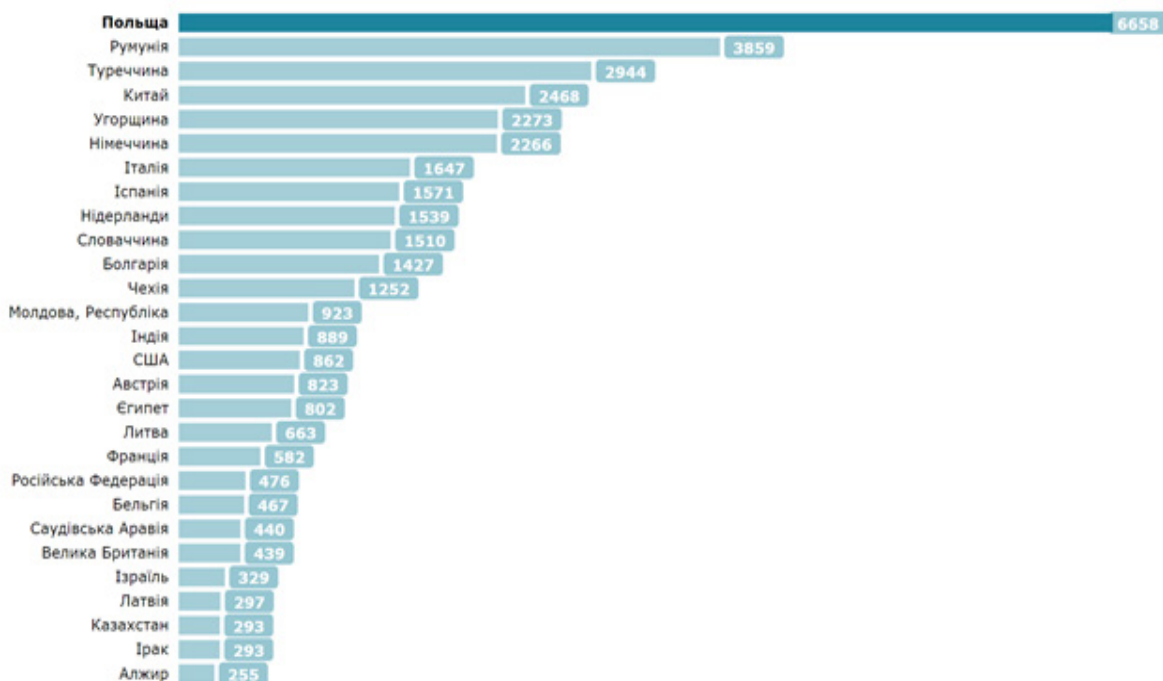

Рис. 3. Географічна структура експорту Українських товарів до країн світу у 2022 році, млн. дол. США

Джерело: [4]

Детальний аналіз товарної та географічної структур вітчизняного експорту дає можливість нам визначити головних імпортерів продукції АПК України. Наразі, серед найбільший імпортерів товарів аграрного сектору варто відзначити у регіональному плані: Європейський Союз – 55,6 %, Азійський регіон – 32,2 % та країни Африки – 7 %. Деталізуючи експортні потоки агропродукції за частками країн у загальному українському експорті АПК (рис. 4), знову фіксуємо першу позицію за Польщею – 11,4 %, друга у рейтингу – Румунія з 11,0 %. Далі йдуть такі країни: Туреччина (9,5 %), Китай (8,1 %), Іспанія (5,7 %), Нідерланди (5,1 %), Італія (4,0 %), Індія (3 %), Німеччина (3 %), Єгипет (5 %).

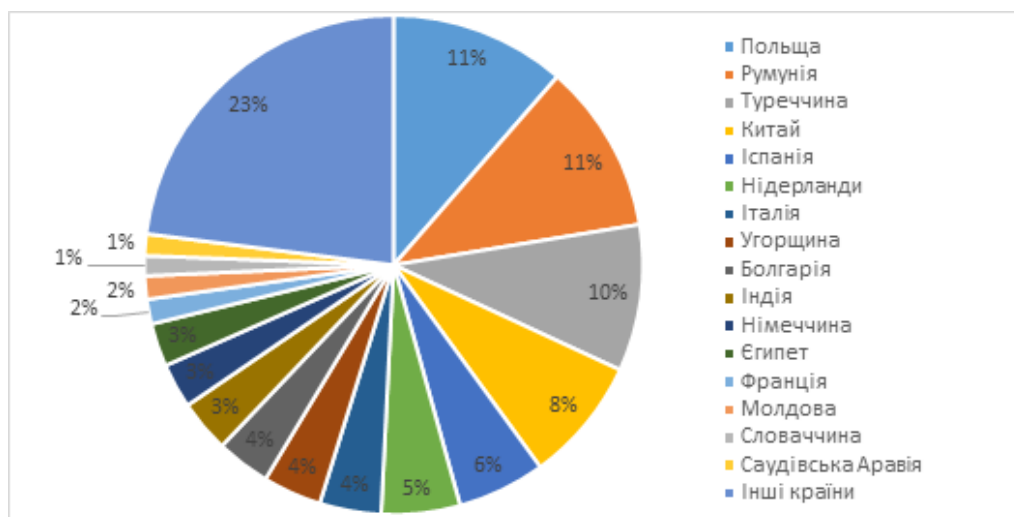

Рис. 4. Експорт продукції АПК України за країнами світу у 2022 році, %
Джерело: розраховано і побудовано авторами на основі [4]

Функціонування зернових коридорів призвело до приросту експорту агропродовольчої

продукції до 46%, що становить приріст більше ніж на 10% з 2021 року. З усього експорту агропродовольчої продукції майже 80% становлять зернові та харчова продукція. Функціонування в рамках зернового коридору призвело до значного зростання експорту в найбідніші країни світу (рис.5).

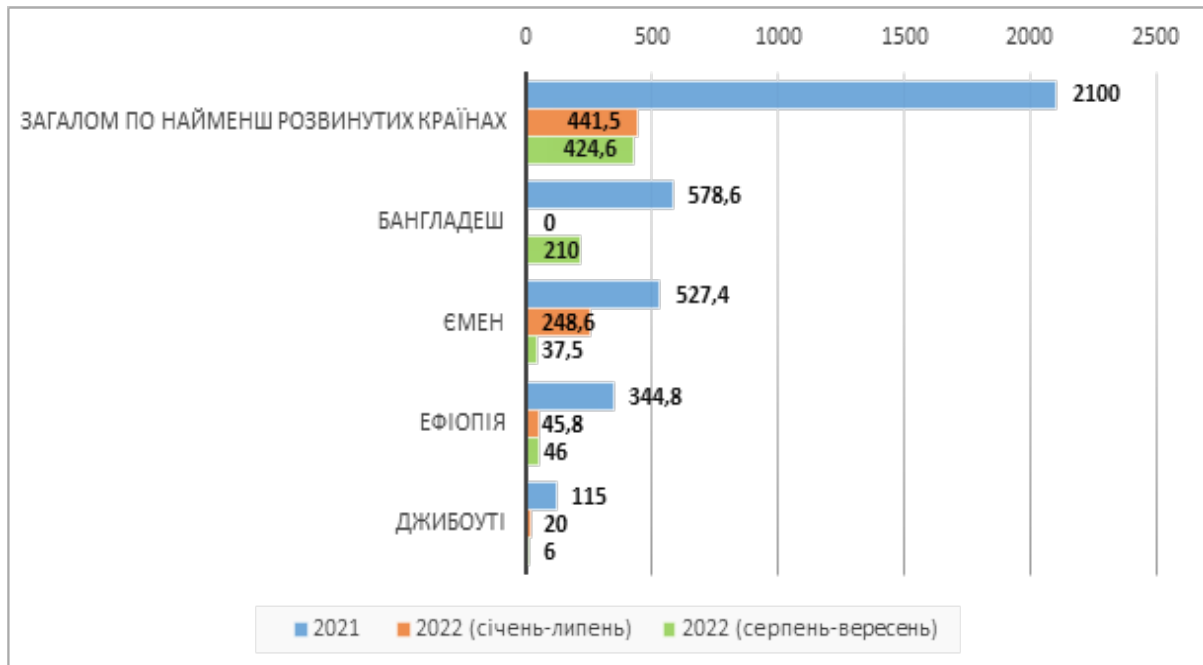

Рис. 5. Експорт української пшениці до найменш розвинених країн світу в рамках функціонування зернової ініціативи, тонн, 2021-2022

Джерело: [1]

У рамках зернової ініціативи було відновлено роботу портів Одеси, Чорноморська та Южного, це дало можливість збільшити кількість заходів іноземних суден у порти та приростити обсяги перевезень з України, у період до зернової ініціативи всі перевезення здійснювались лише через річкові порти, що не забезпечувало необхідних обсягів вантажопотоку та ефективності транспортування, а також супроводжувалось специфічними ризиками. І хоча загалом більша кількість транспортування припадає все ще на порти річки Дунай, разом з тим на морські порти припадає більша кількість експортованої продукції, оскільки вони мають набагато більші можливості для прийому великих суден.

Зменшення чисельності платоспроможних споживачів на внутрішньому ринку актуалізує питання переорієнтації виробництва на зовнішні ринки, що призводить до необхідності формування нових ланцюгів постачання та логістичних потоків, за даними опитування Ініціативи [6], для відновлення економіки України, розвитку її підприємництва та експорту ключовим завданням для 40% компаній стало формування можливостей розвитку експорту як одного з ключових напрямів нарощення бізнесу, а це передбачає вибір ефективних стратегій конкурентоспроможності. Певним фактором впливу на ці процеси є і заборона чи скорочення експорту до росії та білорусі, що використовують для себе українські виробники як нові можливості, отримуючи власні ніші на європейському ринку.

Висновки. Загалом, місце України у системі глобальної продовольчої безпеки важко переоцінити і, на думку світових організацій, зернова ініціатива є життєво важливою задля гарантування стабільності. Зростання загрози голоду у світі потребує подальшого розвитку зернової угоди, це сприятиме і підвищенню рівню макроекономічної стабільності української економіки. Ринок зернових є одним із пріоритетних для економіки України, оскільки саме зернові вийшли на перше місце у структурі експорту.

Список літератури

1. A trade hope. The role of the Black Sea grain initiative in bringing Ukrainian grain to the

- world. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/osginf2022d6_en.pdf
2. Food Outlook. Biannual Report on Global Food Markets. URL: <https://www.fao.org/3/cc2864en/cc2864en.pdf>
 3. WHEAT. URL: https://www.fao.org/3/cb9427en/cb9427en_wheat.pdf
 4. Дашборд щодо експорту України. URL: https://export.gov.ua/722-Dashbord_eksportu_ukraini
 5. Дашко І. М. Дослідження основних методів оцінювання рівня конкурентоспроможності підприємств. Економіка та держава. 2020. № 5. С. 108-110.
 6. Ініціативи для відновлення економіки, розвитку підприємництва та експорту України. (2022). URL: <https://business.diia.gov.ua/economic-recovery> (дата звернення 18.12.2022).
 7. Зварич Р. Є. Підвищення конкурентоспроможності агропромислового комплексу Тернопільської області в умовах євроінтеграції. Бізнес Інформ. 2021. № 4. С. 142-147.
 8. Злидник М. І. Міжнародна оцінка конкурентоспроможності вітчизняної продовольчої продукції. Інтелект XXI. 2020. № 3. С. 26-31.
 9. Зовнішня торгівля України товарами у 2021 році. URL: <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2022/02/14.pdf>. (дата звернення 18.12.2022).
 10. Котикова О. І., Бабич М. М. Стан проблеми розвитку обслуговуючої кооперації у сільському господарстві України. Кооперативні читання: 2013 рік: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Житомир, 4–6 квіт. 2013 р.). Житомир: ЖНАЕУ, 2013. С. 47–57.
 11. Кукель Г. С. Підвищення конкурентоздатності аграрного виробництва в умовах глобалізації. Економіка і організація управління. 2021. № 4. С. 198-207.
 12. Малік М. Й., Нужна О. А. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2007. 270 с.
 13. Муқан О. В. Концептуальні засади оцінювання конкурентоспроможності підприємства в умовах виходу на нові міжнародні ринки. Management and entrepreneurship in Ukraine: the stages of formation and problems of development. 2021. № 3. С. 91-98.
 14. Степаненко С. В. Обґрунтування показників та критеріїв аналізу конкурентоспроможності аграрної продукції на міжнародних ринках. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2021. № 4. С. 121-131.
 15. Хачатрян В. В. Діагностика конкурентоспроможності в контексті реалізації міжнародної стратегії розвитку підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. 2021. № 6(1). С. 101-105.
 16. Черницька Т. В., Іоніцой-Доценко Є. Ю., Петрикей О. Ю. Діджиталізація агропромислового комплексу на прикладі цукрової галузі. Стратегія економічного розвитку України. Випуск 49. К.: КНЕУ. 2021. С. 92-110.

References

1. A trade hope. The role of the Black Sea grain initiative in bringing Ukrainian grain to the world. (2022). Retrieved from https://unctad.org/system/files/official-document/osginf2022d6_en.pdf
2. Food Outlook. Biannual Report on Global Food Markets. (2022). Retrieved from <https://www.fao.org/3/cc2864en/cc2864en.pdf>
3. Wheat. (2022). Retrieved from https://www.fao.org/3/cb9427en/cb9427en_wheat.pdf
4. Dashboard regarding the export of Ukraine. (2022). Retrieved from https://export.gov.ua/722-Dashbord_eksportu_ukraini [In Ukrainian]
5. Dashko, I.M. (2020). Research of basic methods of assessing the level of competitiveness of enterprises. Ekonomika ta derzhava, 5, 108-110. [In Ukrainian]
6. Initiatives to restore the economy, develop entrepreneurship and exports of Ukraine. (2022). Retrieved from <https://business.diia.gov.ua/economic-recovery> [In Ukrainian]
7. Zvarych, R.E. (2021). Increasing the competitiveness of the agro-industrial complex of the Ternopil region in the conditions of European integration. Biznes Inform, 4, 142-147. [In Ukrainian]
8. Zlydnyk M.I. (2020). International assessment of the competitiveness of domestic food products. Intelekt XXI. № 3. P. 26-31. [In Ukrainian]
9. Ukraine's foreign trade in goods in 2021. Retrieved from <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2022/02/14.pdf> [In Ukrainian]

10. Kotykova, O. I., Babych, M. M. (2013). State of the problem of the development of service cooperation in the agriculture of Ukraine. Kooperatyvni chytannya: 2013 rik: materialy vseukr. nauk.-prakt. konf. (Zhytomyr, 4–6 квіт. 2013 р.). Zhytomyr: ЖНАЕУ, 2013, 47–57. [In Ukrainian]
11. Kukel, G. S. (2021). Increasing the competitiveness of agricultural production in the conditions of globalization. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya*, 4, 198-207. [In Ukrainian]
12. Malik, M.Y., Nuzhna, O.A. (2007). Competitiveness of agricultural enterprises: methodology and mechanisms: monograph. Kyiv: NNC IAE [In Ukrainian]
13. Mukan, O.V. (2021). Conceptual principles of assessing the competitiveness of an enterprise in the conditions of entry into new international markets. *Management and entrepreneurship in Ukraine: the stages of formation and problems of development*, 3, 91-98. [In Ukrainian]
14. Stepanenko, S.V. (2021). Justification of indicators and criteria for the analysis of competitiveness of agricultural products on international markets. *Ukrayins'kyi zhurnal prykladnoyi ekonomiky ta tekhniky*, 4, 121-131. [In Ukrainian]
15. Khachatryan, V.V. (2021). Diagnostics of competitiveness in the context of implementation of the international strategy of enterprise development. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, 6(1), 101-105. [In Ukrainian]
16. Chernytska, T., Ionitsoi-Dotsenko, E., & Petrikey O. (2021). Economic effects of the digitalization of the agro-industrial complex on the example of the sugar industry. *Strategiya ekonomichnogo rozvytku Ukrainy*, 49, 92-110. [In Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 15.12.2022

Прийнята до публікації 20.12.2022

ЦИРКУЛЯРНА ЕКОНОМІКА ЯК НЕЗВОРОТНИЙ ГЛОБАЛЬНИЙ МЕГАТРЕНД ТА ДРАЙВЕР СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Яценко О. М., доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної торгівлі і маркетингу, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, м. Київ, Україна
e-mail: yacenko@kneu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4399-2217

Анотація. Дослідження присвячено новітньому глобальному мегатренду і підходу, який заміщує лінійну модель економіки на циркулярну або економіку замкнутого циклу. Аргументовано, що наразі циркулярна економіка є драйвером сталого розвитку країн та інноваційною платформою для співпраці на глобальному, національному, регіональному, мезо- та мікрорівнях для об'єднання всіх секторів і стейкхолдерів (зацікавлених сторін). Дослідження розкриває витоки досліджуваного мегатренду, зазначено визначальну роль Європейського Союзу та його широкомасштабної екологічної ініціативи - Європейської зеленої угоди (European Green Deal), яка має зробити Європу першим у світі вуглецево-нейтральним континентом до 2050 року та забезпечити досягнення стану справедливої, кліматично-нейтральної, ресурсо-ефективної та конкурентної економіки. Здійснено теоретичний аналіз нового плану дій ЄС щодо економіки замкнутого циклу (CEAP); розкрито сім генеральних напрямів та чотири головні його екологічні ініціативи; зазначені ключові вектори та галузі дії CEAP. Проаналізовано світовий досвід в питаннях циркулярної економіки та визначено основні типи бізнес-моделей на різних рівнях. Зазначено, що з одного боку, екологічні ініціативи мають позитивні наслідки в багатьох секторах економіки, зокрема в ЄС відновлювані джерела енергії стали основним джерелом електроенергії у 2022 р., проте з іншого, є ряд загроз соціального, екологічного та економічного характеру. Встановлено, що важливу роль у становленні циркулярної економіки як основи сталого розвитку країн та регіонів відіграє екологічна дипломатія. Теоретично обґрунтовано вплив міжнародної екологічної дипломатії на розвиток і співробітництво між країнами. Більшість видів економічної діяльності здійснює вплив на якість і стан навколишнього середовища, а екологічна дипломатія, природоохоронна діяльність міжнародних організацій та чисельні багатосторонні міжнародні угоди мають позитивний вплив на реалізацію торговельних відносин, зокрема можуть містити положення щодо обмежень або заборони торгівлі певними видами товарів чи послуг. Встановлено, що недостатній рівень адаптації України до нового плану дій щодо економіки замкнутого циклу зумовлений, передусім, триваючою неспровокованою та невиправданою агресивною війною Росії проти України. Розвиток та адаптацію поствійськової національної економічної системи до вимог циркулярної економіки необхідно реалізовувати поступово і в контексті національних інтересів й регулятивної підтримки Україною ініціативи «Європейської зеленої угоди» відносно формування ЄС як вуглецево-нейтрального континенту. Зроблено рекомендації для України.

Ключові слова: циркулярна економіка, економіка замкнутого циклу, сталий розвиток, Європейська зелена угода, Глобальний альянс з циркулярної економіки, екологічні ініціативи, план дій з циркулярної економіки (CEAP), екологічна дипломатія, бізнес-моделі циркулярної економіки на рівні країни, регіону та підприємства; адаптація України до нового плану дій ЄС щодо економіки замкнутого циклу.

CIRCULAR ECONOMY AS AN IRREVERSIBLE GLOBAL MEGATREND AND DRIVER OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE

Yatsenko Olha, D.Sc. (Economics), Professor, Professor, International Trade and Marketing Department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Ukraine
e-mail: yacenko@kneu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4399-2217

Abstract. The study is devoted to the latest global megatrend and approach, which replaces the linear model of the economy with a circular or closed-loop economy. It is argued that the circular economy is currently a driver of sustainable development of countries and an innovative platform for cooperation at the global, national, regional, meso- and micro-levels to unite all sectors and stakeholders. The study reveals the origins of the researched megatrend and indicates the decisive role of the European Union and its large-scale environmental initiative - the European Green Deal, which should make Europe the first carbon-neutral continent in the world by 2050 and ensure the achievement of a fair, climate-neutral, resource-efficient and competitive economy. A theoretical analysis of the new EU Action Plan on the Closed Cycle Economy (CEAP) was carried out; seven general directions and four of its main environmental initiatives are revealed; the key vectors and areas of action of CEAP were indicated. The world experience in circular economy issues was analyzed, and the main types of business models at different levels were determined. It is noted that, on the one hand, environmental initiatives have positive consequences in many sectors of the economy, in particular, in the EU, renewable energy sources have become the primary source of electricity in 2022, but on the other hand, there are several threats of a social, ecological and economic nature.

It has been established that environmental diplomacy plays a vital role in the establishment of a circular economy as a basis for the sustainable development of countries and regions. The influence of international environmental diplomacy on the development and cooperation between countries is theoretically substantiated. Most types of economic activity have an impact on the quality and state of the environment, and environmental diplomacy, environmental protection activities of international organizations, and numerous multilateral international agreements have a positive effect on the implementation of trade relations, in particular, they may contain provisions on restrictions or bans on trade in certain types of goods or services. It has been established that the need for more adaptation of Ukraine to the new action plan regarding the closed cycle economy is due, first of all, to the ongoing unprovoked and unjustified aggressive war of Russia against Ukraine. The development and adaptation of the post-military national economic system to the requirements of the circular economy must be implemented gradually and in the context of national interests and Ukraine's regulatory support for the "European Green Deal" initiative regarding the formation of the EU as a carbon-neutral continent. Recommendations have been made for Ukraine.

Keywords: circular economy, closed-loop economy, sustainable development, European Green Deal, Global Alliance on Circular Economy, environmental initiatives, Circular Economy Action Plan (CEAP), ecological diplomacy, circular economy business models at country, regional and enterprise level; adaptation of Ukraine to the new EU action plan regarding the closed cycle economy.

JEL Classification: L320.

Постановка проблеми. Парадигма глобального і національного соціо-еколого-економічного розвитку вибудовується через призму світових і локальних викликів, пов'язаних з нестабільністю світової економічної системи, поширенням пандемії у багатьох країнах, триваючою неспровокованою та невиправданою агресивною війною Росії проти України, де значна кількість країн, в т.ч. США та ЄС найрішучішим чином засуджують ці дії, підтримують Україну та перманентно посилюють колективний тиск на Росію, щоб вона припинила війну та вивела свої війська. Агресивне антропогенне навантаження на природні ресурси та їх виснаження призвело до непередбачених та багато в чому невиправних наслідків для локальних екосистем, так і для біосфери в цілому в багатьох країнах. Зазначені тенденції вимагають перегляду традиційних підходів до економічного зростання та забезпечення й гарантування добробуту суспільства через перехід від лінійної моделі розвитку до моделі циркулярної економіки. Циркулярна економіка у країнах Європейського Союзу визнана як основа стратегії сталого зростання та закріплена у Плані дій ЄС щодо переходу до циркулярної економіки. Ці особливості визначили тему дослідження, його архітектуру та логіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання досягнення цілей сталого розвитку через механізми циркулярної економіки досліджують в глобальному рівні Зварич Р., Зварич І., Дубель М., Кірххер Дж., Райке Д. та Хеккерт М., Бокен Н., Оліветті Е., Каллен Дж., Поттінг Дж., Ліфсет Р., Гайсдорфер М., Панченко В., Резнікова Н. та інш. Впровадження регіональної та секторальних політик циклічної економіки досліджують Арсова С., Дженовезе А., Кетикідис Р., Альберіх Дж., Соломон А., Гахович Н., Шинкарук Л., Шебанін В., Злотнік М., Мельник О., Барицька К. та інш. Інституційні особливості та перспективи і національні відзнаки досліджують Зуєв В., Кваша Т., Лойко В.; Крисоватий А., Сохацька О., Скавронецька І. та інші.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій з цієї проблематики, наукові дослідження заміщення лінійної моделі економіки на циркулярну або економіку замкнутого циклу потребують подальшого розвитку. Становлення ЄС як першого у світі вуглецево-нейтрального континенту до 2050 року та досягнення стану справедливої, кліматично-нейтральної, ресурсо-ефективної та конкурентної економіки потребує подальших досліджень, особливо це стосується поствійськової адаптації України до нового плану дій щодо економіки замкнутого циклу.

Мета дослідження. Мета статті полягає у дослідженні особливостей, принципів, екологічних ініціатив та напрямів циркулярної економіки як незворотного глобального мегатренду та її місця у забезпеченні сталого розвитку України.

Основний матеріал. Під «циркулярною економікою» розуміють систему, що тримається на бізнес-моделях, які передбачають альтернативне повторне використання з метою досягнення сталого розвитку, збереження навколишнього середовища, економічного зростання і соціальної справедливості в інтересах теперішніх і майбутніх поколінь [9]. Циркулярну економіку вивчають також з позицій впливу на сталий розвиток та як засіб побудови нового екологічно стійкого суспільства у контексті глобалізаційних змін і обґрунтовують її як невід'ємний шлях українського майбутнього в аспекті глобалізації та імплементації сталого розвитку як ключового принципу галузевого співробітництва

Україна та ЄС [11]. Насамперед, циркулярну економіку досліджують з позиції повторного використання сировини та продукції, які в результаті залишатимуться в обігу якомога довше, а їх цінність зростатиме і перехід до відповідної моделі забезпечить зменшення видобутку природних ресурсів, зменшення виробничих відходів та повторне використання тих, які вже були створені [10]; тобто циркулярна економіка є регенеруючою системою, в якій витрати ресурсів, викиди і втрати енергії мінімізуються за рахунок закриття і зменшення матеріальних і енергетичних циклів [7]; або ж розглядають циркулярну економіку як стратегію зменшення споживання вихідних матеріалів і випуску відходів шляхом закриття економічної та екологічної петлі потоків ресурсів [8]. Систематизовану реалізацію циркулярної економіки можна здійснювати неподільно, проте рівночасно в основі кожної регіональної чи міської системи є риси циркулярної економіки [21]. Акцентують увагу, що циркулярна економіка в контексті формування циркулярної електронної мережі є рішенням для подолання глобального марнотратства [11]. Отже, «циркулярність» означає ефективне повторне використання та переробку ресурсів, матеріалів та продуктів у замкнутих циклах. Циркулярна економічна модель є інноваційною платформою та забезпечує сталий розвиток через перехід від лінійної моделі, яка ґрунтується на споживанні та утилізації, до моделі, в якій термін служби продуктів є максимально подовженим, природні ресурси використовуються повторно, а матеріали та відходи максимально мінімізуються. Наразі виділяють три відмінні цикли циркулярності, що поступово стають ширшими: замикання ресурсних циклів, що визначається порівняно традиційної економічної системи; уповільнення циклів ресурсів і потоків матеріалів завдяки продовженню та посиленню використання продуктів для збереження їх цінності та вартості з часом; звуження ресурсних циклів за рахунок ефективнішого використання матеріалів, ресурсів й продуктів лінійної системи.

Наразі економіка замкнутого циклу (циркулярна економіка) змінює традиційну лінійну концепцію¹ (рис. 1) [12, 15, 18]. Лінійній економіці притаманне надмірне використання природних ресурсів, їх використання та ліквідація відходів. Циркулярна модель зорієнтована на максимальне утримання продуктів і матеріалів в ланцюгу створення вартості протягом тривалішого періоду і максимальне відновлення сировинних ресурсів після закінчення експлуатаційного терміну служби продуктів для їх подальшого використання.

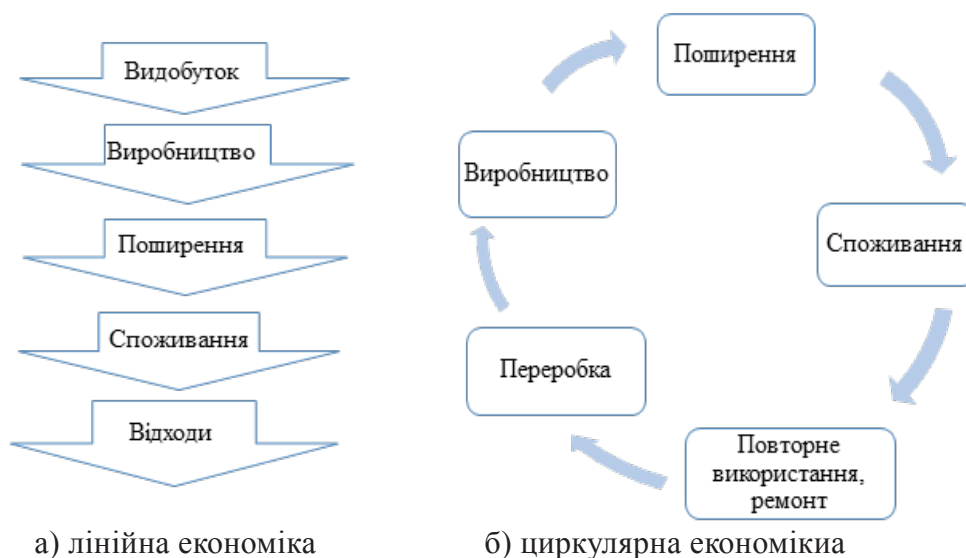

Рис. 1. Органограма лінійної та циркулярної економік

Джерело: побудовано автором на основі систематизації [2, 5, 15]

¹ Циркулярна економіка заснована на принципах 3R: Reduce – скорочення використання природних ресурсів, підвищення ефективності виробництва; Reuse – повторне використання продукту за його основним призначенням; Recycle – переробка матеріалів для отримання продуктів такої або нижчої якості. З часом Всесвітнім економічним форумом було запропоновано та розширено принципи циркулярної економіки у 2018 р. і наразі застосовують 10R модель: Refuse – відмова виробляти продукт за «екологічно небезпечною» технологією, пропозиція іншого продукту; Rethink – переосмислення напрямів використання продукту його обмін або спільне використання; Repair – ремонт та технічне обслуговування дефектного виробу з подальшим його використанням; Refurbish – відновлення старого продукту для його подальшого споживання; Remanufacture – повторна обробка та застосування частини старого виробу у новому продукті; Rerigrose – переорієнтація частини старого виробу у новому продукті на інше призначення; Recover – спалювання матеріалів із відновленням енергії, втраченої на їх виробництво. 10-R модель є менш ресурсозатратною у порівнянні з 3-R моделлю, але є досить складною і потребує чіткого поділу і вибору сировини ще на стадії дизайну і у процесі проєктування

ЄС прагне досягнути кліматичної нейтральності відповідно до зобов'язань за Паризькою угодою. Європейська зелена угода (European Green Deal), що є широкомасштабною ініціативою та стратегією ЄС покликаною зробити Європу вуглецево-нейтральним континентом першими у світі до 2050 р. Новий план дій щодо економіки замкнутого циклу (CEAP)² який Європейська комісія прийняла у березні 2020 р. є одним із основних будівельних блоків Європейської зеленої угоди, нового порядку денного Європи щодо сталого зростання. Перехід ЄС до циркулярної економіки зменшить тиск на природні ресурси, забезпечить стійке зростання економіки та суб'єктів господарювання, створить нові робочі місця і умови для досягнення цілі відносно кліматичної нейтральності до 2050 р. та зупинки втрати біорізноманіття [2, 4, 5]. Цей план містить ініціативи протягом усього життєвого циклу продуктів й орієнтований на їх розробку відповідно умов циклічної економіки, заохочує стале споживання, спрямований на запобігання утворенню відходів і збереження використаних ресурсів в економіці ЄС якомога довше.

Визначено сім генеральних напрямів (рис. 2) та чотири головні ініціативи плану дій щодо економіки замкнутого циклу на глобальному рівні: 1. Розробка та підписання глобального договору щодо поводження з пластиком³. 2 Створення глобального альянсу з циркулярної економіки та ефективного використання ресурсів⁴. 3 Введення поняття «безпечний операційний простір» (safe operating space) для використання природних ресурсів⁵. 4 На засадах концепції «безпечного операційного простору» ініціювання міжнародного діалогу щодо підготовки договору з управління природними ресурсами⁶.

Глобальний розвиток людства характеризується зростанням еколого-економічної взаємозалежності та компліментарності національних економічних систем, лібералізацією міжнародної торгівлі та багатовекторною дипломатією. Водночас, відбувається значна інтенсифікація використання природних ресурсів і зростає антропогенне навантаження. Накопичення соціального добробуту з урахуванням взаємної обумовленості екологічної та економічної складових має відбуватися саме з цими двома аспектами.

При цьому природоохоронну діяльність необхідно будувати гармонійно з використанням механізмів та інструментів екологічної дипломатії та врахуванням національних торговельно-економічних інтересів країн. Наразі в цих відносинах відбуваються суперечливі процеси. З одного боку, досягнення економічних цілей країни супроводжується зростанням тиску на навколишнє середовище, а з іншого боку, економічне зростання стимулює впровадження інноваційних технологій, які дозволяють знизити інтенсивність використання природних ресурсів. Є ряд позитивних прикладів екологічних ініціатив. Так, зокрема, в ЄС у 2022 р. відновлювані джерела енергії стали основним джерелом електроенергії (рис. 3) [1, 3, 4, 6].

За розрахунками ЄС «запровадження ресурсоефективних технологій виробництва на всіх ланках виробничих ланцюгів дозволить скоротити потреби промисловості у сировинних ресурсах на 17-24 % до 2030 р. та знизити щорічні витрати підприємств на 630 млрд євро». За оцінками Євростату, у 2021 р. національні витрати ЄС на охорону навколишнього середовища становили 292 млрд євро. З 2006 по 2021 рр. цей показник зріс на 54 %, збільшуючись у середньому на понад 2,9 % щороку [3, 4]. Проте, у відсотках від ВВП він залишався відносно стабільним протягом усього періоду. У 2021 році управління відходами та стічними водами становило майже половину загальних національних витрат [6].

² CEAP має забезпечити упорядкування та пристосування нормативно-правової бази ЄС відповідно до принципів циркулярної економіки. План надає набір взаємопов'язаних ініціатив для створення міцної та узгодженої стратегії: 1) перетворення продуктів на більш стійкі; 2) трансформації послуг, бізнес-моделей та моделей споживання для скорочення утворення відходів. Ця стратегія буде поступово впроваджуватися, а ключові ланцюги створення вартості продуктів будуть розглядатися як пріоритет. Також будуть вжиті заходи для скорочення відходів та забезпечення утворення добре функціонуючого внутрішнього ринку високоякісної вторинної сировини. Особливу увагу буде приділено спроможності країн ЄС брати відповідальність за утворення та утилізацію своїх відходів. Відповідно, головними цілями CEAP є: по-перше, досягнення ЄС кліматичної нейтральності до 2050 року; по-друге, роз'єднання процесів економічного зростання та використання ресурсів; по-третє, встановлення глобальних стандартів у сталості продуктів; по-четверте, сприяння створенню робочих місць як в Європі так і за її межами. Головними напрями Плану з досягнення циркулярної економіки (CEAP) визначено: зробити сталі продукти нормою в ЄС; розширити права та можливості споживачів, щодо використання та отримання інформації про сталі продукти; зосередити увагу на терміні служби продуктів через галузеву призму; та забезпечити меншу кількості відходів.

³ Ціллю договору є розробка міжнародного інструментарію для сталого виробництва та споживання пластику, що візьме за основу європейську модель

поводження з пластиком на суші та у межах водних басейнів, включаючи мікропластик та врахування всього життєвого циклу поводження з пластиком

⁴ Альянс має допомогти систематизувати політики та нормативно-правові системи переходу до циркулярної економіки

⁵ Природних ресурсів, таких як вода, біомаса, метали та мінерали, використання яких не має перевищувати встановлені місцеві, регіональні чи глобальні граничні рівні

⁶ Цей договір має встановити міжнародні правила попередження утворення відходів та управління ними, розширеної відповідальності виробника, дизайну продуктів та інформування споживача. Що, у свою чергу, буде сприяти розробці національних планів з досягнення циркулярної економіки

<p>Загальні напрями дії СЕАР</p>	<ul style="list-style-type: none"> • сприяння встановленню більш довгого терміну служби товарів; • збільшення рівнів повторного використання та переробки; • сприяння застосуванню екомаркування та полегшенню пошуку джерел походження сировини; • покращення збору даних та їх гармонізації; • заохочення використання біоматеріалів.
<p>Електроніка та інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • запровадження ініціативи для циркулярної електроніки з метою подовження строків служби товарів; • застосування додаткових регуляторних заходів для електроніки та ІКТ, включаючи мобільні телефони, планшети та ноутбуки; • встановлення пріоритету «право на ремонт»; • створення в ЄС схеми оборотності або повернення старих мобільних телефонів, планшетів і зарядних пристроїв; • перегляд рекомендацій ЄС щодо небезпечних речовин.
<p>Батареї та транспортні засоби</p>	<ul style="list-style-type: none"> • створення правил щодо вмісту вторинної сировини та вжиття заходів стосовно підвищення показників збору та переробки для батарей усіх типів, забезпечення відновлення цінних матеріалів та надання рекомендацій споживачам товарів; • поступове усунення використаних батарей, що не мають можливості до перезарядження; • створення вимог до стійкості та прозорості для батарей; • забезпечення застосування етичних принципів видобутку сировини та безпеки постачання.
<p>Упаковка</p>	<ul style="list-style-type: none"> • перегляд Директиви 94/62/ЄС27 для посилення обов'язкових вимог до пакування; • скорочення надмірного пакування та відходів упаковки, в тому числі шляхом встановлення цілей та інших заходів щодо запобігання утворення відходів; • сприяння створенню нових дизайнів пакування для покращення показників повторного використання та відновлення упаковки; • зниження складності пакувальних матеріалів.
<p>Пластик</p>	<ul style="list-style-type: none"> • посилення Європейської стратегії для пластику в циркулярній економіці шляхом визначення істотних вимог до пакування; • забезпечення використання біопластику та його маркування; • забезпечення використання процедур вимірювання випущеного мікропластику; • дослідження використання біологічно розкладних та придатних до компостування пластмас; • забезпечення впровадження Директиви про одноразові пластикові вироби.
<p>Текстиль</p>	<ul style="list-style-type: none"> • надання можливості підприємствам використовувати екологічно чистий текстиль; • ініціювання та підтримка моделей «продукт-як-послуга», циркулярних матеріалів та виробничих процесів; • забезпечення сортування та переробки текстилю.
<p>Будівництво та будівлі</p>	<ul style="list-style-type: none"> • використання рівнів європейської системи сталості будівництва для інтеграції оцінки життєвого циклу в публічних закупівлях та системи сталого фінансування ЄС; • дослідження доцільності встановлення цілей скорочення викидів вуглецю та потенціалу зберігання вуглецю; • перегляд цілей відновлення матеріалів будівництва та зниження ущільнення ґрунтів.

Рис.2. Основні напрями та галузі дії нового плану дій щодо економіки замкнутого циклу (СЕАР)

Джерело: побудовано автором на основі [2, 4, 5]

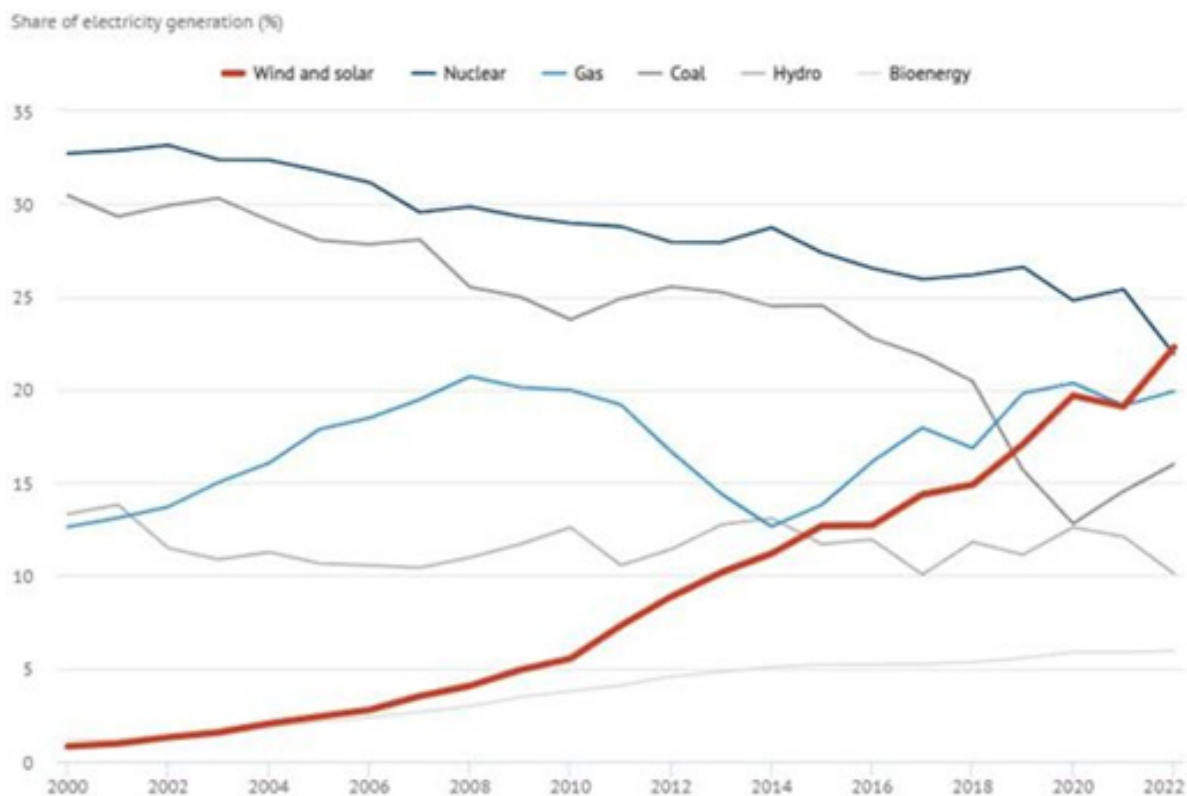

Рис. 3. Динаміка джерел електроенергії в ЄС, частка виробництва електроенергії, %

Джерело: побудовано автором на основі систематизації [3]

Цікавий факт, в ЄС послуги з охорони довкілля надають як корпорації, так і уряд. При цьому близько 37 млрд євро, а це 64 % від загального обсягу інвестицій в охорону довкілля, надійшло з боку корпорацій-постачальників послуг з охорони навколишнього середовища (наприклад, приватних компаній, що займаються збором і переробкою відходів і очисткою стоків). Також ця сума включає і надходження від компаній, які купують технології та обладнання, що зменшує шкоду для довкілля, що виникає внаслідок їхнього виробничого процесу - наприклад, обладнання, що зменшує їхні викиди в повітря [6].

За розрахунками аналітичного центру DiXi Group за 2020 р., циркулярна економіка допоможе збільшити ВВП ЄС на додаткові 0,5% до 2030 року та створить 700 тисяч нових робочих місць. Так, 2021 року національні витрати на охорону навколишнього середовища у % ВВП у країнах-членах ЄС коливалися від 0,6 % в Ірландії та 0,8 % у Румунії до 3,2 % у Бельгії та Австрії. Десять країн-членів ЄС перевищують 2% ВВП ЄС: Австрія, Бельгія, Польща, Чехія, Нідерланди, Хорватія, Німеччина, Естонія, Швеція та Словенія.

Зараз світ і далі продовжує дбати про екологію та вкладати кошти у захист довкілля. З початку 2022 р. в різних країнах світу були реалізовані екологічні проекти різних масштабів. Зокрема, це проекти у сфері альтернативної енергетики, збереження насаджень, ресайклінгу. Наприклад, вчені з Технологічного університету Чалмерса в Гетенбергу створили енергетичну систему, яка дозволяє вловлювати та зберігати сонячну енергію протягом 18 років, вивільняючи її у вигляді тепла, коли це необхідно. У Стамбулі відкрили перший в Європі біографіарний завод, який перетворює водорості на енергію, паливо та харчові добрива. А грецький острів Тінос першим у світі повністю перейшов на «зелену» енергетику [19].

Визначальні бізнес-моделі циркулярної економіки зводяться до наступних [14]:

1. Циркулярні постачальники (Пільгові ставки за кредитами у Франції; Податкові відрахування у Нідерландах).
2. Відновлення та переробка ресурсів (Податок на збір відходів та їх захоронення у Великобританії та Німеччині; Зменшення ПДВ для компаній, які використовують перероблену сировину у Китаї; Зменшення ПДВ на послуги з ремонту визначеної групи товарів (велосипеди, одяг тощо) у Швеції).
3. Шерингові платформи (Законодавче забезпечення споживачів онлайн-послуг (Закон про електронну торгівлю

КНР) у Китаї; Розробка та поширення карти циркулярних ініціатив (перелік підприємств, які беруть участь у шерингу, у відкритому доступі) у Норвегії). 4. Продовження життєвого циклу продукту шляхом ремонту, апсайклінгу, ремаркетингу тощо (Пряма фінансова підтримка з грантових фондів у Шотландії). 5. Продукт як послуга (сервісизація) (Стимулювання надання доступу споживачам до товарів та послуг, як користувачам у Великобританії).

Незважаючи на позитивний ефект від упровадження циркулярної економіки та циркулярних бізнес-моделей на макро, мезо та мікрорівнях (наприклад, Adidas, H&M, Schneider Electric, NIKE, IKEA тощо) і реальність досягнення поставлених цілей, спостерігається й інша тенденція – зростання споживання природних ресурсів. Наприклад, за даними геологічної служби США (USGS) Світовий видобуток нікелю в 2022 р. зріс на 21% і склав 3300 тис. т. [13]. Неймовірна динаміку зростання видобутку і торгівлі для ринку сировини за один рік. Причому за такого зростання пропозиції ціна на нікель не те що не впала, а зросла на 35% щодо її рівня в 2021 р. У світі спостерігається зростання застосування нікелю в акумуляторах, а також зберігався попит на спецсталі (з добавкою нікелю) (рис. 4). Потреба у більшій кількості міді, нікелю та літію найближчими роками стане глобальним явищем, оскільки всі великі економіки прагнуть декарбонізації. Ці метали стають «другою нафтою» за своєю значущістю для світової економіки. До речі, підтверджені запаси нікелю в Україні близько 340 000 т [20].

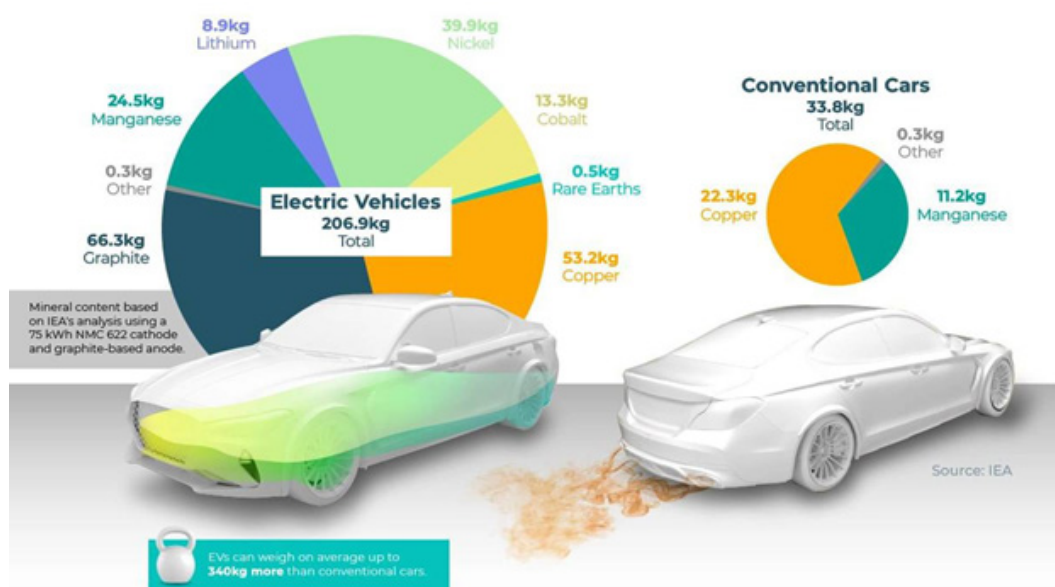

Рис. 4. «Хімічний склад» звичайних та електричних автомобілів, кг/ транспортний засіб
Джерело: [13, 20]

Електромобілі потребують ширшого спектру мінеральних речовин для двигунів і акумуляторів порівняно зі звичайними автомобілями. Фактично, електромобіль може містити в шість разів більше корисних копалин, ніж автомобіль з двигуном внутрішнього згоряння, що робить його в середньому на 340 кг (750 фунтів) важчим. Тут виникає інше протиріччя і загроза, деякі з цих мінералів дуже шкідливі для навколишнього середовища, більшість видобуваються в країнах третього світу в моторошних умовах, а іноді фіксують факти, як у випадку з кобальтом, що застосовується дитяча праця.

Продажі електромобілів стрімко зростають, і зростаючий попит на корисні копалини, які використовуються в електромобілі, уже створює виклик для гірничодобувної промисловості. Це тому, що, на відміну від газових автомобілів, які працюють від двигунів внутрішнього згоряння, електромобілі покладаються на величезні мінерально-інтенсивні батареї для живлення автомобіля. Наприклад, середня батарея на 60 кіловат-годин (кВт-год) - такого самого розміру, який використовується в Chevy Bolt - сама по собі містить приблизно 185 кілограмів мінералів, або приблизно в 10 разів більше, ніж у типовій автомобільній батареї (18 кг) (табл. 1).

Таблиця 1

Мінерали, що використовуються в електричних автомобілях порівняно зі звичайними автомобілями⁷

Мінерали	Вміст в електромобілі (кг)	Вміст в звичайному автомобілі (кг)
Графіт (природний і синтетичний)	66,3	0
Мідь	53,2	22,3
Нікель	39,9	0
Марганець	24,5	11,2
Кобальт	13,3	0
Літій	8,9	0
Рідкоземельні елементи	0,5	0
Цинк	0,1	0,1
Інші	0,3	0,3

Джерело: [13]

Літій, нікель, кобальт, марганець і графіт мають вирішальне значення для роботи акумулятора, довговічності та щільності енергії. Крім того, електромобілі можуть містити понад мілью мідної проводки всередині статора для перетворення електричної енергії в механічну. З восьми мінералів у нашому списку п'ять не використовуються в звичайних автомобілях: графіт, нікель, кобальт, літій і рідкоземельні елементи.

Ці тенденції провокують трансформацію і структурування існуючих ринків і появу нових. Зростання ринку електромобілів починає помітно впливати не лише на автомобільну промисловість, але й на ринок металів. Електромобілі та акумуляторні батареї вже витіснили споживчу електроніку та стали найбільшим споживачем літію, а до 2040 р. мають намір замінити промисловість нержавіючої сталі як найбільшого кінцевого споживача нікелю. У зв'язку зі зростанням державної підтримки та захопленням споживачами електромобілів, забезпечення постачання матеріалів, необхідних для революції електромобілів, залишатиметься головним пріоритетом.

Визрівають інші протиріччя. З одного боку, це усвідомлення людством загрози глобального потепління – з тим, щоб активізувати заходи щодо захисту довкілля. З іншого боку, проблема боротьби із бідністю. Боротьба із бідністю передбачає створення макроекономічного клімату, який дозволить збільшити споживання в когорті найбідніших, а також стимулювати зростання частки середнього класу. Наприклад, у Китаї, за різними оцінками, до середнього класу належить від 350 до 700 млн осіб, але для подолання нерівності цей показник має збільшитись не менш ніж до 800 млн. До аналогічного рівня має зрости середній клас Індії, а в країнах Африки – до 500 млн, причому в цих країнах середній клас ще не сформований взагалі. Однак, досягнення більш збалансованої соціальної структури прогнозовано спричинить до збільшення споживання ресурсів у цих країнах, а відтак – до зростання вуглецевого сліду, що суперечить задекларованим екологічним цілям країн [17].

У ЄС уже визнали, що економічний підхід, згідно з яким приватні інвестиції визначають напрями розвитку без втручання в те, що, як і, власне, навіщо компанії (заводи та фабрики) виробляють, втрачає актуальність. А тому державам доведеться сформулювати й закріпити відповідними правовими актами чітке та всеосяжне уявлення про секторальні кліматичні цілі з подальшим включенням цих цілей у процес ухвалення економічних рішень. Створення нових ринків за поступового закриття тих, що вже існують, передбачає розробку прозорих правил гри: затвердження вимог до інструментів субсидування, оподаткування, дозвільних процедур, надання грантів на НДДКР, а також розробку нових інфраструктурних рішень і механізмів державного фінансування. Отже, урядам, а не «стихійним» ринкам, доведеться взяти на себе повноваження узгодити механізми ціноутворення, а також розробити принципи залучення інвестицій та застосувати єдині правила регулювання господарської діяльності.

⁷ Мінерали, перераховані для електромобіля, базуються на аналізі MEA з використанням акумуляторної батареї ємністю 75 кВт/год з катодом NMC 622 і анодом на основі графіту

Відповідальність за підвищення енергоефективності та перехід на низькоemisійні види транспорту покладуть на споживачів. Для прикладу, на вже наявному вуглецевому ринку ЄС (ETS1) ціна CO коливалася від 5 євро до 60 євро за тону впродовж останніх п'яти років. За розрахунками, ціна CO у 100 євро за тону приблизно на 25% збільшить рахунки за автомобільний транспорт та опалення. Отже, створення нового вуглецевого ринку ЄС для опалення та дорожнього транспорту не лише загострить наявні соціальні проблеми, а й спричинить політичну ескалацію [17].

Незважаючи на певні протиріччя і складнощі, циркулярна економіка залишається незворотнім глобальним мегатрендом і виступає інноваційною платформою для глобальної співпраці для об'єднання всіх секторів і зацікавлених сторін (рис. 5). Наразі успіх та ефективність всіх суб'єктів господарювання все більше залежать від того, наскільки вони приділяють увагу питанням сталого розвитку та стійкості виробничої, операційної та торговельної діяльності. Побудова бізнес-моделей відповідно до принципів сталого розвитку, створення умов для безпечної та надійної виробничої та торговельної діяльності дозволяє компаніям бути ефективними без шкоди для майбутнього розвитку.

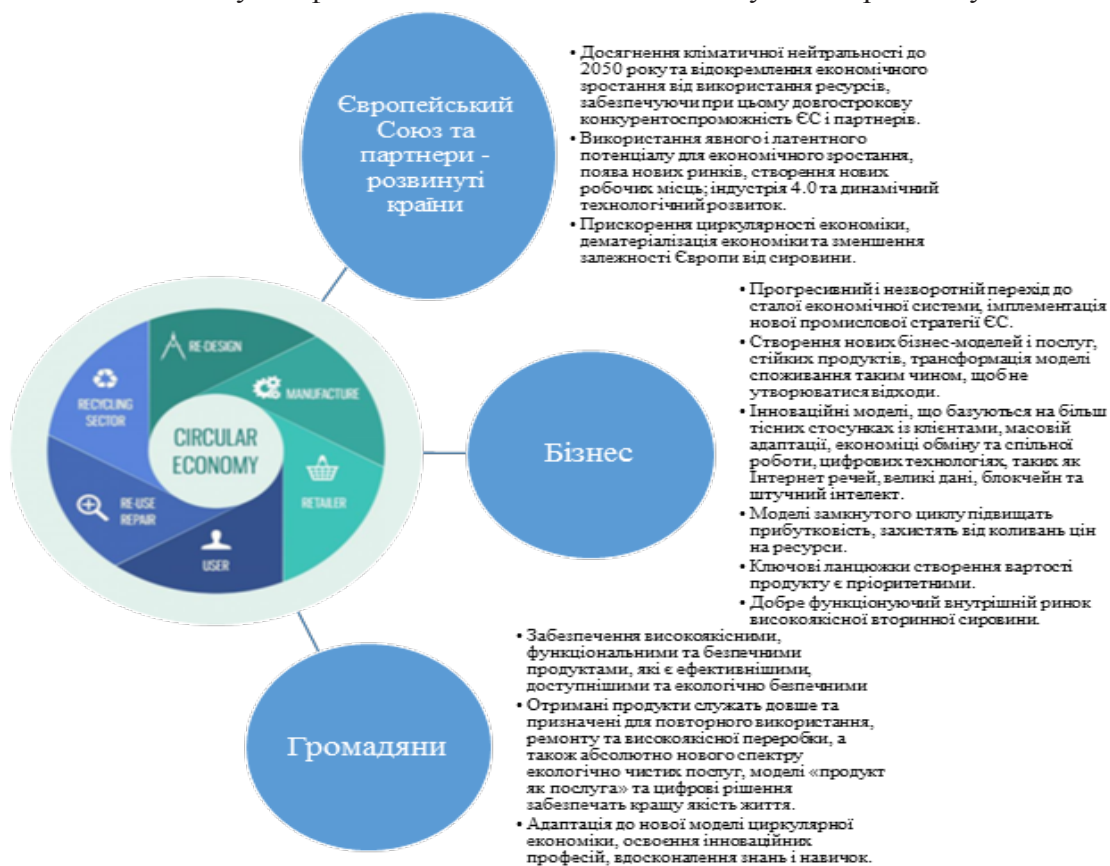

Рис. 5. Наслідки розширення циркулярної економіки для ЄС та торговельних партнерів
Джерело: узагальнено на основі [2, 4, 5]

До початку війни Україна упроваджувала екологічні розробки й ініціативи. Зокрема, увага приділялась питанням зменшення викидів парникових газів, реформою екологічних фінансів та цільового використання екологічних податків, удосконалювали законодавство про оцінку впливу на довкілля. Реалізовано було реформу державного екологічного контролю та контролю промислового забруднення, державну підтримку проектів з екомодернізації промисловості, використання альтернативних видів палива, у тому числі на біомасі. Проте Україна отримала більше серйозних викликів для довкілля з початком повномасштабного вторгнення Росії до України 24.02.2022 р., що вже завдало та продовжує завдавати величезної шкоди навколишньому середовищу, в т.ч. дикій природі, людям та інфраструктурі населених пунктів, де тривають бойові дії. Наразі вже існують або з великою ймовірністю можуть відбутися екологічні проблеми, спричинені війною: радіаційне зараження через обстріли атомних електростанцій; мінування сільськогосподарських земель та лісових насаджень; поширення отруйних речовин внаслідок обстрілів нафтобаз, газових сховищ та об'єктів

хімічної промисловості; забруднення річок, ставків та акваторії морів через затоплення кораблів, а також забруднення ґрунтів та моря нафтопродуктами; стічні води у Дніпрі; розповсюдження нафтопродуктів та вибухових речовин на інших територіях; знищення заповідних територій, руйнування екосистем, загибель тварин та птахів, лісові пожежі; руйнування очисних споруд, дамб, мереж водопостачання; засмічення територій уламками зруйнованих будівель, розбитими авто, залишками побутових речей і техніки тощо; значне забруднення повітря; втрата біорізноманіття та загроза червонокнижним видам; пожежі в екосистемах через бойові дії; хімічне забруднення від обстрілів і ракет [16]⁸.

Збитки природі України від збройної агресії Росії за півроку уже досягли 395 млрд грн. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, за шість місяців війни зафіксовано більше 2 тис. фактів збитків навколишньому середовищу (збитки внаслідок забруднення повітря становили 176 млрд грн, водним ресурсам – 106,3 млрд грн, ґрунтам – 8,8 млрд грн). Цифри вражають своїми масштабами. Як це можливо компенсувати – це питання міжнародної політичної площини і майбутніх домовленостей. Водночас українські підприємства можуть зробити свій внесок у те, щоб мінімізувати таку шкоду і розвивати екологічні ініціативи надалі [19]. Очевидно, що поствійськовими наслідками буде: руйнування екосистем, забруднення ґрунтів, зменшення біорізноманіття, зростання кількості шкідників у лісах. Крім того, відбудова країни потребуватиме значної кількості природних ресурсів. Також є ризик невиконання Україною вже поставлених кліматичних цілей, адже війна - це внесок у зміну клімату, а відновлення країни неминуче буде супроводжуватись значними викидами парникових газів. Оскільки очікується значне хімічне забруднення ґрунтів та вод, важливо після війни подбати про ефективну систему моніторингу стану довкілля. Яка б дозволила зафіксувати реальний об'єм завданої шкоди довкіллю та дозволила вжити найефективніших заходів, щоб уникнути подальшого погіршення ситуації та щоб відновити екосистеми до безпечного стану - і для людини, і для дикої природи.

Метою України має стати поствійськова трансформація держави на справедливе й процвітаюче громадянське суспільство з інноваційна та конкурентоспроможною економікою, цілісним та узгодженим міжсекторальним підходом, відповідно до якого всі галузеві політики сприяють досягненню кінцевої мети і прямо чи опосередковано пов'язані з кліматом. Якщо Україна долучиться до інноваційних екологічних ініціатив ЄС, які стосуються клімату, навколишнього середовища, енергетики, транспорту, промисловості, сільського господарства та сталого фінансування, то отримає значні можливості для економічного зростання, створення нових робочих місць і технологічного прориву, виникнення нових інноваційних бізнес-моделей і ринків.

Управління зеленим зростанням як емпіричне явище відповідає принципам циркулярної економіки і цілям сталого розвитку, тому необхідна подальша співпраця України з провідними економічно розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, посилення контактів між політиками, ефективна реалізація екологічної дипломатії, участь в міжнародних організаціях. Існують відомі міжнародні платформи для трансформації екологічних ризиків у конструктивну співпрацю країн, це Global Green Growth Institute, Green Growth Knowledge Platform (GGGI, OECD, UNEP, World Bank); Global Green Growth Forum (ініційований Міністерством закордонних справ Данії, який об'єднав Ефіопію, Мексику, Катар, Китай, Кенію, Корею); Ініціатива з навколишнього середовища та безпеки (ОБСЄ, ПРООН, ЮНЕП, СЕК ООН, РЕЦ); Інститут екологічної дипломатії та безпеки тощо.

Циркулярна економіка може стати драйвером сталого розвитку України, так, з одного боку, питання екології стають інструментами утвердження національних інтересів, а з іншого боку, необхідно зазначити, що відповідно до Цілей сталого розвитку (ЦСР), визначених ООН у 2015 р. на 2030 рік було визначено 17 глобальних цілей, які містять 169 конкретних індексів цілей і де зазначено, що міжнародна торгівля є «локомотивом загального економічного зростання та скорочення бідності та сприяє реалізації концепції сталого розвитку в дії». Інтеграція країн, що розвиваються, у регіональні та глобальні ринки є однією з провідних цілей ЦСР, у рамках якої торговельна діяльність має сприяти сталому розвитку за рахунок реалізації таких цілей, як збільшення обсягу допомоги для підтримки торгівлі країн, що розвиваються; реалізація принципу спеціального та диференційованого режиму торгівлі для

⁸ Наприклад, під час детонації ракет та артилерійських снарядів утворюється низка хімічних сполук: чадний газ (CO), вуглекислий газ (CO₂), водяна пара (H₂O), бурий газ (NO), закис азоту (N₂O), діоксид азоту (NO₂), формальдегід (CH₂O), пари ціаністої кислоти (HCN), азот (N₂), а також велика кількість токсичної органіки, окислюються навколишні ґрунти, деревина, дернина, конструкції. Інший приклад. Металеві уламки снарядів, що потрапляють у довкілля, також не є безпечними та цілковито інертними. Чавун із домішками сталі є найбільш поширеним матеріалом для виробництва оболонок боеприпасів та містить у своєму складі не тільки стандартні залізо та вуглець, а й сірку та мідь. Ці речовини потрапляють до ґрунту і можуть мігрувати до ґрунтових вод і в результаті потрапляти до харчових ланцюгів, впливаючи і на тварин, і на людей. У менших масштабах (але з більшою різноманітністю впливів) джерелом забруднення є також згорілі танки, транспортні засоби, збиті літаки та інші залишки бойових дій

країн, що розвиваються; стимулювання зростання експорту країн, що розвиваються, тощо. Крім того, з метою посилення глобальної торговельно-економічної співпраці в інтересах сталого розвитку визначено пріоритет забезпечення поширеного впровадження стабільних моделей виробництва та споживання. Зокрема, наголошується на необхідності реалізації 10-річних рамкових програм у сфері сталого споживання та виробництва.

Україні необхідно співробітничати з Глобальним альянсом з циркулярної економіки (GAERCE), який є добровільним міждержавним об'єднанням, метою якого є міжнародна координація щодо питань: переходу до циркулярної та ресурсоефективної економіки; здійснення систематизації національних політик та системи нормативного забезпечення сталого управління природними ресурсами, переходу до циркулярної економіки та промислового симбіозу, спираючись на відповідну інформацію; визначення слабких ланок та бар'єрів справедливого та циркулярного переходу; визначення потреб у дослідженнях та можливих напрямів покращення міжнародного управління; підтримка міждержавного партнерства з метою застосування досвіду використання найкращих практик з циркулярної економіки; сприяння міжнародному діалогу з питань управління природними ресурсами та варіантів покращення поточної ситуації в тому числі з більш широким використанням ресурсоефективних та циркулярних підходів [5, 12]. Україні потрібно буде долучитись до екологічних ініціатив, зокрема SWITCH to Green, яка є найбільш відомою в досліджуваному аспекті і сприяє створенню політичних основ та розвитку зеленого бізнесу за допомогою таких заходів, як підвищення обізнаності, визначення можливостей зеленої економіки, економічне моделювання, розвиток потенціалу державних установ, підтримка ініціатив приватного сектора, діалог між бізнесом тощо. Зелений бізнес зосереджений на ключових ланцюгах створення вартості, таких як виробництво продуктів харчування, текстиль, будівельні матеріали або туризм, і, як така, забезпечує модель, на якій можна будувати для майбутнього співробітництва в сфері циркулярної економіки.

Висновки. Отже, циркулярна економіка є незворотнім глобальним мегатрендом та драйвером сталого розвитку. Упровадження в Україні засад циркулярної економіки вимагатиме системної перебудови та міжсекторального узгодження, фундується на законодавчій базі, діджиталізації та інтеграції інноваційних технологій у виробничий і торговельний процес, мотивації та фінансуванні екологічних ініціатив, стимулюванні екологоощадних бізнес-моделей, формування і розвитку високого рівня екологічної свідомості та екологічних цінностей суспільства; формування й заохочення звички ширшого використання сталих продуктів та створення нових способів взаємодії споживачів і виробників, стимулюванні інноваційних змін в існуючій культурі та соціальному середовищі, освоєнні інноваційних професій.

Список літератури

1. Annual electricity data, Ember. URL: <https://ember-climate.org/topics/#electricity> (дата звернення: 15.12.2022).
2. Circular economy action plan. Website of European commission. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en (дата звернення: 11.12.2022).
3. Environmental protection expenditure accounts - Statistics Explained. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Environmental_protection_expenditure_accounts&oldid=561190 (дата звернення: 16.12.2022).
4. Circular Economy: New rules will make EU the global front-runner in waste management and recycling. European Commission. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-3846_en.htm (дата звернення: 10.12.2022).
5. European Green Deal. European Council of the European Union. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/> (дата звернення: 09.12.2022).
6. Environment and energy - Statistics Explained. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Environment_and_energy (дата звернення: 21.12.2022).
7. Geissdoerfer M. The Circular Economy: a new sustainability paradigm. Journal of Cleaner Production. 2017. № 10. p. 757-768.
8. Haas W., Krausmann F., Wiedenhofer D., Heinz M. How Circular is the Global Economy?: An Assessment of Material Flows, Waste Production, and Recycling in the European Union and the World in 2005. Journal of Industrial Ecology. 19, 2015. p. 765-777.
9. Kirchherr J., Reike D., Hekkert M. Conceptualizing the circular economy: An analysis of

- 114 definitions. Resources, Conservation and Recycling. 2017. № 14. P. 221-232. DOI: 10.1016/j.resconrec.2017.09.005
10. Kulczycka J. Definicje i ich interpretacje. Gospodarka o obiegu zamkniętym w polityce i badaniach naukowych. Kraków: Wydawnictwo IGSMiE PAN, 2019. S. 9–15. URL: https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/the_circular_economy_in_policy_and_scientific_research.pdf
11. Rěznikova N., Zvarych R., Zvarych I., Shnyrkov O. Global circular e-chain in overcoming the global waste. Procedia Environmental Science, Engineering and Management, 2019. 6 (4), 641-647.
12. Ruiter C. The Circular Economy Performance Index. University Amsterdam. URL: <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/337188>. (дата звернення: 15.07.2021).
13. Global nickel production increases by 12% in 2022. USGS. URL: <https://yieh.com/en/NewsItem/139235#:~:text=According%20to%20a%20preliminary%20forecast,to%20the%20output%20in%202021> (дата звернення: 18.02.2023).
14. Гришова І. Ю., Нестерова К. С. Концепт циркулярної економіки в контексті забезпечення сталого розвитку. Економіка АПК. 2021. № 4. С. 88 - 94. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104088>
15. Дерій Ж., Бутенко Н., Зосименко Т. Впровадження концепції циркулярної економіки: проблеми та перспективи. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2021. № 1(25). С. 54-62.
16. Омельчук О., Садогурська С. Природа та війна: як військове вторгнення Росії впливає на довкілля України. URL: <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html> (дата звернення: 18.12.2022).
17. Резнікова Н. «Зелений» аудит. 2021. № 47 (731) від 24 листопада. URL: <https://tyzhden.ua/zelenyj-audit/> (дата звернення: 18.12.2022)
18. Руда М. В., Мирка Я. В. Циркулярні бізнес-моделі в Україні. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. 2020. Т. 2, 1, . С. 107-121. DOI: <https://doi.org/10.23939/smeu2020.01.107>
19. Українська екологія єврозразка: приклади провідних компаній. 2022. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/press-release/856914.html> (дата звернення: 20.12.2022)
20. Український інститут майбутнього. URL: <https://uifuture.org> (дата звернення: 23.12.2022).
21. Шибанін В. С., Решетілов Г. О. Циркулярна економіка регіону: теоретичний аспект. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2021. Вип. 4. DOI: 10.31521/2313-092X/2021-4(112).

References

1. Annual electricity data, Ember. (2022). Retrieved from <https://ember-climate.org/topics/#electricity/>
2. Circular economy action plan (2022). Website of European commission. Retrieved https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en.
3. Environmental protection expenditure accounts - Statistics Explained. European Commission. (2022). Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Environmental_protection_expenditure_accounts&oldid=561190
4. Circular Economy: New rules will make EU the global front-runner in waste management and recycling. (2022). European Commission. Retrieved from http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-3846_en.htm.
5. European Green Deal. (2022). European Council of the European Union. from <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/>.
6. Environment and energy - Statistics Explained (2022).. European Commission. from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Environment_and_energy .
7. Geissdoerfer, M. (2017). The Circular Economy: a new sustainability paradigm. Journal of Cleaner Production, 10. 757-768.
8. Haas, W., Krausmann, F., Wiedenhofer, D., Heinz, M. (2015). How Circular is the Global Economy?: An Assessment of Material Flows, Waste Production, and Recycling in the European Union and the World in 2005. Journal of Industrial Ecology. 19, 765-777.
9. Kirchherr, J., Reike, D., Hekkert, M. (2017). Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. Resources, Conservation and Recycling. 14., 221-232. DOI: 10.1016/j.

resconrec.2017.09.005

10. Kulczycka J. Definicje (2019). Definicje i ich interpretacją Gospodarka o obiegu zamkniętym w polityce i badaniach naukowych. Kraków: Wydawnictwo IGSMiE PAN. 8, 9–15. Retrieved from https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/the_circulareconomy_in_policy_and_scientific_research.pdf
11. Reznikova, N., Zvarych, R., Zvarych, I., Shnyrkov, O. (2019). Global circular e-chain in overcoming the global waste. *Procedia Environmental Science, Engineering and Management*, 6 (4), 641-647.
12. Ruiter C. (2015). The Circular Economy Performance Index. University Amsterdam. Retrieved from <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/337188>.
13. Global nickel production increases by 12% in 2022. USGS. Retrieved from <https://yieh.com/en/NewsItem/139235#:~:text=According%20to%20a%20preliminary%20forecast,to%20the%20output%20in%202021>.
14. Hryshova, I. Yu., Nesterova, K. S. (2021). The concept of circular economy in the context of ensuring sustainable development. *Ekonomika APK*, 4, 88 - 94. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104088>.
15. Derii, Zh., Butenko, N., Zosymenko, T. (2021). Implementation of the concept of circular economy: Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya. 1, 25, 54-62. [In Ukrainian].
16. Omelchuk O., Sadohurska S. Pryroda ta viina: yak viiskove vtorhnennia Rosii vplyvaie na dovkillia Ukrainy. *Ekodiia*. Retrieved from <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html> [In Ukrainian].
17. Reznikova, N. (2021). «Zeleniy» audyt. *Tyzhden*. 47. 731. Retrieved from <https://tyzhden.ua/zeleniy-audyt/> (data zvernennia: 18.12.2022). [In Ukrainian].
18. Ruda, M. V., Myrka, Ya. V. (2020). Circular business models in Ukraine. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku*. 2, 1. 107-121. DOI: <https://doi.org/10.23939/smeu2020.01.107>. [In Ukrainian].
19. Ukrainska ekolohiia yevrozrazka: pryklady providnykh kompanii (2022). Retrieved from <https://ua.interfax.com.ua/news/press-release/856914.html> [In Ukrainian].
20. Ukrainskyi instytut maibutnoho (2022). *Ukrainskyi instytut maibutnoho*. Retrieved from <https://uifuture.org> (data zvernennia: 23.12.2022). [In Ukrainian].
21. Shebanin, V. S., Reshetilov, H. O. (2021). Circular economy of the region: theoretical aspect/. *Visnyk aharnoi nauky Prychornomia*, 4. DOI: 10.31521/2313-092X/2021-4(112). [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.12.2022

Прийнята до публікації 20.12.2022

~ РЕЦЕНЗІЇ НА МОНОГРАФІЇ ~

РЕЦЕНЗІЯ
на колективну монографію
«РОЗВИТОК РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ
В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ»

Сучасна економіка наскрізь пронизана інформаційними технологіями. Уже практично неможливо уявити ефективне функціонування практично будь-якої сфери суспільного життя без застосування інформаційно-комунікаційних технологій, оскільки вони дозволяють оптимізувати процеси, підвищити їх оперативність, дають змогу зберігати й обробляти великі обсяги інформації, проводити більш точні розрахунки, швидко передавати інформацію та забезпечити її точність, прозорість і надійність тощо.

Останнє десятиліття характеризується особливо високими темпами розвитку технологічних інновацій та масштабами трансформації національних економік під їх впливом. Створення нових мов програмування, платформ для операційних систем, роботів докорінно змінює засади ведення бізнесу. Ці зміни не минули і фінансовий сектор, у межах якого спостерігається активізація діяльності з впровадження проектів, орієнтованих на розробку на базі інноваційних інформаційних технологій нових фінансових продуктів та послуг, а також забезпечення більш надійного програмного збереження інформації і захисту її від кібератак. Окреслене підтверджує актуальність монографії «Розвиток ринку фінансових послуг в умовах становлення цифрової економіки», її важливість з позиції формування наукової основи трансформації ринку фінансових послуг в сучасних умовах його діджиталізації.

Монографія виконана кафедрою фінансів, банківської справи та страхування Національного університету «Чернігівська політехніка» у межах реалізації наукового проекту за підтримки Міністерства освіти і науки України «Трансформація поведінки домогосподарств на ринку фінансових послуг в умовах діджиталізації» (держ. реєстр. номер 0121U107945). Структурно монографія складається із п'яти розділів: у першому розділі досліджено особливості становлення та розвитку цифрової економіки; у другому розділі розкрито теоретико-методологічні та практичні засади розвитку ринку фінансових послуг; третій розділ присвячено розкриттю ролі та значення інформаційно-комунікаційних технологій у розвитку ринку фінансових послуг; у четвертому розділі визначено основні проблеми та перспективи цифровізації банківської системи; п'ятий розділ описано поведінкові аспекти розвитку ринку фінансових послуг.

Представлена на рецензування монографія виконана на актуальну тему, є самостійною і завершеною науковою працею. Отримані авторами теоретичні та практичні результати ґрунтуються на їх кількарічних напрацюваннях, мають вагомe значення для розвитку економічної науки, а також для теорії і практики трансформації національного ринку фінансових послуг.

Варто зазначити, що рецензована робота привертає увагу не лише своєю актуальністю, а й комплексністю дослідження, достатньо високим теоретико-методологічним рівнем, поглибленим аналізом проблем трансформації ринку фінансових послуг та впливу цифровізації на відповідні процеси, а також взаємопроникненням наукових і прикладних аспектів дослідження. Цінність монографії полягає у тому, що її авторами наведено багатий фактологічний матеріал, обґрунтовано висновки та зроблено глибокі наукові узагальнення. Послідовно та системно розкривається методологічна основа дослідження, яка забезпечується використанням значного інструментарію, підходів, засобів.

Отже, подана на рецензування наукова монографія відзначається теоретико-методологічною, методичною та концептуальною цілісністю. Науковій праці притаманна чіткість викладу наукових положень, при цьому, авторські формулювання в цілому позбавлені однобічних чи категоричних висновків. У рецензованій роботі представлено результати, що мають елементи оригінальності, відображають авторську позицію, формулювання, оцінки та висновки. Колективна монографія «Розвиток ринку фінансових послуг в умовах становлення цифрової економіки» заслуговує на увагу науковців, викладачів, спеціалістів органів державної влади, здобувачів вищої освіти різних рівнів, та рекомендується до друку.

РЕЦЕНЗЕНТ,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри банківської справи
Одеського національного економічного університету
Міністерства освіти і науки України

Вікторія КОВАЛЕНКО

РЕЦЕНЗІЯ
на навчальний посібник
Нікіфорова П.О., Гладчук О.М., Марича М.Г., Федішин М.П.
“Банківська система”

Протягом останнього року банківська система України функціонує у складних умовах спаду виробництва, високої інфляції та низької платоспроможності населення, що спричинені війною. Фінансові результати в багатьох банках набули й продовжують набувати негативних значень. Тому менеджерам банків необхідно шукати шляхи виходу із поточної ситуації.

Підготовка авторами посібника є своєчасним вкладом у розширення навчально-методичної бази вивчення курсу «Банківська система». Ефективне функціонування національної економіки, її розвиток разом із постійним зростанням добробуту населення неможливі без вирішення завдань забезпечення ефективного функціонування банківської системи та її основних елементів – банків. Виступаючи невід’ємною складовою фінансової системи, банки становлять економічні установи зі складною багаторівневою організаційною та фінансовою структурою, що виконують специфічні функції в економіці. Їх успішне функціонування визначається впливом макроекономічних факторів та особливостями управління кожним з них.

Навчальний посібник складено відповідно до силабусу дисципліни «Банківська система». В ньому розглянуті особливості побудови, принципи, та функції банківської системи. Викладення основних положень супроводжується стислим описом історії формування певної концепції. До кожної з запропонованих тем додаються питання для самоперевірки, які можуть бути використані студентами в процесі поточної роботи та викладачами для проміжної та підсумкової перевірки знань студентів. Навчальний посібник призначений як для самостійного вивчення матеріалу, так і для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів всіх форм навчання.

Рецензований навчальний посібник методично правильно та в доступній формі подає наукову фінансову інформацію, стимулює студентів до самостійної роботи над курсом, його слід вважати таким, що відповідає Методичним рекомендаціям щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів. Навчальний посібник колективу авторів «Банківська система» може бути рекомендований Вченою радою Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича до друку.

РЕЦЕНЗЕНТ,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри банківської справи
Одеського національного економічного університету
Міністерства освіти і науки України

Вікторія КОВАЛЕНКО

НАШІ АВТОРИ

Білько Станіслав Сергійович- здобувач третього (наукового) рівня вищої освіти, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, Україна

Брусов Нфколас - здобувач третього (освітньо-наукового) рівня ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 Економіка, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна

Бурлака Людмила Федорівна- аспірантка кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, фінансовий директор Будівельної компанії KONA, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Гудзь Тетяна Павлівна- професор кафедри фінансів та банківської справи, д. е. н., професор, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна

Дячек Ольга Юрївна - кандидат економічних наук, доцент кафедри математичних методів в економіці, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Жаворонок Артур Віталійович - кандидат економічних наук, доцент, докторант, кафедра економіки, обліку і оподаткування, Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів, Україна

Жданова Людмила Леонідівна - доктор економічних наук, професор кафедри загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету, м. Одеса, Україна

Свтушенко Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Ігнатов Микита - магістр кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Кічук Надія В'ячеславівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, права та управління бізнесом, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Ковальова Вікторія Іванівна- кандидат економічних наук, доцент, Національний фармацевтичний університет, м. Харків, Україна

Косач Ірина Анатоліївна - доктор економічних наук, професор, кафедра публічного управління та менеджменту організацій, Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів, Україна

Котелевець Дмитро Олексійович - кандидат економічних наук, здобувач, Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая, м. Київ, Україна

Кобилінський О. Ю. - студент II курсу магістратури, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Літвінова Вікторія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

Носирєв Олександр Олександрович- кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму і готельно-ресторанного бізнесу, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Настека Максим Владиславович - здобувач ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 Економіка, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна

Онищенко Світлана Володимирівна- доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківського бізнесу та оподаткування, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, Україна

Островська Наталія Степанівна - доктор економічних наук, професор, кафедра фінансів і кредиту, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна

Прус Юлія Ігорівна - доктор філософії, доцент кафедри та адміністрування, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна; доцент кафедри менеджменту Університету Менделя в Брно, м. Брно, Чеська Республіка

Рекун Ганна Петрівна- кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри та

адміністрування, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна; доцент кафедри менеджменту Університету Менделя в Брно, м. Брно, Чеська Республіка

Цимбал Людмила Іванівна - доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна

Черницька Тетяна Володимирівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна

Якушко Інна Валеріївна - кандидат економічних наук, докторант, Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая, м. Київ, Україна

Яценко Ольга Миколаївна - доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної торгівлі і маркетингу, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, м. Київ, Україна

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Одеського національного економічного університету

№ 11-12 (300-301), 2022

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу
(українська, англійська)

За достовірність викладених фактів,
цитат та інших відомостей відповідає автор

Рекомендовано до друку та поширення через
мережу Інтернет за рішенням Вченої ради
Одеського національного економічного
університету (Протокол № 4 від 23.12.2022 р.)

Підписано до друку 10.01.2023 р.
Формат 60 x 84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 14 Тираж 50 прим.

Надруковано в друкарні
ТОВ ВД «Гельветика» 73034, Україна,
м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-А
Тел.: +38 (0552) 39-95-80
e-mail: mailbox@helvetica.com.ua